

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ESKİ TÜRK MİTOLOJİSİNDE YÖN-
ZAMAN VE TABİAT OLAYLARININ
YERİ VE ÖNEMİ**

Etkin BÖYÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2021**

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ESKİ TÜRK MİTOLOJİSİNDE YN-
ZAMAN VE TABİAT OLAYLARININ
YERİ VE ÖNEMİ**

**DANIŞMAN : Prof. Dr. Orhan DOĞAN
JÜRİ : Doç. Dr. Burak TELLİ
JÜRİ : Dr. ÖĞr. Üyesi Aysel ERDOĞAN**

Etkin BÜYÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
AĞUSTOS-2021**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKİ TÜRK MİTOLOJİSİNDE YÖN-ZAMAN
VE TABİAT OLAYLARININ YERİ VE ÖNEMİ**

Etkin BÖYÜK

Danışman : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Yıl : 2020, Sayfa: 63+VII

Jüri : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Başkan)
: Doç. Dr. Burak TELLİ (Üye)
: Dr. Öğr. Üyesi. Aysel ERDOĞAN (Üye)

İslamiyet'ten önceki eski Türk kavimleri Gök Tanrı dinine inanmaktaydılar. Bozkırlarda yaşayan Türk topluluklarının asıl dini olarak kabul edilen tengricilik Türklerin hayatının her safhasında etkili olmuştur. Bu din doğrultusunda Tanrı (Tengri) gökyüzündeydi ve gökyüzünde olan her şey kutsal kabul edilmekteydi. Gökyüzünde kutsal kabul edilen en önemli maddi unsurlar güneş, ay ve kutup yıldızıydı.

Eski Türk efsanelerinde ve destanlarında Gök Tanrının ve gökyüzünün kutsallığı açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle destanlarda gökyüzünde olan güneş, ay ve kutup yıldızından ve bunların kutsal kabul edilmesinden çok sık bir şekilde bahsedilmiştir.

Türk destanlarında genellikle Güneş ve Ay her zaman iki ayrı kutbu temsil etmektedir. Efsanelerde Güneş dişil bir özellik taşıırken Ay, erkek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında Güneş her zaman doğuyu temsil ederken Ay, çoğu zaman batıyı temsil etmiştir. Bu durum farklı Türk kabilelerinde bazen değişkenlik gösterse de çoğu Türk kabile ve devleti için aynı anlam ifade etmektedir.

Güneş ve Ay sadece yön belirlemede değil aynı zamanda Türklerde zaman ve takvim uygulamalarının da ana kaynağı olmuştur. Hatta güneşin bir yıllık hareketi incelenerek takvim oluşturulmuştur. Türkler doğayı ve doğadaki tüm olayları da Gök Tanrı inancı ile ilişkilendirmişlerdir. Mesela gök gürültüsünü Gök Tanrının kızgınlığı olarak adlandırırken yine güneşin doğuşunu bereket olarak adlandırmışlardır.

İslamiyet'ten önceki Gök Tanrı inancı Türk toplumunu sosyal ve kültürel alanda etkilemesinin yanı sıra devlet yönetiminde de etkili olmuştur. Eski Türkler Gök Tanrı ile Devlet ve Hakan arasında da bir bağ kurmuşlardır. Çünkü Eski Türk anlayışında devletin de Tanrı tarafından kurulduğuna inanılır ve devleti yöneten hükümdarın Tanrıdan kut almış olması gerektiği düşünülürdü. Türk anlayışında Kut, devleti yönetecek olan kişiye Tanrı tarafından bahşedilen yönetme gücü olarak takdir edildiği düşüncesi hâkimdir.

Bu tez çalışmasında Eski Türk kavim ve Devletlerinin Gök Tanrı dini ile ilişkili olan Mitolojik unsurlarının Yön-Zaman ve Tabiat olayları üzerindeki etkisini ve devlet-halk-Tanrı münasebetlerini incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Eski Türklerde, Gök Tanrı, Tabiat Olayları, Güneş, Ay.

**DEPARTMENT OF HISTORY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY**

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

**THE PLACE AND SIGNIFICANCE OF DIRECTION-TIME AND
NATURAL EVENTS IN TURKISH MYTHOLOGY**

Etkin BÖYÜK

Supervisor : Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Year : 2020, Pages: 63+VII

**Jury : Prof. Dr. Orhan DOĞAN (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Burak TELLİ (Member)
: Assist. Prof. Dr. Aysel ERDOĞAN (Member)**

Ancient Turkish tribes before Islam believed in the religion of Gök Tanrı. Tengrisism, which is accepted as the main religion of Turkish communities living in the steppes, has been effective in every phase of the life of the Turks. In line with this religion, it was assumed that God (Tengri) was in the sky and the sky was sacred. As a natural consequence of this, the objects in the sky were considered sacred.

This situation is clearly seen in the old Turkish legends and epics. Especially in epics, the sky and celestial bodies appear as the most important elements. The Sun, Moon and Pole star are the most important of these.

Looking at the Turkish epics, generally the Sun and the Moon always represent two separate poles. In the legends, the Sun has a feminine feature, while the Moon appears as a male. Apart from that, the Sun always represented the east, while the Moon most of the time represented the west. Although this situation sometimes varies in different Turkish tribes, it means the same for most Turkish tribes and states.

Sun and Moon have been the main sources of time and calendar applications not only in determining the direction but also in Turks. In fact, a calendar was created by examining the one-year movement of the sun. The Turks associated nature and all events in nature with the belief of the Sky God. For example, while they called the thunder as the anger of the Sky God, they also called the sunrise as abundance. We have stated that this religious belief before Islam deeply affected Turkish society in almost every area. One of these effects is the association of Sky God with the State and Hakan. Because it was believed that his state was founded by God,

and the ruler who ruled the state should have received blessing from God. Kut was considered to be the governing power bestowed by God on the person who would rule the state.

In this thesis, we tried to examine the effects of the mythological elements of the Ancient Turkic people and states related to the Sky God religion on the events of Direction-Time and Nature and the relations between the state-people-god.

ÖN SÖZ

Kültür, insanların, toplumların ve devletlerin kendi bünyelerinde oluşturdukları değerler bütünüdür. Bu değerler, toplumların kimliklerini belirtir ve diğer toplumlardan ayrılmasını sağlar. Ayrıca kültür, bir milletin en başta gelenek ve görenekleri, dili, dini, edebiyatı, giyimi, mimarisi, yemekleri, dünya görüşü, milli bilinci ve milli şuurudur. Kısacası onu diğer toplumlardan ayıran ana hatlarıdır. Mitoloji ise maddi ve manevi değerler bütününde ortaya çıkan olağan ya da olağanüstü her şeyin kavranabilme çabasıdır. Birbirleri ile bağlantılı olan bu iki konu bir diğerinin anlaşılmasını ve kavranmasını kolaylaştırmaktadır.

Mitoloji üzerine yapılan tüm çalışmalar aslında kültür çalışmasıdır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere kültür ve mitoloji birbiriyle ilişkilidir. Bu yüzden bir toplumun mitolojisi üzerine yapılan her çalışma aslında o milletin kültürü üzerine yapılmış çalışma olarak düşünülebilir.

Yapmış olduğum bu tez çalışmasında Türk kültüründe Yön-Zaman ve Tabiat olaylarının önemini aktarmaya çalışarak Türk mitolojisindeki yeri ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin ilk bölümünde Türk Mitolojisi üzerine yapılan çalışmalara yer verilerek, bu çalışmaların Türk Mitolojisinin araştırılması konusunda oluşturduğu temellerden bahsedildi.

İkinci bölümde mit ve mitoloji üzerine bilgi verilmeye çalışılarak Türk mitolojisi ve bu mitolojinin temelleri üzerinde duruldu. Daha sonra da Türk mitolojisinin Türk destan ve efsanelerindeki yeri üzerinde duruldu.

Üçüncü bölümde ise tezin esas konusu olan yön-zaman ve tabiat olayları üzerinde Türk mitolojisinin etkilerine açıklık getirilmeye çalışıldı.

Son bölümde Türk devlet sisteminin, ordu ve sosyal yaşantısında yönlerin yeri ve önemi üzerinde durularak bu konunun önemi ifade edilmeye çalışıldı. Tezin sonuç kısmında ise tezin konusunun önemi ve yapılan bu çalışmanın nasıl sonuçlandığı ifade edilmeye çalışıldı.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada eski Türk mitolojisinde yön-zaman ve tabiat olaylarının önemini incelemeye çalışarak Türk Kültür tarihî ve Türk mitolojisi üzerine katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Tez çalışmam süresince, çalışmamın konusunun belirlenmesi sürecinden, tezimin planlanıp düzenlenmesinde ve sonuçlandırılmasında önemli bir yere sahip olan, bana sürekli olarak destek olan değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Orhan Doğan 'a ayrıca beni gerek maddi gerekse manevi olarak her yerde destekleyen aileme çok teşekkür ederim.

Etkin BÖYÜK
KAHRAMANMARAŞ-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Önemi.....	1
1.2. Çalışmanın Yöntemi	2
1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar	2
2. TÜRK DESTAN VE EFSANELERİNDEKİ MİTOLOJİK UNSURLAR	3
2.1. Mit ve Mitoloji Nedir?	3
2.2. Türklerde Mitoloji.....	4
2.2.1. Türk Mitolojisinin Temelleri	4
2.2.2. Türk Destan ve Efsanelerindeki Mitolojik Unsurlar	5
3. ESKİ TÜRKLERDE YÖN-ZAMAN VE TABİAT OLAYLARI.....	26
3.1. Eski Türk Mitolojisinde Güneş	26
3.2. Eski Türklerde Ay	28
3.3. Kutup Yıldızı.....	29
3.4. Eski Türklerde Yön.....	30
3.4.1. Doğu	32
3.4.2. Güney	32
3.4.3. Batı	33
3.4.4. Kuzey.....	33
3.5. Yön Belirlemede Renkler.....	33
3.5. Eski Türklerde Zaman.....	36
3.5.1. Eski Türkler ve Sabah Vakti.....	36
3.5.2. Eski Türkler ve Öğlen Vakti.....	37
3.5.3. Eski Türkler ve Akşam Vakti	37
3.6. Eski Türklerde Takvim	38
3.7. Eski Türklerde Tabiat Olayları	41
3.7.1. Bulutlar	41
3.7.2. Seller.....	42
3.7.3. Yıldırımlar	42
3.7.4. Yağmurlar.....	45
3.7.5. Karlar.....	46
3.7.6. Rüzgârlar	46
5. ESKİ TÜRK DEVLET YÖNETİMİNDE YÖNLEME GELENEĞİNİN MİTOLOJİK TEMELLERİ	48
5.1. Eski Türklerde Devlet Yönetimi ve Tanrı-Devlet, Tanrı-Hükümdar İlişkisi.....	48
5.2. Devlet Teşkilatında Yönler	50
5.3. Türk Ordu Sisteminde Yönler.....	52
5.4. Türklerde Sosyal Hayatta Yönler.....	54
5.4.1. Ölü Gömme Adetlerinde Yönler	54
6. SONUÇ	58
KAYNAKLAR	60
ÖZ GEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bknz	: Bakınız
Çev	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam ansiklopedisi
Ed	: Editör
Haz	: Hazırlayan
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
TDA	: Türk Dünyası Araştırmaları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı

1. GİRİŞ

Mitoloji, dünya üzerindeki tüm halkların kültürlerini, dünya görüşlerini, yaşam şekillerini ve inançlarını farklı bakış açılarıyla inceleyen bir bilimdir. Bu sebeple mitoloji, birçok araştırmacının dikkatini çekmiş, sürekli olarak anlaşılmaya ve incelenmeye çalışılmıştır. Türk mitolojisi de araştırmacılar tarafından birçok kez incelenmiş ve farklı bakış açılarıyla farklı konulara açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Türk kültürünün ilk mitoloji çalışmaları yabancı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. İlk olarak Çin kaynaklarında yer alan Türk mitolojisi hakkındaki bilgileri papaz İ. Biçurin Rusçaya çevirmiştir. Bu çalışma, Türk mitolojisi açısından oldukça önemlidir. Bunun dışında W. Radloff 'un şaman mitolojisi üzerine yapmış olduğu çalışmalar da Türk mitolojisi araştırmalarında oldukça önemlidir.¹ Ayrıca A.Potapov'un Umay Ana makalesi dikkat çekicidir. S. Neklyudov, Türk ve Moğol mitolojisi arasında karşılaştırma yaparak aralarındaki bağları ortaya çıkartmış, Türk ve Moğol mitolojisi üzerine önemli bir katkı sağlamıştır. A. Sagalaev ise Altay mitolojisi ile alakalı bazı kitaplar yayınlamıştır.² Bütün bu çalışmalar Türk mitolojisinin araştırılmaya değer kısımlarını ortaya çıkartarak Türk tarihçileri ve kültür tarihçilerini konu ile alakalı çalışma yapmaya yöneltmiştir.

İslam Öncesi Türk kültür tarihî ve Türk tarihî üzerine önemli çalışmaları bulunan Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi üzerine kapsamlı araştırma yapmış ilk tarihçilerdendir. "*Türk Mitolojisi*" adlı iki ciltten oluşan kitabı, Türk Mitolojisi tarihine ışık tutmaktadır. Eserin ilk cildinde Ögel, Türk destan ve efsanelerini incelemiştir. İkinci cildinde ise destan ve efsanelerde geçen maddi ve manevi unsurlardan bahsetmiştir. İslam Öncesi Türk kültür tarihî konularında önemli çalışmalara imza atmış olan Emel Esin ise "*Türk Kozmolojisine Giriş*" adlı eserinde; Türklerin, dünyanın ve kâinatın oluşumunu nasıl anlamaya çalıştıkları hususuna yer vermiştir. Fuzuli Bayat, "Mitolojiye Giriş" adlı kitabında mitolojik şuuru oluşturan etmenlerden, çağdaş mitolojik teorilerinden ve ekoller ile bu ekollerin özelliklerinden bahsetmektedir (Bayat,2005:2). Bütün bu çalışmalara rağmen Türk mitolojisinin ana unsurlarından olan güneşin ve ayın incelenerek, yön-zaman kavramlarına daha önce açıklık getiren çok az araştırma olduğu bilinmektedir. Bu sebeple biz bu kaynakların hepsini bir arada inceleyerek Türklerin yön belirleme sisteminin nasıl olduğunu, bunun mitoloji ile ilişkisini aktarmaya çalıştık.

Bu çalışmada Tabiat olaylarına da yer vererek Türklerin bu olaylara nasıl tepki verdiklerini ve Türkler tarafından tabiat olaylarının nasıl anlaşıldığı üzerine değinerek mitoloji ile bağlantısını aktarmaya çalıştık. Bu kapsamda tezde Türklerin takvim belirleme sisteminin nasıl olduğu hususuna da yer verildi. Araştırmamızda özellikle Türk mitolojisinin önemli kaynakları arasında yer alan efsanelerden ve destanlardan yararlanmaya çalışıldı. Türk halkı ile alakalı birçok önemli bilgiye bu kaynaklardan ulaşmak mümkündür. Bunun dışında tezimizde Türklerin mitolojik düşüncelerinin Türk devlet anlayışı üzerindeki etkilerinden bahsederek, yönlerin Türklerin devlet yönetimi üzerindeki etkisine de yer verilmiştir.

1.1. Çalışmanın Önemi

Günümüz tarihî çalışmalarında siyasî tarihînin yanı sıra kültür tarihçiliği de önem kazanmış ve bu alanda da önemli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bir milletin

¹ Fuzuli Bayat, Mitolojiye Giriş, Karam Yayıncılık, Çorum, 2005,s.17.

² Bayat, a.g.e.,s.18.

düşünce, sosyal ve kültürel özelliklerini inceleyen bir bilim olan kültür tarihçiliği ülkemizde de önem verilen bir bilim dalıdır. Tarihçilerin yapmış olduğu kültür çalışmalarında önemli bir konu da mitoloji bilimidir. Bir milletin maddi ve manevi değerlerinden ortaya çıkan olağan ya da olağan üstü her şeyin incelendiği mitoloji bilimi, Türk kültür tarihî çalışmalarında önemli bir yer edinmiştir.

Tezimizde eski Türk kavimlerinin ve Türk devletlerinin mitolojik unsurları incelenerek yön-zaman ve tabiat Olaylarına etkisi üzerine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmamız Türk kültürü ve Türk mitolojisi üzerine birçok konu barındırdığından Türk kültür tarihine önemli katkıları olacağı düşünülmektedir.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Tezimiz konusu, tamamen veri toplamaya ve elde edilen kaynakları çalışmamız doğrultusunda tasnif ederek etkileşimsiz nitel araştırmaya dayanarak ortaya konulacaktır. Bu yöntemin ışığında tarihsel araştırma ve kavram analizi yapılacaktır. Esas olarak da “tümdengelim yöntem” taban alınarak ilerleme kaydedilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada ilk olarak mitolojik kaynak olan destan ve efsanelerden bazıları ele alınarak ana konuya ışık tutulmaya çalışılacaktır. Özellikle Oğuz Kağan destanından, Türklerin Yaradılış ve Türeyiş destanlarından yararlanılarak Türk mitolojisinin ana motifleri üzerine değinilecektir. Daha sonra bu kaynakların konumuzla alakalı olanları tasnif edilerek yön-zaman ve tabiat olayları üzerindeki mitolojik düşünce anlayış üzerine açıklama getirilmeye çalışacaktır.

Bu çalışmada Bahaeddin Ögel’in; Türk Kültür Tarihine Giriş, Türklerde Devlet Anlayışı, Türk Mitolojisi I, Türk Mitolojisi II, Büyük Hun Devleti I, Büyük Hun Devleti II ve Emel Esin’in Türk Kozmogonisine Giriş isimli eserleri özellikle değerlendirilmiştir.

1.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tezimizde Türk Mitolojisinin ana temellerinin neler olduğunu, hangi kaynaklardan beslendiğini ele almaya çalıştık. Bunun yanı sıra Türk destan ve efsanelerini inceleyerek Türk mitolojisinin en önemli motifleri üzerine bir açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Ancak Türk mitolojisi çok derin ve çok kapsamlı bir konu olduğundan çalışmamız, İslamiyet’ten önceki Türk topluluklarının ve devletlerinin, yön-zaman ve tabiat olaylarının Türk mitolojisindeki yeri ve önemini kapsamaktadır.

2. TÜRK DESTAN VE EFSANELERİNDEKİ MİTOLOJİK UNSURLAR

2.1. Mit ve Mitoloji Nedir?

Öncelikle mit ve mitolojiyi tanımlamadan bu iki konu hakkında birçok tanım yapıldığını bilmekte fayda vardır. Mit ve mitolojiyle ilgili yapılmış olan tanımların yeterli geldiği düşünülebilir ancak konu ile alakalı çalışmaların sürmesi, ıstık tutulması gereken bazı karanlık noktaların olduğu düşüncesine bizi istemsiz itmektedir. Bu çalışmamızda mit ve mitolojinin tanımıyla ilgili bir çaba içerisinde olmayacağız. Tez konumuz her ne kadar mitoloji ile ilgili olsa da mitolojinin tanımı ile ilgili sadece kişisel görüş bildirmekten ileriye gidilmeyecektir.

Mit kelimesi Yunanca muthos/mithostan gelmektedir. Söz ya da konuşma anlamını taşımakta olup genellikle sözlü anlatılan, nakledilen hikâyeler olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Tarih boyunca mitoloji üzerine birçok çalışma yapıldığından kaynaklı olarak mit ve mitolojinin farklı kişiler tarafından yapılmış olan birçok tanımı vardır. Mit ve mitoloji üzerine çalışma yapan ilim adamlarından bazıları mit'i erken dönemlerde insanların ve toplumların milli özelliklerinden ortaya çıkan bir tür olarak görmektedirler. Bazı araştırmacılar ise mit'in tanımını yaparken toplumların tarihini epik bir kurguya dayandırdıklarını düşünmektedirler. Yani bu araştırmacılar, toplumların kendi tarihlerini tanrı ve kahraman hikâyeleri ile kurguladıklarını düşünmektedirler.⁴ Eliade'a göre yaradılışın öyküsünü anlatan mitler kutsal öykülerdir. Başlangıçta masalsı özellikler taşıyan mitler, olmuş bitmiş olayları anlatır. Ona göre mit, doğaüstü varlıkların etkisiyle bütün bir evrenin, yalnızca bir kısmının dahi olsa bir gerçekliğin hayata nasıl geçtiğini anlatır.⁵

Mitlerin insan topluluklarının hayatı ve dünyayı anlama çabasında en önemli dayanaklardan bir tanesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü insanoğlu dünyanın varoluşunu anlamak için bir inanca ihtiyaç duymuş, kendince bulduğu cevapları da kutsala dayandırmıştır. Sonra da bu cevapları efsanelere ve destanlara dönüştürmüştür. Tabi bu sadece bir varsayımdır. Şu halde mitlerin, insanların geçmişlerindeki kutsal kabul edilen her türlü varlığa verilen isim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mitler, genel olarak zaman içerisinde yaşanmış olayları doğaüstü bir şekilde ele alıp kişileri kutsallaştırmaktadır. Ayrıca mitler, gerçek üstü varlıkları bünyesinde barındırmakta olup evrenin nasıl oluştuğunu sorgular ve bunu kendi bünyesinde bazı temellere oturtmaya çalışır. Bu bağlamda mitin, kendi bünyesindeki temeller, elbette ki halkların dini inançları olacaktır. Çünkü toplumlar, bütün bu çabaları kendi dini inanışları ile açıklayarak gerçekçi bir mantığa dayandırmayı hedefler.

Mitoloji ise bir halkın maddi ve manevi değerler bütününe oluşması sırasında ortaya çıkan olağan ya da olağanüstü her şeyin kavranabilme çabasıdır. Günümüzde mitoloji mitleri inceleyen bir bilim dalı olarak kabul görmektedir. Dolayısıyla dini ya da kültürel mitlerin toplanarak yorumlandığı bir bilim dalı olarak görülmektedir.⁶

³ Cengiz Batuk, "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar, Milet ve Nihal" *İnanç, kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt:6, sayı:1, Ocak- Nisan 2009, s.28.

⁴ İsmail Taş, "Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 2000, Cilt: 3, sayı, 8. s.57.

⁵ Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, Çev: Sema Rifat, İstanbul, 2001, s.15-17. Bknz: Ali Albayrak, "Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri Ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 54 Yıl: 2017, s.953.

⁶ <https://web.itu.edu.tr/~yayla/turkmit.pdf>, s.1, 25.05.2020, 11:21.

Mitoloji, yukarıda kullanılan anlamlarının dışında farklı anlam ve farklı şekillerde de kullanılabilir. Mesela bir görüş veya kavramı imgesel olarak etiketlemek için de kullanılmaktadır. Çok fazla rastlanmasa da mitolojinin bir başka kullanımı da gerçeklikle ilgisi olmayan bir hikâye için kullanılır ve genellikle bu kullanımın da doğru olmadığına yönelik vurgular barındırır.⁷

2.2. Türklerde Mitoloji

Mitoloji bir milletin sosyal ve kültürel temellerinin yansımasıdır. Eski Türklerde mitolojik temeller Gök Tanrı Dini ile ilişkilidir. Ancak mitolojilerinin tamamen dini inanışlar üzerine dayandırmak yanlıştır. Bununla birlikte Türk mitolojisini destan ve efsanelerde yansımaları bu konu hakkında araştırmalara ışık tutmuştur.

Türk mitolojisinde birçok önemli etken vardır. Ancak diğer genel olarak kutsal ruhlara, atalara, bilgelere, kötü ruhlara rastlanmaktadır. Kutsal ruhlar Türk mitolojisinde ağaçlar, yollar, sular, dağlar v.b. her yerde olabilir ve yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kutsal ruhlar ataların ruhları veya bir hayvan olabiliyordu. Türk destan ve efsanelerinde kutsal ruhlar karşımıza genellikle kurt veya alageyik olarak çıkmaktadır.

Türk mitolojisinde atalar ise Türk boylarının kendi soylarını dayandırdıkları kutsal bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna örnek olarak Abahan*, Alaşa Han'ı* gösterebiliriz.

Türk mitolojisinde karşımıza çıkan önemli etkenler arasında bilgeleri görebilmekteyiz. Bu bilgiler destan ve efsanelerde gösterildiği gibi bilgeleriyle yanlışlardan kaçınılması gereken örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilerden başka bilgiler kötü ruhlar hakkında bilgi vermekte ve onlarla nasıl mücadele edildiğine dair yol gösterici olabilmekteydi. Bu konularla alakalı geçmişte pek çok spesifik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların başında Bahaeddin Ögel, Emel esin, Abdulkadir İnan, Fuzuli Bayat, Yaşar Çoruhlu gibi isimleri saymak mümkündür. Abdulkadir İnan makalelerinde özellikle “ *Tarihte ve Bugün Şamanizm* ” adlı eserinde Türk mitolojisi ile alakalı önemli bilgiler sunmuştur. Bahaeddin Ögel ise “ *Türk Mitolojisi* ” adlı eserinde bizi çok iyi bir şekilde bilgilendirmektedir. Ögel’in bu kitabında özellikle Türk destan ve efsaneleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Emel Esin’in “ *Türk kozmolojisine Giriş* ” kitabında ise kozmolojik yapıyla alakalı bir çalışma yürütülmüştür.

2.2.1. Türk Mitolojisinin Temelleri

Türklerde mitoloji eski Türk dini olan Gök Tanrı Dini ile ilişkilidir. Ancak Türkler başka varlıklara da inanmışlardır. Bunlar güneş, ay, kutup yıldızı ya da dağ, su, ağaç gibi kutsal ruhlardı. Burada şunu belirtmekte fayda vardır ki Türklerin bu öğeleri kutsal kabul etmeleri onları ayrı ayrı tanrı olarak gördükleri anlamına gelmez⁸. İslamiyet’te de meleklerin varlığı bildirilir ve kutsal sayılır. Bu meleklerin tanrı

⁷ <https://web.itu.edu.tr/~yayla/turkmit.pdf>, s.1, 25.05.2020, 13:08.

* Abahan – Türk Mitolojisinde efsânevi hakan. Aba Han, Apa Han veya Abakan (Abağan, Abığan) Han olarak da bilinir. Abakan boyunun ve Hakasların atası olarak kabul edilir. Altın Göl’de yaşadığına inanılır. Yağmur yağdırdığı ve Altayları koruduğu inancı yaygındır. Deniz Karakurt, “Türk Mitolojisi Sözlüğü”, Ağustos 2011, Türkiye, turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, s.20, 25.04.2021.

* Kazak mitolojisinde söylencesel Hakana Alaşa Han da denilir. Alaş boyunun kurucusu ve Kazakların atası olarak kabul edilir. Diğer Türk boylarınca da büyük saygı gösterilir. Deniz Karakurt, “Türk Mitolojisi Sözlüğü”, Ağustos 2011, Türkiye, turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, s.63, 25.04.2021.

⁸ İbrahim, Kafesoğlu, *Türk Milli kültürü*, Ötüken yayınları, İstanbul, 2015, s.295-300

olduğunu bize düşündürmez. Türklerinki de buna benzer bir durumdur. Tanrı tektir, ancak doğayı ve kâinatı koruyan iyi veya kötü ruhlar da vardır. İbrahim Kafesoğlu, bu konu ile alakalı olarak din ve inancın ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dinin bir inanç olduğunu söyleyen Kafesoğlu, her inancın din olmadığını özellikle vurgulamıştır. Bu açıklamanın sebebi Eski Türk Dini olan Gök Tanrı Dininin üzerinde ki şaibeleri kaldırmak olduğunu düşünmek gerekmektedir.⁹

Türk mitolojisi Gök Tanrı dini ile ilişkili olduğu gibi efsane ve destanlarla da ilişkilidir. Türk destan ve efsanelerine bakıldığında birçok gerçek üstü varlığın ya da gerçek üstü olayların varlığını görmekteyiz. Ancak bu varlıklar ve olaylar tanrı ile ilişkilidir. Yani efsane ve destanlardaki kahramanlar ya tanrılaştırılmış karakterlerdir, ya da tanrı tarafından görevlendirilmiş kutsal varlıklardır. Öğretici nitelik taşıyan bu metinler aslında bazı semboller ile geleceğe yani bizlere bir şeyler öğretme amacı taşır.

Ayrıca Türk mitolojisinin ortaya çıkmasında Türklerin yaşadığı çevrenin de önemli etkileri bulunmaktadır. Komşu kavimlerin mitolojik unsurlarından etkilenmeler elbette ki mümkündür. Mesela Çinlilerle olan komşuluklarından dolayı Türk mitolojisinde Çinlilerle alakalı birçok destan ve efsaneye rastlamak mümkündür.¹⁰

2.2.2. Türk Destan ve Efsanelerindeki Mitolojik Unsurlar

Tezimizin bu kısmında bütün efsane ve destanları tek tek incelemektense hepsinde ya da birçoğunda geçen ortak sembollerden bahsedeceğiz. Bu sembollerin aslında birer yol gösterici unsur olduğunu belirtmekte de fayda vardır.

İlk olarak Gök tanrı Dini bahsetmek daha doğrudur. Çünkü bu Din Türk milletini hemen her konuda etkilediği gibi mitolojisinde de önemli bir rol oynamaktadır. Aslında bu diğer milletlerin mitolojilerinde de vardır. İnsanlar açıklayamadıkları her şeyi din ile açıklamışlardır. Gömeç, dini kısaca bir yol ve inan sistemi olarak açıklamış ve insanın uyması gereken kaideler olduğunu eklemiştir. Tabiatüstü olaylara hayranlık duyan her milletin bu güçleri açıklamak için dine başvurduğunu belirten Gömeç, aynı şeyin Türkler içinde geçerli olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Türkler de evren, kâinat ve doğa ile açıklayamadıkları her şeyi dini temellere oturtarak bir cevap bulmuşlardır. Bu cevaplar günümüze efsane ve destanlarla yansımıştır.

Tanrı kelimesi Hunlar tarafından hem gökyüzü hem de tanrısallık anlamına gelmekteydi.¹² Bu inanişâ göre tanrı kutsal, ebedi ve yenilmezdir. Her şey onunla ilişkilidir. Devletler onun isteği doğrultusunda kurulur, hakanlar onun “kut”u ile hükümdarlık hakkı elde edebilir. Bu ve bunun gibi birçok şey Göktürk Yazıtlarında Tanrı ile ilişkilendirilmiştir.¹³ Osman Turan’a göre tek bir tanrıya inanmak bir toplumun hem sosyal hem de kültürel açıdan gelişmişliğine işaret etmektedir. Turan’a göre Göktürklerde tek bir tanrıya inanmaya başladıklarında Kültürel açıdan gelişme göstermiş ve yazıyı kullanmaları yaygınlaşmıştır.¹⁴ Ayrıca Turan, Yunan ve Romalı din tarihçilerinin “tek tanrıya inanmanın ileri derece bir düşünce yapısına sahip olmaktan kaynaklandığını” ifade ettiklerine dikkat çekmektedir.¹⁵ Bu düşünce Türkleri, en eski zamanlarından başlayarak tek tanrılı bir dinini benimseyerek düşünsel, toplumsal,

⁹ İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980, s.7.

¹⁰ <https://web.itu.edu.tr/~yayla/turkmit.pdf>, s.57, 04.06.2020. 12.24.

¹¹ Saadettin Gömeç, Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet, Tarih Araştırma Dergisi, 2003, sayı:22, s.79. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/782544>.

¹² Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000, s.48.

¹³ Kafesoğlu, a.g.e., s.295-300.

¹⁴ Turan, a.g.e., s.49.

¹⁵ Turan, a.g.e., s. 49.

sosyal ve kültürel olarak diğer devlet ve milletlerden ayıran önemli bir konu olarak yerini almıştır. Gök Tanrının özellikleri ve görevleri Orhun yazıtlarında şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Tanrı, sonsuzdur, ezeli ve ebedidir
2. Tanrı her şeyin yaratıcısıdır
3. Yaşamı sağlayan tanrıdır
4. Ölümü sağlayan tanrıdır
5. Tanrının üstün kudreti vardır
6. Kader tanrının elindedir. Kâinatı tanrı yönetir. İnsana güç, başarı ve zaferi veren odur
7. Tanrı irade sahibidir
8. Tanrı kelim sahibidir
9. Her şeyi bilir, insana bilgiyi de o vermektedir
10. Tanrı, insanları kötülüklerden sakınan ve koruyandır
11. Tanrı, kullarının isteklerini duyar ve kabul eder
12. İnsanlar Tanrının emirlerini yerine getiren kullardır.¹⁶

Hikmet Tanyu'nun İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı adlı eserinde bazı Türk atasözlerine rastlamaktayız. Bu atasözleri Türklerin Tanrı inancının ne kadar köklü ve derin olduğunun bir göstergesi olarak önem taşımaktadır.

- “ -Tanrı rızkını kuluyla birlikle yaratır.
-Büyüklik Tanrı'ya yakışır.
-Dileyen Tanrısını bulur.
-Tanrı'dan korkan, kuldan korkmaz.
-Ev yapanla, evlenenin Tanrı yardımcısıdır.
-İtin ıssı (sahibi) var ise, tavşanın da Tanrı'sı vardır.
-Mudaradan ırak olan, Tanrı'ya yakın olur.”¹⁷

Tek tanrı dinine inanan Türkler, ruhun sonsuz olduğuna inanmakta ve bunun bir sonucu olarak da ahiret hayatına inanmaktaydılar. Dünyada yapılan iyiliklerin ve kötülüklerin bir sorumluluğunun olduğunu ve hesaplarını vereceklerine inanırlardı. Bu nedenle Türkler, ölümden sonra herkesin cennet veya cehenneme, Kağan ve Beylerin tanrının yanına uçtuğunu düşünüyorlardı. Aynı zamanda cennet ve cehennem anlayışına sahip olan Türklerle göre “uçmak” cennet anlamında “tamuğ” da cehennem anlamındaydı.¹⁸

Tek tanrı dininde cennet gökyüzündedir. Gökyüzünün katarlarından biri olduğu da düşünülebilir. Çünkü Türklerin gökyüzünün katmaları olduğuna inandıkları bilinen bir bilgidir. Cennette(uçmak) sadece iyi ruhlar vardır. Bu ruhlar tanrının Türklerle yardımcı olması ve Türkleri koruması için aracı olarak görülmektedirler. Yani cennetteki atalar Türklerin şefaatçisi olarak görülmekteydiler. Altay Tatarlarının meleklerinde var olduğuna ve bu meleklerin iyi olanlarına “yayuçı” denilmektedir.

¹⁶ Ali Ahmetbeyoğlu, Hüseyin Şen, “Eski Türk Dininin Kozmolojisi Ve Kozmogonisi”, TDA, 2018, Cilt: 119 Sayı:234, s.52.

¹⁷ Hikmet Tanyu, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, s.128.

¹⁸ Turan, a.g.e.,s.50.

Fenalık getirenlerine ise “körmös” denilmektedir.¹⁹ Rasonyı’nın vermiş olduğu bir bilgi olan “yayuçı” ve “körmös” olarak adlandırılan meleklerin aslında koruyucu ruh olarak adlandırılması daha doğrudur. İslam dinine göre açıklanması gerekirse yayuçılar melek olarak düşünülürse körmesler cin olarak tasavvur edilebilir. Ancak Gök Tanrı Dininde yayuçı ve körmeslerin iyi ve kötü ruhlar olarak ayrılmaları daha doğru bir açıklama olacaktır.

Tek tanrı dininde cehennem, yeryüzünün altındadır ve her türlü kötü ruhun bulunduğu bir yer olarak tasvir edilmektedir. Rasonyı cehennemin mutlak hâkimi olarak Erlik’ten bahsetmektedir. Bahsi geçen Erlik’in Türk yaradılış destanlarında da Adına rastlamaktayız ve Tanrının kötü emeller taşıyan oğlu olarak bahsedilmektedir.²⁰

Eski Türkler mitolojik düşüncelerini efsanelerle bize aktarmışlardır. Dünya ve evren ile alakalı birçok efsane vardır. Çünkü onlar mitolojik düşünceleri ile bütün bir Bozkır yaşantısını birleştirerek hayatlarının her yerine yerleştirmiş, böylece ikisi arasında muhteşem bir bağ kurmuşlardır. Yaradılış ile ilgili efsanelere Murat Uraz’ın Türk Mitolojisi adlı kitabında önemli ölçüde yer verilmiştir. Uraz’ın bu çalışmasında konuyla ilgili dikkatimizi çeken hususlara şu şekilde yer vermemiz mümkündür.

İlk zamanlarda sadece Yüce tanrı Kara Han vardı. Kara Hanın önünde su dışında bir şey yoktu. Kara Han ilk olarak insanı yarattı fakat insan aldatici ve ihanet ediciydi. Suların üzerinde uyurdu. Kara Han, ilk yarattığı insanın yaşayabilmesi için suların altından yıldız çıkardı. İnsana yıldızlardan biraz toprak almasını ve aldığı bu toprağı suyun üzerine saçmasını söyledi. İnsan, Kara Hanın isteğini yerine getirdi. Yıldızdan biraz toprak aldı, aldığı toprağın birazını da kendisi için gizlice ağzına koydu.

İlk yaratılan insan, Kara Hanın söylediği gibi aldığı toprağı suyun üzerine saçtı. Saçtığı toprak büyüyüp adaya dönüştü. Aynı zamanda insanın ağzına koyduğu toprakta büyüyerek ağzına sığmamaya başladı. İnsanın ağzı parçalanacaktı. Kara Han bunu fark etti, ona toprağı ağzında çıkarmasını söyledi. İnsan da toprağı çıkardı. İnsanın ağzından çıkarttığı bu topraktan dağlar oluştu.

Kara Han, oluşan adaya bir çam dikti. Dikilen çamın dokuz tane dalı vardı. Ardından Kara Han, yarattıklarını kendi hallerine bıraktı. On yedi katlı göğü yarattı. Yarattığı kartlardan on yedincisinde kendisi, on altıncısında oğlu Ülgen yaşamaya başladı. Yeraltında yarattığı dünyada diğer oğlu erlik yaşamaya başladı.²¹

Yukarıda vermiş olduğumuz bilgileri değerlendirdiğimizde; “Türkler Tanrının her zaman var olduğundan bahsetmiş ve dünyanın oluşumu üzerine bazı açıklamalarda bulunmaya çalışmışlardır” sonucunu çıkarmamız mümkündür. Ayrıca bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Türklere göre göğün katlarının olduğuna da dikkat çekildiği görülmektedir. Türklerin göğün katmanları olduğuna dair inanışları kesindir. Aslında bu inanış, Türklerin mitolojik düşüncelerinin en güzel örneklerindendir. Bununla alakalı Bahaeddin Ögel’in Türk Mitolojisi adlı kitabında ise şu bilgilere yer verilmiştir.

Ögel, göğün Türk mitolojisinde her zaman çok önemli bir mevkide olduğu hususuna dikkat çekmektedir. Özellikle göğün yerden daha önemli ve kutsal olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Ögel Türk mitolojisinde göğün dokuz katı olduğunu

¹⁹ Laszlo Rasony, Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s.32.

²⁰ Rasony, a.g.e., s.32.

²¹ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Düşen Adam Yayınları, 1994, İstanbul, s.16-17.

vurgulamış ve göğün en yüksek katı olan dokuzuncu kata İslamiyet'in öncesinde de sonrasında da "arş" denildiğini söylemektedir.²² Ayrıca Ögel, Altay Destanlarında göğün 12, 16 ve 17 katlı olduğuna dair bazı bilgilerin olduğuna dikkat çekmektedir. Aslında farklı Türk devletlerinde veya toplumlarında mitolojik bakımdan farklılık göstere bilmektedir. Bu konu ile ilgili Ögel, Batı Göktürkler göre göğün yedi katı Doğu Göktürklerle göre ise göğün dokuz katın olduğunu söylemektedir.²³

Türklerin Yaradılış efsanelerinin bir başka versiyonu da vardır. Yukarıda vermiş olduğumuz efsaneden bazı farklılıkları olan bu versiyona da şu şekilde dikkat çekebiliriz.

Daha hiçbir şey yok iken sadece büyük tanrı ile su vardır. Bir gün büyük tanrı suya bembeyaz bir kuğu gönderdi. Tanrı, bu Beyaz Kuğu'dan bir ağız dolusu toprak getirmesini istedi. Beyaz Kuğu, suya dalıp suyun en derinliklerinden bir ağız dolusu toprak aldı. Kuğu, suyun üzerine çıkıp toprağı üfledi. Kuğunun üflediği toprak toz taneleri halinde suya düştü. Düşen bu toz taneleri yavaş yavaş büyüüp etrafa yayıldı ve büyük bir kara parçası oluştu. Oluşan bu kara parçası uçsuz bucaksız ve dümdüzdü. Tanrı, ikinci bir kuğu gönderdi. Gelen bu kuğu, toprağı gagaladı, bunun sonucunda ise dağlar, yükseklikler ve derinlikler meydana geldi. Daha önceleri bu topraklar üzerinde hiçbir bitki bulunmuyordu. Bu durum şeytanın hiç hoşuna gitmedi, o da bataklık ile ormanları yarattı.²⁴

Vermiş olduğumuz bilgilerden de anlaşıldığına göre bu efsane, ilk efsaneden daha farklıdır. Ancak ikisi de yaradılışla alakalıdır. İlk efsanedeki dağ ve su motifi, ikinci efsanede de mevcuttur. Tezimizin sonraki kısımlarında da açıklayacağımız gibi diğer efsanelerde de göstereceğimiz üzere Türk mitolojisinde dağ ve su motifinin önemli birer unsurlar olarak yer aldığına dikkat çekilecektir.

Gök Tanrı dinini oluşturan diğer önemli unsurlar; Orhun Abidelerinde yer-sub, Uygur metinlerinde ise yir-sub olarak geçmektedir. Bu unsurlar yazıtlarda; dağ, taş, toprak, orman, ağaç, su ve ateş gibi tabiat varlıklarının kutsal izafe edildiği tabiat kuvvetleri inancı ve ölmüş atalarının tazim edilip onlara kurbanların sunulduğu atalar kültürüdür.²⁵

Orhun yazıtlarında geçen yer-sublardan ilk olarak dağları incelemek gerekmektedir. Çünkü yukarıda da vermiş olduğumuz iki efsanede de kara parçasında oluşan ilk öge dağdır. Bilindiği gibi Türk mitolojisinde kutsal olduğuna inanılan bazı dağlar vardır. Bu dağlardan Altın Dağ olarak bilinen dağ, gökyüzündedir ve dokuz rüzgârın çakıştığı yerde başlar. Kutsal dağ olarak kabul edilen diğer bir dağ ise Demirdağ'dır. Bu dağ yeryüzündedir ve dokuz ırmağın birbiriyle kavuştuğu yerdedir. Kozmik Dağ olarak da bilinen Demir dağ, gökyüzü ve yeryüzündeki bağı mümkün kılan mitsel bir imge olarak kabul edilmektedir. Altay Tatarları, Tanrı Ülgen'in göğün ortasında bu dağın üstünde oturduğunu düşünmektedirler.²⁶ Türk mitolojisinde kutsal olarak kabul edilen bir başka dağ ise Bakırdağ'dır, bu dağ ise yer altındadır ve dokuz

²² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s.146.

²³ Ögel, a.g.e.,1995, s.162-163.

²⁴ Uraz,a.g.e.,s.17.

²⁵ Münevver Ebru Zeren, Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihînin Bilinmeyenleri, içinde İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Tasvir Yasağı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017, s.119.

²⁶ Mehmet Emin Bars, Maaday-Kara Destanı'nda Şamanist Dünya Tasarımı, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2018, sayı:22, s.322.

yeraltı denizinin kavuştuğu yerdedir.²⁷ Bunun dışında Türklerin dağların koruyucusu olduğuna inandıkları ve Türklerin Dağ Tanrısı olarak kabul ettikleri Adagan Han'dan bahsetmek yerinde olacaktır. Adagan Han Türk ve Altay mitolojisinde dağların ve dağlarda yaşayan canlıların özellikle at ve sığır sürülerinin koruyucusu olarak bilinmektedir.²⁸ Başka bir dağ tanrısı olarak bilinen mitolojik karakter ise Altay Handır. Altay Han, Altay dağlarının koruyucusu ve sahibidir. Bu inanış, Altay Türkleri dışında Moğollarda da vardır. Buradan anlaşıldığına göre Altay isminden hareketle Moğolların böyle bir inanca Altay Türkleri aracılığıyla ulaştığını söylememiz yanlış olmayacaktır. Türkler ve Moğollar arasında Altay Hanın, altından bir elbisesi, altın kargısı ve yayı olduğuna inanıldığı bilinmektedir.²⁹ Burada bir konuya daha açıklık getirmekte fayda vardır. Türkler genellikle koruyucu ruhları “Han” olarak adlandırmışlardır. Bu adlandırmanın atalar kültürünün bir parçası olduğuna dikkat çekmemiz yerinde olacaktır.

Türk destan ve efsanelerinde kutsal kabul edilen dağlar dışında karşımıza birçok mitolojik motif çıkmaktadır. Bu motifler içerisinde kurt motifi de dikkat çekmemiz gereken motiflerden biridir. Tezimizde özellikle kurt motifi üzerinden birçok kaynak inceleyerek diğer motiflere de yer vereceğiz. Canlılar içerisinde Kurt motifini ilk almamızın en önemli sebebi kurdun Türk'ün sembolü olmasıdır.³⁰ Bunun dışında Türkler çoğu zaman kurdun ata olarak kabul etmektedirler. Türklerin kurdun ata olarak kabul etmesinin temel nedenlerinden birisi kurdun güçlü bir hayvan olmasından kaynaklanmaktadır. Zafer Altun kurdun kelime olarak “kur,gür,kür” köklerinden gelerek güç ve kuvvet anlamını taşıdığını belirtmektedir.³¹ Konu ile ilgili Bahaeddin Ögel'in aşağıda vermiş olduğu bilgiler dikkat çekicidir:

Kurt, tüm Türklerde olduğu gibi Göktürklerde de önemli bir yere sahiptir. Diğerlerinden farklı olarak Göktürklerde kurt, tuğların ve bayrakların üstünde devletin bir sembolü haline gelmiştir. Ancak kurt, Türk Halk Edebiyatında özellikle Orta Asya, Altay ve Sibiry'a da mitolojinin etkisinden kurtulamamıştır. Bu bölgelerde insanlar kurt kılığına giren yiğitlerden veya devlerin oğulları olan kişilerden bahsedebilmektedirler. Yine Orta Asya, Altay ve Sibiry'a da insanlara göre kurt, gökyüzünde Büyükayı burcu ile birlikte görülmekteydi. Ögel, bu bilgiler dışında kurtla ilgili farklı bilgiler de vermektedir. Şöyle ki; birçok efsanede de görüldüğü üzere kurtların güzel kızlara karşı ilgileri olduğuna dikkat çekmiştir. Ögel, bu bilginin ışığında Orta Asya Türk halk edebiyatında kurdun, çoğu zaman erkek olarak anlatıldığı hususuna da yer vermiştir. Ancak bununla birlikte büyük devlet kurmuş olan Türklerde ise kurdun dişi olarak gösterildiği bilinmektedir. Bu konuyla ilgili örnek olarak Göktürkleri gösterebiliriz.³²

Türk kaynaklarında geçen Börü kelimesinin; kurt, üstünlük, yiğitlik ve büyüklük anlamları olduğu bilinmektedir.³³ Kurt motifi; Alp Er Tunga destanı, Oğuz Kağan Destanı, Türeyiş destanı, Dede Korkut hikâyeleri gibi kaynaklarda ve birçok efsanelerde karşımıza çıkmaktadır.³⁴ Bu kaynaklarda kurt, bazen bir ata olarak karşımıza çıkmakta bazen de tanrı olarak görülmektedir. Türk mitolojisinde bu kadar önemli olan bu motif bir kısım araştırmacılar tarafından Şamanist bir özellik olarak kabul edilse de biz bu

²⁷ Deniz Karakurt, “Türk Mitolojisi Sözlüğü”, Ağustos 2011, Türkiye, s.83. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.05.2021.

²⁸ Karakurt, a.g.e., s.28. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.05.2021.

²⁹ Karakurt, a.g.e., s.82. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.05.2021.

³⁰ Hacer Gülşen, Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 39, 2013.

³¹ Zafer Altun, Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme, 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Bilimleri Araştırma Dergisi, 8(22), s.94-95.

³² Ögel, a.g.e., 1995, s.115.

³³ Ögel, a.g.e., 1995, s.118.

³⁴ Uraz, a.g.e., s.143.

düşüncenin yanlış olduğu kanaatindeyiz. Kurt motifi kaynaklarda genellikle yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk haklının her zor zamanında ve genellikle de bir ışık kümesinin içinden kurt çıkıp yolu göstermiş ve Türk halkının doğru yolu bulmasında rehber vazifesi görmüştür.³⁵ Kurt motifi ile ilgili bilgilere ulaşmak için efsane ve destanları incelerken aynı zamanda Türklerce kutsal kabul edilen mitolojik unsurlar arasında mağara ve ova gibi diğer önemli unsurlara tezimizde yer verdik. Yukarıda da görüleceği üzere tezimizde yine Türklerce kutsal kabul edilen dağ motifini ele almıştık.

İlk Kurt efsanelerinden biri, kurdun Wu-sun kralının oğlunu emzirmesi kabul edilir.³⁶ Bu efsaneyi Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi isimli eserinden aldığımız bilgilere göre şu şekilde açıklayabiliriz.

Wu-sunların Kralına Kun-m-o deniliyordu. Bu kralın babasının Hunların batı sınırlarında küçük bir devleti bulunuyordu. Hun hükümdarı Wusunların kralına savaş ilan etti ve yapılan bu savaşta Kral yani Kun-mo'nun babası öldü. Kun-mo daha çok küçük olduğu için Hun hükümdarı onu öldürmek istemedi. Onun çöle atılmasını hayatta kalımı ile ölümünün kendi kaderine bırakılmasını emretti. Çölde emekleyen çocuğun üzerinde bir karga dolaşmaya başladı. Karga çocuğu görünce çocuğun yanına yaklaştı ve gagasında tuttuğu eti ona vererek oradan hemen uzaklaştı. Bu kez çocuğun etrafında büyük bir dişi kurt dolaşmaya başladı. Dişi Kurt da çocuğu görünce onun yana geldi ve memesini çocuğun ağzına verdi. Çocuğu iyice emzirdikten sonra koşarak oradan uzaklaştı. Çocuğun bu yaşadıklarını uzaktan seyreden Hun Hükümdarı onun kutsal bir çocuk olduğuna inandı ve çocuğu alıp askerlerine verdi. Çocuğun iyi bir bakımla büyütülüp eğitilmesini emretti. Çocuk büyüdü ve kocaman bir yiğit oldu. Çocuğu ordularının en iyisine komutan yaptı. Hun hükümdarı gelişen ve başarı kazanan çocuğa babasının eski topraklarını geri verdi ve onu Wu-sun Kralı ilan etti...³⁷

Bu efsanede verilen bilgilerden anlaşıldığına göre kurdun çocuğu emzirmesi, Hun Hakanının onun Kut'lu bir çocuk olduğuna inanmasına sebep olduğu görülmektedir. Burada kurt, tanrı tarafından gönderilmiş bir elçi gibi düşünülebilir. Kurdun çocuğu emzirmesi tanrının çocuğun yaşaması yönünde bilgiler verdiğinden aslında yol gösterici olarak da düşünülebilir.

Konumuzla ilgili bir başka kurt efsanesi de Töles'lerin kurttan türeyiş efsanesidir. Bu efsane ile ilgili ayrıca Bahaeddin Ögel şu ifadelerle yer vermektedir:

Kao-çı Kağanının çok akıllı, güzel ve becerikli iki kızı varmış. Bu kızlar o kadar akıllı, o kadar iyi ve o kadar güzellermiş ki Kao-çı Kağanı insanlarla evlenmelerinin doğru olmayacağını düşünmeye başlamış. Sonunda da kızlarının ancak Tanrılara layık olduğunu ve ancak Tanrılarla evlenebilecekleri kararına varmış. Bunun üzerine Kağan, kızlarını yanına almış ve onları bir tepenin başında bırakmış. Kağanın kızları Tanrı ile evlenmek için uzun süre beklemişler. Ancak hiç kimse ya da hiçbir varlık

³⁵ Ayşe Fidan, İslamiyet Öncesi Türk Destanları Ve Kutsal Unsurları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2019, s.45-51

³⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk mitolojisi I*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993, s.13-14

³⁷ Ögel,a.g.e.,1993, s.14.

gelmemiş. Kağanın kızları beklerken tepenin etrafında bir kurdun dolaştığını görmüşler. Bu kurt ihtiyar ve erkek bir kurtmuş. Kurt, tepenin etrafında dolaşmayı bırakmıyor ve oradan gitmiyormuş. Kardeşlerden küçük olan kurdun hareketlerinden şüphelenmiş ve ablasına onun Tanrı olduğunu ve onunla evlenmeleri gerektiğini söylemiş. Ablası bunu yapmaması gerektiğini söylesede Kağanın küçük kızı ablasını dinlememiş ve tepeden inerek kurt ile evlenmiş. Bu bilgilerden de anlaşıldığına göre Kao-çı halkının, Kağanın küçük kızının yapmış olduğu bu evlilikten doğan çocuklarıyla oluştuğunu söylememiz yerinde olur.³⁸

Bu efsanede kurt, Koaçı Kağanının küçük kızı tarafından tanrı olarak kabul görmüştür. Efsanede ayrıca Koaçı soyunun da tanrı tarafından kutsandığı sonucunu çıkartmamız mümkündür. Bu efsane diğer efsane ile karşılaştırıldığında buradaki kurdun erkek olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda vereceğimiz Efsane de Göktürklerin menşei hakkında Türk tarih yazıcılığına çok önemli bilgiler vermektedir. Ancak bu efsanenin Göktürkler ile ilgi olan aşağıda vermiş olduğumuz efsanenin farklı bir anlatımı daha vardır. Çalışmamızda ikisini de inceleyerek aralarındaki farklara dikkat çekildi. Ayrıca bu efsane Türk mitolojik unsurlarının önemli bir yansıması olarak görülebilir:

Göktürkler Eski Hun devletinin soyundandırlar. Ayrıca onların bir kolunu oluşturmaktadırlar. Kendileri ise Aşina adlı bir aileden türediler. Lin adını taşıyan bir memleket tarafından savaşta mağlup edilip soyca katledildiler. Öldürülen bütün sülaleden sadece on yaşında bir çocuk kaldı. Lin memleketinin askerleri çocuğun çok küçük olduğunu gördüler ve onu öldürmeye kıyamadılar. Ancak çocuğun ayaklarını kesip onu bir bataklıkta kaderine terk ettiler. Askerler gittikten sonra çocuğun yanına bir dişi kurt geldi ve ona et vererek çocuğu besledi. Dişi kurt çocuğu büyüyene kadar besledi ve çocuk büyünce kurt ile evlendiler. Dişi kurt çocuktan hamile kaldı. Lin Kralı Göktürklerin soyundan olan bu çocuğun yaşadığını öğrendi ve çocuğu öldürmeleri için askerlerine emir verdi. Çocuğu öldürmek için gelen askerler, çocuk ile kurdu birlikte gördüler. Daha askerler kurdu öldürmek istediler ama kurt onları görünce oradan hemen uzaklaştı ve Turfan memleketinin kuzeyindeki dağlardan birine gitti. Bu dağlarda büyük ve içi çok derin bir mağara bulunuyordu. Mağaranın içinde büyük bir ova vardı ve mağaranın etrafı çok dik dağlarla çevrilmişti. Kurt bu mağaraya yerleşip on tane çocuk doğurdu. Bu on çocuk büyüyünce dışardan kızlarla evlendiler. Evlendiklerin kızların hepsi hamile kaldı ve her bir çocuktan bir soy türedi. Aşina ailesi de bu boylardan biridir. Zamanla çocukların oğulları ve torunları evlenip çoğaldı. O kadar genişlediler ki yüz aileye yakın bir nüfus ortaya çıktı. Birkaç nesil geçtikten sonra hepsi mağaradan çıktı ve Juan Juan devletine tabi olup Altay eteklerine yerleştiler. Bundan sonraki yaşamlarını Juan Juan demircileri olarak devam ettirdiler...³⁹

Kurt burada kurtarıcı olarak gelmiştir. Aslına bakıldığında bir soyun da kurtarıcısı olarak düşünülebilir. Tabi ki efsanelerde bahsedilen kurtların gerçek bir kurt olduğunu düşünmek sapkın bir düşünceye yol açabilir. Zafer Altun, bununla alakalı

³⁸ Ögel, a.g.e.,1993, s.18

³⁹ Ögel, a.g.e., 1993, 20-21.

olarak kurtları koruyan ve kurt kılığına girebilen bir tanrının varlığına dikkat çekmektedir.⁴⁰ Bu efsanede ayrıca başka motifleri de görmek mümkün, mağara, dağ, ova gibi. Saydığımız motifleri görmezden gelemeyiz. Türk destan ve efsanelerinin birçoğunda bu motifler karşımıza çıkmaktadır. Genellikle zor duruma düşen Türk halkı dağlara doğru hareket eder ve gittikleri dağlarda mutlaka bir mağara bulunurdu. Neden bu şekilde düşündüklerini anlamak zor olsa da, sığınacak bir yerlerin olduğuna dair inançlarını korudukları düşünülebilir. Göktürklerin menşei hakkında bilgi veren ikinci bir efsanede daha vardır, efsane şöyledir:

Bir söylentiye göre Göktürklerin ilk ecdatları Hsi-Hai yani Batı-Deniz Vnin kıyılarında yaşıyorlardı. Lin isimli bir ülke tarafından, Göktürklerin ilk ecdatları olan Hsi-Hailerin kadın, erkek ve çocukları yediden yetmişe, genç, yaşlı, çocuk demeden katledilmişti. Bütün Göktürkleri kılıçtan geçirdiler. İçlerinden bir tanesine acıdılar ve onu öldürmekten vazgeçtiler. Ancak bu çocuğunda kollarını ve bacaklarını keserek onu büyük bir bataklıkta otların arasına attılar. Ancak dişi bir kurt çocuğa hergün yiyecek getirmeye başladı ve kurt sayesinde çocuk ve kendine gelmiş hayatta kalabilmişti. Kısa bir süre sonra çocukla dişi kurt karı koca oldular kurt hamile kaldı. Türklerin düşmanı olan Lin devleti hükümdarı çocuğun hayatta olduğunu işitince hemen askerlerini göndererek çocuğu ve dişi kurdu öldürmelerini söyledi. Ancak kurt kutsal ruhlar tarafından bu bilgiye nail olmuş ve askerler gelmeden oradan ayrılmıştı. Bu yüzden Lin devleti askerleri kurdu öldürmek için geldiklerinde onu bulamamışlardı. Kurt, Batı Deniznin Vnin doğusundaki bir dağa çıktı. Bu dağ Kao-ch'ang'ın kuzey-batısında yer alıyordu ve dağın dibinde derin bir mağara mevcuttu. Kurt buraya varınca hemen mağaraya girdi mağarada geniş bir ova bulunuyordu. Bu ovanın her tarafından çayırlar ve otlar vardı. Ovanın etrafı yaklaşık olarak 200 milden fazlaydı. Kurt, burada on tane oğlan çocuğu doğurdu. Göktürk Devletini kuran Aşina sülalesi bu erkeklerden birinin soyundan geliyordu.⁴¹

Görüldüğü gibi iki efsanede çok benzerdir. Sadece Ögelinde belirttiği üzere yer isimleri daha detaylı verilmiştir. Kurt iki efsanede de ana motif olarak geçmekte kurtarıcı ve yol gösterici olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda burada “*kurdu kutsal ruhla ilgisi vardı*” söylemi kurdu bir elçi olarak göstermektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz mağara, dağ ve ova motifleri ikinci efsanede de karşımıza çıkmaktadır. Farklı bir bakış açısı olarak, bu motifler bir tür sığınak olarak ya da sığına geçiş yolu olarak nitelendirilebilir. Yine mağaradan sonra bahsedilen şey dağ ve ovadır. Gök Tanrı inancıyla ilişkili olarak dağlar ve ovalara özel bir saygı duyulduğunu belirtmiştik. Kutsal sayılan bu mekânların efsanede geçmesinin en önemli sebeplerinden birisi de budur.

Şimdide Oğuz Kağan Destanına bakalım. Bu destan Türk mitolojisinin aynası olarak nitelendirilebilir. Birçok mit ve mitolojik motifi bünyesinde barındıran bu destanı Bahaeddin Ögel'in ifadesi ile aynen yazmakta fayda vardı. Destan Ögel tarafından şöyle ifade edilmiştir:

⁴⁰ Altun, a.g.m., s.95.

⁴¹ Ögel, a.g.e.,1993, 22-23.

“Oğuz-Han'ın doğuşu:

1. *Olsun dediler. Onun resmi işte budur:*
2. *Ondan sonra da yine, sevinç, neş'e buldular. Yine günlerden bir gün:*
3. *Aydın oldu gözleri, renklendi, ılık doldu, Ay Kağan'ım o gündü, bir erkek oğlu oldu.*
4. *Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi, Kıp kızıl ağziyle, ateş gibiydi benzi.*
5. *Al al idi gözleri, saçları da kapkara! Perilerden de güzel, kaşları var ne kara!*
6. *Geldi ana göğsüne, aldı emdi sütünü, İstemedi bir daha, içmek kendi sütünü!*
7. *Pişmemiş etler ister, aş, yemek ister oldu! Etraftan şarap ister, eğlenmek ister oldu!*
8. *Ansızın dile geldi, söyler, konuşur oldu! Kırk gün geçtikten sonra, yürür oynasur oldu!*
9. *öküz ayağı gibi, idi sanki ayağı! Kurdun bileği gibi, idi sanki bileği!*
10. *Benzer idi omuzu, tıpkı samurunkine! Göğsü de yakın idi, koca ayınunkine!*
11. *Bir insan idi, fakat tüylerle dolu idi! Vücudunun her yeri, kıllarla dolu idi!*
12. *Güder at sürüleri, tutar atlara biner! Daha bu yaşta iken, çıkar avlara gider!*
13. *Geceler günler geçti, nice seneler doldu! Oğuz da büyüyerek, yahşi bir yiğit oldu!*

Oğuz'un gençliği:

Bu çağda! Bu yerde!

14. *Bir büyük orman vardı, Oğuz yurdundan içre, Ne nehir, ne ırmaklar, akardı bu orman içre.*
15. *Ne çok av hayvanları, ormanda yaşar idi, Ne çok av kuşları da, üstünde uçar idi!*
16. *Ormanda yaşar idi, çok büyük bir gergedan, Yer idi yaşatmazdı, ne hayvan, ne de insan!*
17. *Basarak sürüleri, yer idi hep atları, Zahmet verir insana, alırdı hayatları!*
18. *Vermedi hiç bir defa, insanoğluna aman, öyle bir canavar ki, işte böyle çok yaman!*
19. *Oğuz Kağan derlerdi, çok alp bir kişi vardı, Avlarım gergedanı, diye o yere vardı.*
20. *Kargı, kılıç aldı, kalkan ile ok ile, Dedi, gergedan artık, kendisini yok bile!*
21. *Ormanda avlanarak, bir geyiği avladı, Söğüt dalıyla onu, bir ağaca bağladı.*
22. *Döndü gitti evine, sabah olmadan önce, Tanın ağarmasıyla, geyiğine dönünce,*

23. Anladı ki gergedan, geyiği çoktan yuttu, Geyiğin yerine de, yeni bir ayı tuttu.
 24. Çıkararak belinden, Hanlık altın kuşağı, Ayıyı astı yine, o ağaçtan aşağı.
 25. Yine sabah olmuştu, ağarmıştı artık tan, Geldi, baktı ki almış, ayısını gergedan.
 26. Artık bu durum onu, can evinden vurmuştu, Ağaca kendi gidip, tam altmda durmuştu!
 27. Gergedan geldiğinde, Oğuz'u görüp durdu, Oğuz'un kalkanına, gerilip bir başvurdu!
 28. Kargıyla gergedanın, başına vurdu Oğuz! Öldürüp gergedanı, kurtardı yurdu Oğuz!
 29. Keserek kılıcıyla, hemen başını aldı, Döndü gitti evine, iline haber saldı!
 30. Yine bir gündü gitti, gördü orda bir sungur, Konmuştu gergedanın, barsağını yer durur.
 31. Yayıyla bir ok attı, ok sunguru öldürdü, Kesti başını sonra, kendi kendine dedi:
 32. “ Gergedan hem geyiği, hem de ayıyı yedi, ” ‘öldürdü kargım onu, çünkü bu bir demirdi!
 33. “ Koskoca gergedanı, bir küçük sungur yedi, “ Ok, yay öldürdü onu, çünkü bu bir bakırdı!”
 34. Yine günlerden bir gün: Oğuz'un göğün kızı ile evlenmesi:
Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:
 35. Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten! Öyle bir ışık indi, parlak aydan, güneşten!
 36. Oğuz Kağan yürüdü, yakınma ışığın, Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!
 37. Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı Çok güzel bir kızdı bu, sanki Kutup yıldızı!
 38. Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur! Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
 39. Oğuz kızı görünce, akli gitti beyninden, Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönlünden, Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
 40. Gebe kalmış idi kız, gün geceler dolunca, Gözleri aydın oldu, üç oğlancuk doğunca.
 41. Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular, ikinci oğlanaysa, Ay adını buldular, Yıldız olsun üçüncü, diye memnun oldular!
- Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesi:
42. Ava gitmişti bir gün, ormanda Oğuz Kağan, Gölün ortasında bir, tek ağaç uzuyordu,
 43. Ağacın koğuşunda, bir kız oturuyordu Gözü gökten daha gök, bu bir Tanrı kızıydı, Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı. Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
 44. Kim olsa şöyle derdi, yeryüzünde yaşayan : “ Ah! Ah! Biz ölüyoruz! Eyvah! Biz ölüyoruz !”
 45. Der, bağırır dururdu! Tıpkı tatlı süt gibi, acı kımız olurdu!

46. Oğuz kızı görünce, akli başından gitti, Nedense yüreğine, kordan bir ateş girdi.
47. Gönülden sevdi kızı, tutup aldı elinden, Kızla gerdeğe girdi, aldı dilediğinden.
48. Birinci oğlancuğa, Gün adını koydular, İkinci oğlanaysa, Ay adını buldular,
49. Deniz olsun üçüncü, diye memnun oldular. Oğuz bunu duyunca, ilinde soy soylattı,
50. Toy yaptı, şölen verdi, çok büyük toy toylattı! Yarlık verdi iline :
...
(Eksik)
- Oğuz-Han'ın, Türklerin “ Büyük Kağanı ” olması:
51. Emir verdi Oğuz Han, kendinin iç iline, Toplandı halk sözleşti, koştı onun eline.
52. Oğuz kırk masa ile, sıra dizdirmiş idi, Türlü şaraplar ile, aşlar pişirtmiş idi.
53. Halk oturdu sofraya, ne kırmızlar içtiler, Ne şaraplar içildi, ne tatlılar yediler!
54. Toy bitince Oğuz Han, verdi şu buyruğunu : “ Ey benim beğlerimle ilimin ey budunu!
55. “ Sizlerin başınıza, ben oldum artık kağan, “ Elimizden düşmesin, ne yayımız ne kalkan!
56. “ Damgamız olsun bize, yol gösteren bir buyan! “ Alpler olun savaşta, Bozkurt gibi uluyan!
57. “Demir kargılar ile olsun ilimiz orman! “ Av yerlerimiz dolsun, vahşi at ile kulan.
58. “ Yurdumu ırmaklarla denizler ile dolsun “ Gökteki güneş ise yurdun Bayrağı olsun,
59. “ İlimizin çadın, yukardaki gök olsun, “ Dünya devletim ol olsun, halkımız da çok olsun!’
60. Ayrıca emir yazdı, dört tarafa Oğuz Han, Bildirdi elçilerle, öğrendi bunu her yan.
61. Oğuz bu bildirisinde, buduna şöyle dedi : “ Mademki Uygurların, benim büyük Kağanı,
62. “ O halde sayılırım, ben bir dünya Kağanı, “ Bana bağlıdır artık, dünyanın her dört yanı!
63. “ Bana itaat etmek, sizlerden dileğimdir, “ Benim ağzıma bakıp, durmanız isteğimdir!
64. “ Bana kim baş eğerse, alırım hediyesin, “ Dost tutarım onu ben, her zaman bana gelsin!
65. “ Kim ki ağzıma bakmaz, baş tutar olur bana, “ Ordumu çıkarırım, o düşman olur bana!
66. “ Derim, bir baskın yapıp, ezeyim bastırayım! “ Yok edeyim ben onu, ezeyim astırayım!”
67. Yine o çağda idi:
68. Altun Kağan adında, başka bir Kağan vardı, Elçisini gönderip, Oğuz Kağan’a vardı.
69. En nadir yakutlarla, altın gümüşler sundu, Mücevherler gönderdi, saygı gösterip durdu.

70. *En iyi hediye, sunarak dostluk kıldı. Baş eğdi Oğuz Han'a, hem de mutluluk kıldı.*

Oğuz-Hanın Batıda idil boyu akınları:

71. *Urum Kağan derlerdi, ulu büyük bir Kağan, Oğuz'un komşusuydu, sol yanında oturan.*
72. *Kentleri çok çok idi, sayısız orduları, Dinlemezdi Oğuz'dan, giden buyrultuları.*
73. *Gitmez idi ardından, direnir durur idi, "Sözünü tutmam!" Diye, söylenir durur idi.*
74. *Yarlık gönderdi Oğuz, yarlığın dinlemedi, Oğuz başına koydu, yok edeyim ben dedi!*
75. *Oğuz yola çıkarak, bayraklarını açtı, Muz-Dağ eteklerini, kırk günden sonra aştı.*
76. *Çadırları kurdurup, derin uykuya daldı. Tan ağarıyordu ki, çadıra ışık daldı.*
77. *Bir erkek kurt göründü, ışıktı soluyarak! Bir kurt ki gök yeleli! Bir kurt ki gömgök tüylü! Bakıyordu Oğuz'a, ışıktı uluyarak!*
78. *Döndü bu kurt Oğuz'a, tıpkı bir insan gibi! Ağzından sözler döktü, tıpkı bir lisân gibi!*
79. *Dedi : " Ey! Ey! Oğuz ey! Bilirim ne dilersin! " Urum'un illerinde, savaş yapmak istersin!*
80. *" Ey Oğuz! Askerini, ben kendim güdeceğim! " Ordunun en önünde, ben de yürüyeceğim!"*
81. *Toplattı çadırım, Oğuz duyunca bunu, Ordusuna gidince, hayretle gördü şunu:*
82. *Bir büyük erkek bir kurt, askere öncü gibi! Gök tüyü gök yeleli, yol veren izci gibi!*
83. *Yürür durur önlerden! Nihayet durdu bir gün, neçe sonra günlerden,*
84. *Duruverdi Oğuz'un, ordusu da ardında, Bir nehir vardı burda, Idil-Müren adında.*
85. *Savaş başladı birden, nehrin kıyılarında, Ok ile, kargı ile, Kara-Dağ sırtlarında.*
86. *Askerler arasında, çok çok vuruşgu oldu, Halkın gönlü bunaldı, kalplere kaygu doldu.*
87. *Bu vuruşma, döğüşme, öyle yaman oldu ki, Idil-Müren'in suyu, kıpkızıl kanla doldu!*
88. *Oğuz Kağan başardı, Urum Kağan da kaçtı, Kağanlığını aldı, halkı iline kattı.*
89. *Oğuz Han'ın Otağı, ganimetlerle doldu, ölü, diri ne varsa, onun tutsağı oldu.*

Oğuz-Han'ın Kıpçak akını:

90. *Uruz adlı kardeşi, vardı Urum Kağan'ın, Uruz-Beg'in oğlu da, kurtarıverdi canın.*

91. Uruz - Beğ göndermişti, oğlunu bir şehire, Dağ başında kurulmuş, gizlenmiş bir nehire.
92. Uruz Beğ dedi ona : “ Kenti korumak gerek! “ Vuruş bitinceye deg, şehri saklamak gerek!
93. “ Vuruş bittikten sonra, halkını al gel!” , dedi. Oğuz bunu duyunca, ne içti ne de yedi.
94. Oğuz aldı ordusun, hemen bu şehre yetti. Uruz Beğ'in oğlundan, Oğuz'a elçi gitti.
95. Çok, çok altın gümüyle, hediye inci gitti. Dedi:
96. “ Ey Oğuz Kağan! Sen benim kağanımsın! Babam bu kenti verdi, dedi : "Sen benim oğlanımsın!
97. “ Sakla bu kenti bana, bunu korumak gerek! “ Vuruş bitinceye deg, şehri saklamak gerek!
98. “Harpten sonra kentini, al emrine bana gel!” Bu Uruz-Beğ'in oğlu, sözüne devam etti:
99. “Düşmanı ise eğer, Oğuz Kağan'ın babam, “ Beni hiç suçlamayın, suçluysa eğer atam!
100. “ Ben seninleyim her an, emrine bağlanmışım, “ Emrini emir bilip, sana bel bağlamışım!
101. “Kutumuz olsun sizin, kutlu devletinizin, “ Soyunuzdandır bizim, tohumu neslimizin!
102. “Tanrı buyurmuş size, yeryüzünü al diye, “ Başımla kutumu da, veriyorum al diye!
103. “Hediyeler gönderip, vergini sunacağım, “ Dostluktan çıkmayacak, karşında duracağım!”
104. Bu yiğidin hoş sözü, Oğuz'u sevindirdi, Uruz Beğ'in oğluna gülerek yarlık verdi.
105. Dedi : “ Bana çok altın, çok hediye sunmuşsun, “ Şehrini kentini de, çok iyi korumuşsun.”
106. “ Kentini saklayarak, iyi korudun diye, “ Saklap adını verdim, sana ad olsun diye” .
107. Dostluk kıldı Oğuz Han, sonra ordusun aldı, İdil nehrine gelip, kıyılarında kaldı.
108. İdil denen bu ırmak, çok çok büyük bir suydı, Oğuz baktı bir suya, bir de Beğlere sordu:
109. “Bu İdil sularını, nasıl geçeceğiz biz?” Orduda bir Beğ vardı, Oğuz Han'a çöktü diz,
110. Uluğ Ordu Boğ derler, çok akıllı bir erdi, Bu yönde Oğuz Han'a yerince akıl verdi.
111. Baktı ki yerde bu Beğ, çok ağaç var, çok da dal, Kesti biçti dalları, kendine yaptı bir sal.
112. Ağaç sala yatarak, geçti İdil nehrini, Çok sevindi Oğuz Han, buyurdu şu emrini:
113. “Kalıver sen burada, oluver bir sancak Beğ! “ Ben dedim öyle olsun, densin sana “ Kıpçak” Beğ” .
114. Oğuz Orduya geldi, yol erlere göründü, Yürümeğe başlarken, Kurt onlara göründü.
“ Karluk” Türk boylarının türeyişi

115. Bir kurt ki, erkek bir kurt! Gök tüylü, Gök yeleli!
116. Bu kurt döndü Oğuz'a, bakmadan sağa sola, Dedi : “ Ey Oğuz şimdi, ordunu çıkar yola! “ Halkını, beylerini, atlandır çıkar yola, “ Baş çekip göstereyim, doğru yol nerde ola!”
117. Oğuz Kağan baktı ki, erkek kurt önler gider, Ordunun öncüleri, bozkurtu gözler gider.
118. Oğuz bunu görünce, ne çok sevinmiş idi, Alaca aygırına, severek binmiş idi.
119. Apalaca aygırın, Oğuz severdi özden, Ama at dağa kaçtı, kayboldu birden gözden.
120. Bu dağ buzlarla kaplı, çok büyük bir dağ idi, Soğuşun şiddetinden, başı da ap ağ idi.
121. Çok cesur, çok alp bir Beğ, ordu içinde vardı, Ne Tanrı, ne şeytandan, korku içinde vardı,
- 122 Ne yorgunluk, ne soğuk, erişmez idi ona, O beğ dağlara girdi, dokuz gün erdi sona,
123. Aygırı yakaladı, memnun etti Oğuz'u, Atamadı üstünden, dağlardaki soğuşu,
124. Olmuştu kardan adam, kar ile sarılmıştı, Oğuz onu görünce, gülerek katılmıştı.
125. Dedi : “ Baş ol Beğlere, sen de artık burda kal! “ Sana “ Karluk,” diyeyim, ölmeyen adını al!”
- 126 “ Çok çok mücevher ile hediye verdi ona, Soyurgadı Karluk'ı, devam etti yoluna.
- “ Kalaç ” Türk boylarının türeyişi:
127. Oğuz yolda giderken, ağzında kaldı eli, Çok büyük bir ev gördü, gümüşten pencereli.
128. Duvarları altmdan, demirdendi çatısı, Anahtarı da yoktu, kapalıydı kapısı.
129. Tömüdü Kağul adlı, bir er, arana durdu, Becerikli bir erdi, Oğuz ona buyurdu:
130. “ Sen burda kalacaksın, kapıyı açacaksın, “ Eve girdikten sonra, orduma varacaksın!”
131. Bu ere de Oğuz Han, dediği için “ Kal! Aç!” Böyle münasip gördü, adma dedi “ Ka/aç” !
- Cürced akını ve “ Kanglı” Türk boylarının türeyişi
- Yine günlerden bir gün:
132. Gök tüylü Gök yeleli, Bozkurt kaybolmuş idi, Oğuz bunu görünce, o yerde durmuş idi.
133. Anladı ki bu yerde, otağı kurmak gerek, Tarlasız, çorak yerde, düşmanı vurmak gerek!
134. Çürçed adlı bu ilin, çok büyük otlakları, Çok malı, çok sığın, vardı pek çok atlan.
135. Çok altın çok gümüşler, vardı Çürçed Kağan'da, Sayısız mücevherler, bulunurdu hep onda.
137. Çürçed Kağan'ı aldı, halkıyla ordusunu, Geldi karşılamağa, Oğuz Han ulusunu,
138. Ok ile kılıç ile döktü düşman kanını, Baş geldi Oğuz Kağan, basdı Çürçed Han'ını,

139. Oğuz öldürdü onu, kesti hemen başını, Böldü ganimetleri, tâbi kıldı halkım.
140. Oğuz'un askerleri, halkıyla maiyeti, Aldılar, topladılar, sayısız ganimeti.
141. Az geldi atlar ile öküz ve katırları, Yükleme, taşımağa, harpde alınmışları.
142. Oğuz'da bir er vardı, akıllı tecrübeli, Barmaklığ Çosun Billig, yatkındı işe eli.
143. Yapıp koydu içine, bir kağrı arabası, Harpte ne alınmışsa, Oğuz'un bu ustası.
144. Kağrıyı çekmek için, canlı öne koşuldu, Cansız ganimetler de, üzerine konuldu.
145. Oğuz'un beğleriyle, halkı şaşırdı buna, Onlar da kağrı yaptı, benzeterekden ona.
146. Kağrılar yürür iken, derlerdi : “ Kanğa! Kanğai” , Bunun için de dendi, bu halka artık “ Kanğa” .
147. Oğuz bunu görünce, güldü kahkaha ile, Dedi : “ Cansız çeksın, canlılar kanğa ilel
148. “ Adm Kanğaluğ (Kartglı) olsun, belgeniz de araba!” Bıraktı onları da, gitti başka tarafa.
- Oğuz-Han'ın güney akınları:
149. Gök yeleli, gök tüylü, göründü kutsal Bozkurt, Hint (Sınu), Tangut illeri de, oldu Oğuz'a bir yurt.
150. Oğuz yürüyüp gitti, Suriye (Şağam)'nin yoluna, Baş kesti, savaş yaptı, kattı kendi yurduna.
151. Söz dışında kalmasın, bilsin bunu da herkes: Güneyde Barkan adlı, bir il var idi bu kez.
152. Av kuşları çok olan, zengin bir bucak idi, Vahşî hayvan yurduydı, havası sıcak idi.
153. Mücevher, gümüşü çok, altını da paradır, Halkın yüzünün rengi, Tanrıdan kapkaradır.
154. Bu yerin Kağanının, adına derler Masar, Oraya giden Oğuz, yaman vuruşur, basar.
155. Savaşı kazanınca, Masar Kağan da kaçır, Alıp onun yurdunu, kendi yurduna katar.
156. Sayısız at, mal alır, dostları hep sevinir, Döner evine gider, düşmanları yerinir.
- Oğuz-Han'ın, altı oğluna “ Hanlık” vermesi:
157. Söz dışında kalmasın, bilsin herkes bu işi, Oğuz Han'ın yanında, vardı bir koca kişi.
158. Sakalı ak, saçı boz, çok uzun tecrübeli, Asil bir insan idi, akıllı düşünceli.
159. Ünvanı Tüşimel'di, yani Kağan veziri, Uluğ Türük'dü adı, Oğuz'un seçme eri.
160. Altından bir yay gördü, uyur iken uykuda, yayın Bulunuyordu, üç gümüşten oku da.
161. Ta doğudan batıya, altın yay uzanmıştı. Üç gümüş ok kuzeye, sanki kanatlanmıştı.

162. Anlattı Oğuz-Han'a, uyanınca uykudan, Rüya'yı tâbir etti, içindeki duygudan.”
163. Dedi : “ Bu düşüm sana, dirlik düzenlik versin! “ H akanım a inşallah, birlik güvenlik versin!
164. “ Rüya'da ne gördüysem, Gök Tanrının sözüyle, “ Seni de öyle yapsın, Tanrı kutsal özüyle!
165. “ Yeryüzünün ki hepsi, dolup taşar boyuna, “ Tanrım, bağışlayıver! Oğuz Kağan soyuna!”
166. Oğuz-Han çok beğendi, Uluğ Türük'ün sözün, öğüd ver dedi bana, tuttu onun öğüdün.
167. Sabah olunca gördü, kendinden büyükleri, Çağırtarak getirtti, kendinden küçükleri.
168. Dedi : “ Hey! Gönlüm benim! Avlansana haydı-der! “ Başa geldi ihtiyarlık, cesaretin hani der?
169. “ Gün, Ay ve Yıldız sizler, gidin gün doğusuna, “ Gök, Dağ ve Deniz siz de, gidin gün batısına!”
170. Oğuz - Han oğulları, bunu hemen duyunca, Gitti üçü doğuya, üçü batı boyunca.
171. Av avlayıp, kuşlanan, Gün ile Yıldız ve Ay* Buldular yolda birden, som altından tam bir yay.
172. Sundular Oğuz-Han'a, Han sevindi hem güldü, Aldı bu atlm yayı, kırarak üçe böldü.
173. Dedi : “ Ey! Oğullarım! Kullanın bir yay gibi, “ Oklarınız erişsin, göğe deg bu yay gibi!”
174. Av avlayıp, kuşlanan, Dağ ile Deniz ve Gök, Buldular yolda birden, som altından tam üç ok.
175. Sundular Oğuz-Han'a, Han sevindi, hem güldü, Aldı üç gümüş oku, kırarak üçe böldü.
176. Dedi : “ Ey! Oğullarım! Sizlerin olsun bu ok, Yay atmıştı onları, olun siz de birer ok!”

Oğuz-Han'ın büyük bir şölen vermesi:

177. Bunu diyen Oğuz-Han, çağırdı kurultaya, Beğ geldi, halkı geldi, selâm verdi otağa. Her kes geldi oturdu, Oğuz-Han büyük otağ...
(Eksik)
178. Oğuz-Han kendi büyük, otağında...
(Eksik)
179. Kırk kulaçlık bir direk, sağa dikip sağladı, Direğin üzerine, altın bir tavuk koyup, Direğin altına da, bir ak koyun bağladı.
180. Kırk kulaç bir direk de, sola dikip solladı, Direğin üzerine, gümüş bir tavuk koyup, Direğin altına da, kara koyun bağladı.
181. Sağ yanında Bozoklar, sol yanında da Üç-ok, Oturup eğlendiler, kırk gün kırk geceden çok.
182. Yediler hem içtiler, erip muradlarına, Oğuz böldü yurdunu, verdi evlâtlarına.
183. Dedi : “ Ey! Oğullarım! Ne vuruşmalar gördüm! Ne çok sınırlar aştım! 184. Ben ne kargılar ile ne okları fırlattım! Ne çok atla yürüdüm! Ne düşmanlar ağlattım!

185. Nice dostlar güldürdüm! Ben Ödedim çok şükür! Borcumu Gök Tanrıya! Yeriyorum artık ben, sizin olsun bu yurdum!’⁴²

Yukarıda Oğuz Kağan Destanında Türk mitolojisinin temellerini oluşturan her madde bulunmaktadır. Bu metni tam olarak vermemizin bir nedeni de budur. Şimdi tek tek ele alacak olursak:

İlk olarak karşımıza ormanlar, nehirler ve ağaç motifi çıkmaktadır. En çok üzerin de durağımız motif ağaçtır. Ağaç birçok mitolojik olayda kendini gösteren önemli bir motiftir. Burada ava çıkan Oğuz Kağan’ın eşinin bir ağacın kavuğundan çıktığından bahseder. Yani kadın mitolojik bir varlık olarak efsanede ki yerini almaktadır. Ancak ağaç motifi Türk mitolojisinde en önemli unsurlar arasında sayılabilir. Çünkü tanrının simgeleri arasından yer alan ağaç, her zaman eski Türkler tarafından sevgi ve saygı görmüştür. Bundan başka olarak “hayat ağacı” inancı da vardır ki bu sadece Türklere özgü bir mitolojik inanç değildir.⁴³

Türklerde ağaç kutsal kabul edildiği gibi ormanlarda kutsal kabul edilmiştir. Ancak bazı ağaçlara daha fazla önem verilmiştir. Özellikle çınar ve kayın ağaçları kutsal olarak kabul edilen ağaçların başında gelir. Yaradılış destanlarından birinde Tanrı dokuz dallı bir ağaç yaratmış ve bu ağacın dallarından insan cinslerini yarattığı geçmektedir. Ağaçların gökyüzünden Tanrılar tarafından gönderildiğine inanan kamlar davullarının üzerine mutlaka Kayın ağacının bir resmini çizmektedirler. Bu bilgiden ilk yaratılan ağacın kayın ağacı olduğuna inandıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.⁴⁴

Su ile alakalı birçok inanış olduğundan nehir motifi de önemlidir. Su tanrısı olarak Türkler Yayık Handan bahsetmektedirler. Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan Yayık Han Kamların dualarında her zaman yardıma gelen bir tanrı olarak bilinmektedir. Altaylar su tanrısına “Su-ijisi” derken, Yakutlar “Saran” olarak adlandırmışlar. Seyidov, Altay mitolojisinde Yayık Hanın aracı ruhların en büyüğü olduğunu ifade etmektedir. Tanrı Ülgen’in parçası olarak kabul gördüğünü söyleyen Seyidov ayrıca Yayık Hanın çocuklara kut verme gücünün olduğu bunun dışında hayati güç, vücut ve ruh verme güçlerine sahip olduğu belirtmektedir.⁴⁵

Azerbaycan mitolojisinde de suyun oldukça önemli olduğu Seyidov tarafından eserlerinde belirtilmektedir. Bir Azerbaycan masalından bahseden Seyidov bir bakireye bile evlat veren sudan bahsetmektedir. Reyhan masalı olarak bilinen masal kısaca şöyledir:

İsmi Gülcihan olan bir kadın kızını kaybetmiş. Kızını bulmak için her tarafı aramış ve çok yorulmuş ve çok susamış, bir su birikintisi görmüş ve bu sudan içmiş. Onunla birlikte sudan içen denizatları da varmış. Daha sonra hamile kalan Gülcihan’ın bir oğlu olmuş. Doğan bu oğlan çocuk atlara benzer huylara sahipmiş.⁴⁶

Yukarıda verilen masalda kadının sudan ya da denizatından hamile kalmıştır. Ancak Türklerin, ruh ve vücut verenin su tanrısı olduğuna inandıklarını göz önüne

⁴² Ögel, a.g.e., 1993, s.115-128.

⁴³ Celal Beydili, Türk Mitoloji Sözlüğü, Yurt Kitap Yayınları, Ankara, 2003, s.25.

⁴⁴ Lütfü Kerem Başar, Altay Destanlarında Mitolojik Unsurlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun, 2015, s.31.

⁴⁵ Mirali Seyidov, Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi, (Çev: Saadettin Gömeç), Tarih Araştırmaları Dergisi, 18 (29), s.260-261.

⁴⁶ Seyidov, a.g.m., s.261-262.

alarak çocuk ata benzer huylar sergilese de bu çocuğu kadına bağışlayanın su tanrısı olduğu düşünülmelidir.

Sudan sonra Oğuz Kağan Destanında karşımıza ok ve yay motifleri çıkmaktadır ki bu iki unsorda temel motifler arasındadır. Bir Kahramanın olmazsa olmaz silahları olduğundan, ayrıca yiğitlik göstergesi olması sebebinden Oğuz Kağan Destanının da bu unsurlar gerekli yerini almıştır.

Oğuz Kağan Destanında bir başka önemli unsur ise elbette ki ışıktır. Genellikle önemli bir olay gerçekleşecekse mutlaka bir ışık kümesi görünmektedir. Ve ışığın içinden görünen kurt ya da kız olayların akışını belirli ölçüde değiştirmektedir. Bu yüzden çok sık görülen motiflerin arasında yer almaktadır.

Bizce en önemli olan motifler ise güneş, ay ve yıldız motifidir. Çünkü bu hem tezimizin ana konusu olduğundan hem de Türklerin Gökyüzüne olan merakından dolayı müthiş bir önem arz etmektedir. Destanda ayrıca Gök Tanrı Dini ile büyük bir ilişki söz konusudur.

Son olarak destanı detaylı bir şekilde incelediğimiz de Oğuz Kağan'ın yapmış olduğu tüm seferlerde kurt ona yol göstermiş ve onu bütün seferlerinde başarılı kılmıştır. Kutlu bir hayvan olarak gördüklerinden Kağan kurt nereye giderse gitsin onu takip etmiş, durduğu yerdeki milletlerle de savaşmıştır. İşte burada tam olarak kurt motifi Kağanı yönlendirmiş ve hangi yöne doğru gitmesi gerektiğini apaçık göstermiştir.

Dede Korkut hikâyelerin de de kurdun kutsallığından bahsedilmiştir. Buna en basit örnek Salur Kazanın Evinin yağmalanması hikâyesidir. Burada Salur Kazanın ava gitmesi sonucu evinin yağmalanmasından bahseder ve avdan dönen Salur kazanın ailesini araması anlatılır. Burada kurdun kutsallığına çok kısa yer verildiğinden sadece geçen bölümü ele almak daha doğrudur. Hikâye Muharrem Ergin'in Dede Korkut Hikayeleri adlı eserinde:

“Kazan der:

“Çağıl çağıl kayalardan çıkan su

Ağaç gem ileri oynatan su Hasan ile Hüseyin'in hasreti su Bağ ye

bostanın ziyneti su

Âyişe ile Fâtımanın bakışı su

Koç atların gelip içtiği su

Kızıl develerin gelip geçtiği su

Ak koyunlarını gelip çevresinde yattığı su

Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana

Karabaşım kurban olsun suyum sana”

Dedi. Su nasıl haber versin. Sudan geçti, bu sefer bir kurda rastladı.

Kurt yüzü mübarektir, kurt ile bir haberleşeyim dedi. Görelim hanım ne haberleşti:

Kazan der:

“Karanlık akşam olunca günü doğan

Kar ile yağmur yağınca er gibi duran

Kara koç atlar gördüğünde kışneştiren

Kızıl deve gördüğünde bağrıştıran

Akça koyun gördüğünde kuyruk çarpıp kamçılaman

Arkasını vurup berk ağulın ardını söken

Karma ögeçin semizini atıp tutan

Kanlı kuyruk yüzüp çap çap yutan

*Avazı kalın köpeklere kavga salan
Çakmaklıca çobanları geceleyin koşturan
Yurdumun haberini biliyor musun söyle bana
Karabaşım kurban olsun kurdum sana” dedi. Kurt nasıl haber
versin. Kurttan da geçti.”⁴⁷*

Görülüyor ki kurdun yüzü kutsallığından derin bir mana ile anlatılmıştır. Ayrıca kurdun gücünden de bahsedilmiştir. Belki de bu kutlu hayvanın gücü Türkü kendisine daha yakın hissettirmiştir. Elbette ki bu bir muammadır.

Bir başka örneği ise Başkurt Türklerinin Menşei adlı destandan vereceğiz. Sadettin Gömeç bu destanı Türk Destanlarına Giriş adlı kitabında aşağıdaki gibi ifade etmiştir.

Eski zamanlarda aynı anadan ve aynı babadan olan bazı Türk boyları doğuda dağlarla çevrili bir bölgede beraberce yaşıyorlardı. Sonralarda bu milletlere Kırgız, Kazak, Başkurt ve Nogay Türkleri denilse de o dönemlerde böyle bir isimlendirme yoktu. Birlikte yaşayan bu Türk boyları, zamanla anlaşmazlık yaşamaya ve birbirleriyle mücadele etmeye başladılar. Bir gün bu kabilelerden birinin beyi olan Başkurt Beyi ava gitti ve av sırasında karşısına bir kurt çıktı. Başkurt beyi önüne çıkan bu kurdu nereye giderse gitsin takip etmeye başladı. Kurt Başkurt beyini etrafı dağlarla çevrili ormanların ve nehirlerin olduğu bir cennete getirdi. Sonrasında ortadan kayboldu. Bey kurdu, Tanrının bir yol göstericisi olarak kendisine bir lütufta bulunduğunu anladı ve geriye kalan bütün akrabalarıyla birlikte kurdun gösterdiği Ural Dağlarına gelerek burada yaşamaya başladı. Diğerlerinden ayrılan Başkurtların adları bu hikâyeye daldırılmaktadır. Zira buraya yerleştikten sonra bu kabileye Başkurtlar denilmiştir. Anlamı da “kurdun baş olup, getirdiği” kavim demektir.⁴⁸

Görülüyor ki kurt burada yine tanrı tarafından gönderilmiş bir yol gösterici niteliği taşımaktadır. Yine orman, nehir ve dağ motiflerine de özellikle yer verilmiştir.

Türk Mitolojisinde önemli olan bir diğer motif ise “at” tır. At Türk halkı için önemli bir hayvan olup her yerde Türkler tarafından kullanılmıştır. Günlük hayatta, askeri hayatta, spor ve eğlencelerde, dini törenlerde kullanılıyordu. Yukarıda aktardığımız Oğuz Kağan destanında da geçmiştir. Çünkü “at” bir yiğidin yoldaşdır ve her anı onunla birliktedir. Yaşamı ve ölümü birlikte paylaşırlar.

At Şamanist törenlerde önemli bir yere sahip hayvanlardan biridir. Bunun sebebi, şamanın gökyüzüne çıkmak için atın bir aracı olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda şamaların davulu at ile birlikte vasıflandırılmış ve şaman davulu üzerine at motifleri işlenmiştir. Bunun sebebi atın, Gök-Tanrının kutsal sembollerinden biri olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Yine aynı sebepten dolayı at, Gök-Tanrı için kurban verilen hayvanların başında gelmektedir. At, şamanların yardımıyla uçağa ve tamuğa gidebildikleri için ölümünde simgesi olduğu düşünülmektedir.⁴⁹

⁴⁷ Muharrem Ergin, Dede Korkut Hikâyeleri, MEB, İstanbul, 1971, s.36-37.

⁴⁸ Saadettin Gömeç, Türk Destanlarına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s.307.

⁴⁹ Yaşar Çoruhlu Türk Mitolojisinin Ana hatları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.140.

Atların mitolojide ki yeri sahibiyle arasında ki yeridir.⁵⁰ Türk destanlarında at, kahramanı savaş alanında her türlü yardımı yapıyordu ve onu hiç yalnız bırakmıyordu. İskit mitolojisinde at, kahramanını kurtarmak için düşmanı tekmeler, okların önüne atlar, kahramanı yaralandıysa onu savaştan kurtarmaya çalışırdı. Bu bize gösteriyor ki İskit mitolojisinde at, Alp tipi bir attır.⁵¹

Türk ve Moğol halkında at sürüsü ilahi bir menşe'e sahiptir. Yakut destanlarında kahramanların atları, at sürüsü ilahesi tarafından gökyüzündeki güneş ülkesinden gönderilmektedir. Gökyüzünden gönderilen kutsal atlar sahip oldukları üstün vasıflarıyla önemli zamanlarda hem yakutça konuşan hem de sahibine öğütler veren ilahi yeteneklere sahiptiler. Buryat destanlarında ise kahramanın atı, Yakutlarda olduğu gibi ya gökten iner ya da ilahi istekle dünyaya gelirdi. Bazı durumlarda bu ilahi atlar, diğer Türk destanlarındaki kurtlar gibi kahramanı büyütebiliyorlardı. Nitekim Türk destanlarında da atların yeri farklı değildi. Atlar kahramanın yoldaşı, akıl hocası, zaferlerinin otağı, sahibini ölümden kurtaran cesur ve kahraman unsurlardandır.⁵²

Hun mitolojisinde ise at rüzgârdan yaratılmıştı. Ancak en eski Hun efsanelerinde at sudan çıkan bir aygırdan türemiştir.⁵³ Bununla birlikte Hun efsanelerinde geçen at motifleri genellikle su ile bağdaştırılmıştır. Özellikle efsanelerde atlar ile alakalı unsurlar su ve sudan çıkan kanatlı atlarla alakalıdır.⁵⁴ Bununla alakalı olarak Hunların yaşadığı Kuça bölgesiyle alakalı Ejder Aygırı efsanesi vardır. Beklerin yıllarca yakalamaya çalıştıkları ve bütün at cinslerin atası olan kanatlı aygırın geldiği bir göl vardı. Bu göl Hunlarda bulunan Bek Hanedanının yaşadığı Rustabak'ın girişindeydi. Bütün atların atası olan sudan geldiğine inanılan bu kanatlı at yüksek platolarının gizemli bölgelerinde dolaşmaktaydı. Yüksek yerlerde gezindiğinden dağ atı olarak da bilinen kanatlı atın suyla bağlantılı ehlileştirilmiş atlar ve yabani atlardan türediği düşünülmektedir. Bu yüzden en iyi atlardan üstün tutulduklarından mitolojik efsanelerde rastlanılmaktadır.⁵⁵

Göktürklerde ise at Türkün kanadı olarak görülürdü. Türk halkına gönderilen en büyük yardımcı attı.

Efsaneye göre Türkler yeryüzüne atlı olarak inmişlerdi. Yine Tanrı ile iletişime geçmek için gökyüzüne ata binilerek gidiyorlardı. Türk Kağanı atına binerek Ötüken'den Tanrıya uçuyordu.⁵⁶

Fergana bölgesinde yetiştirilen atların Tanrıların atlarının soyundan geldiğine inanılıyordu. Bu sebepten dolayı Fergana bölgesinde yetişen bu atlar "cennet atları" olarakta adlandırılmaktaydı. Ayrıca Fergana bölgesinde yetişen "dağ atı" da cennet atlarının neslinden türediğine inanılmaktaydı. Bu bilgiye göre Poli Dağındaki mağarada "Türk atı" nın bulunduğu inanılıyordu. Bölgede yaşayan insanlar kısıraklarını yaylaya sürer dağda yaşayan ve Tanrının atının soyundan geldiğine inanılan yabani atlarla çiftleştirilirdi. Bu atlardan ter yerine karşı çıkan yavrular doğururlardı.⁵⁷

⁵⁰ Orhan Doğan, Bozkır Kavimlerinin Kültür Ve Mitolojilerinde At, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006,s.64.

⁵¹ Doğan, a.g.e.,s.65.

⁵² Ahmet Caferoğlu, 2010, Türk Onomastiğinde At Kültü, Türkiyat Mecmuası, Cilt: 10, s. 201-212.

⁵³ Doğan, a.g.e.,s.94-95.

⁵⁴ Çoruhlu,a.g.e.,s.140.

⁵⁵ Doğan, a.g.e.,s.94.

⁵⁶ Doğan, a.g.e.,s.115.

⁵⁷ Doğan, a.g.e.,s.116.

Görülüyor ki at Türklerde mitolojik açıdan önemli bir unsurdur. Hem tanrı ile bağları olmasından hem de Türklerin bozkırdaki yaşantılarına olan katkılarından dolayı At Türklerin hayatının her aşamasında varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Başka örnek verecek olursak Gök TanrıDininde olan İskit Türkleri ona kurbanlar verirlerdi. Bu kurbanlar özellikle at olurdu.⁵⁸

⁵⁸ Doğan, a.g.e.,s.52.

3. ESKİ TÜRKLERDE YÖN-ZAMAN VE TABİAT OLAYLARI

Eski Türklerde yön kavramını incelerken güneş, ay ve kutup yıldızının Türklerdeki öneminden yararlanacağız. Bunun başlıca sebebi tabi ki yön belirlemede bu gök cisimlerinin kullanılması ayrıca onların kutsallığıdır. Yine bunu Gök Tanrı Dini ile ilişkilendirmelidir.

Şimdi biraz eski Türlerin gök ile alakalı olayları nasıl anlamlandırmaya çalıştıklarından bahsedelim. Bu konu hakkında Emel Esin'in Türk Kozmolojisine Giriş kitabından yararlanacağız.

Emel Esin göçebe kökenli olan Çuların evreni silindir gövdeli bir otağa benzettiklerini ya da üzerinde şemsiye olan bir arabaya benzettiklerini ifade etmiştir. Esin'in anlatımıyla Çulara göre arabanın üzerindeki şemsiyesinin her yöne yedişer gruba ayrılan burçları vardı. Bu Çin astrolojisinin yirmi sekiz dilimli burcunu temsil etmekteydi. Arabanın iki tekerleği ise güneşi ve ayı temsil ediyordu. Çinliler gökyüzünü bir kubbe olarak düşünürken, yeryüzünü dört ya da sekiz köşeli bir düzlük olarak adlandırıyorlardı. Dört yön ve merkezdeki dağlar gökyüzündeki kubbeyi tutuyorlardı. Çin'de gök kubbe, kutup yıldızı merkezde olmak üzere dört ana yön ve dört ara yön olmak üzere dokuz saraya bölünmüş sayılmaktaydı. Kutup yıldızının olduğu yer ise Gök Tanrının sarayı sayılıyordu. Ancak Çin'de 7. Yüzyılda gökyüzü üç kattan oluşan bir yapı olarak düşünülüyordu.⁵⁹

Bu dönemden sonra Kök Türkler ve Uygurlar dönemin bazı unsurlarını kısmen kendilerine göre değiştirerek bünyelerinde barındırdılar. Örneğin kâinatı silindir ve kubbeli hükümdar otağına benzetiyorlardı. Gök kubbenin yeşil-mavi Firuze, yıldızları beyaz yeşim taşı olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca gök kubbenin bir temür kazığının (kutup yıldız) etrafında döndüğüne inanıyorlardı. Yeryüzünün ise denizler içerisinde yüzen dört köşeli bir düzlük olduğunu düşünüyorlardı.⁶⁰ İşte şimdi gök cisimleri ile alakalı ne düşündüklerini tek tek ele alalım.

3.1. Eski Türk Mitolojisinde Güneş

Güneş, Türkçenin çeşitli lehçelerinde karşımıza “küneş” olarak çıkmaktadır. Kıpçak Türkçesinde de “kuyaş” olarak ifade edilmektedir. Anadolu'da “kuyaş” ifadesine benzer ifadeler kullanılabilmektedir. Örnek olarak Ankara'nın Mamak ilçesine bağlı olan “kayaş” semti verilebilir. Kayaş semti şehrin doğusunda yer almaktadır. Doğal olarak şehrin doğusunda yer aldığı için kayaş olarak adlandırıldığı düşünülebilir. Aslında kün olan sözcük dünyanın kendi etrafında dönerken aydınlık olarak kalan yer ve onu aydınlatan gök cismine verilen isimdir.⁶¹

Türklerde her zaman önemli bir yerdedir. Buna bağlı olarak da her zaman güneşli yerlerde yaşamışlardır.⁶² Çin ve Hindistan'da olduğu gibi gökleri bulutlu değildi.⁶³

Ahmet Güç'e göre eski Türk dininde güneş kültü oldukça önemli bir yer kapsamasına rağmen güneş, kozmogonide yer tutmamıştır. Güneş, Hunlardan itibaren önemli bir yer edinmiştir. Bunun dışında güneş her zaman dişi olarak ay ise erkek bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Güç, eski Türklerde, güneş ve ay için kendi

⁵⁹ Emel Esin, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.39.

⁶⁰ Esin, a.g.e., s.39-42.

⁶¹ Ahmet Güç, Dinler Tarihi, Dia, 1996, Cilt:14, s.288.

⁶² Ögel, a.g.e., 1995, s.187.

⁶³ Ögel, a.g.e., 1995, s.287.

güçlerinin olmadığını güçleri ile ışıklarının tanrıların bir lütfu olduğunu aynı zamanda güneş ve ayın insanlar gibi ölümlü olmayıp ebedi olduklarını ifade etmiştir.⁶⁴

Yukarıdaki bilgilerden başka Ahmet Güç, güneşin eski Türkler için yerini anlatmak için Altayları örnek vermiştir. Altay Türkleri, “Suyla” isimli bir Tanrıya da önem vermektedirler. Adı geçen bu tanrının her zaman insanlara iyilik getirdiğine inanılır ve güneşin kırıntılarından yaratıldığı düşünülmektedir. Ayrıca Sibiryâ kavimlerinden olan Ostyaklar’da güneşe çok önem vermekle kalmayıp güneşin lekelerinden fal bakabiliyorlardı. Fal bakan şamanlar sihir yapabilmek adına boyunlarına güneşi ve ayı temsil eden levhalar takarlardı.⁶⁵

Türklerde güneşin önemini Türk destanlarına yansımada da görebiliriz. Bahaeddin Ögel’in ifadesiyle bir bakacak olursak ilk olarak güneşe ant içmelerden başlayabiliriz. Türk geleneğinde yiğitlerin güneş ve ay tarafından korunduğuna inanılıyordu. Bu sebepten dolayı da yeminlerinde yiğitler “güneş bizi görüyor” diye ant içerlerdi.⁶⁶ Burada Nezaket Hüseyin Kızı’nın makalesinde bahsettiği bir destandan örnek vermek yerinde olacaktır.

“Ural Batır” Destanı’nda güneş, ay, aynı zamanda ilk ecdat, ilk yaratıcı, türeyiş kaynağı gibi tasvir edilirler:⁶⁷

*Erze his kem tumastan,
Bereü ayak basmastan,
Kurş bulırğa yar ezlep,
Erze hisken tapmağas,
Kükke ocop yar ezlep,
Ayzi, koyaştı küzlep,
Üzene yar haylağan,
İkihen de arbağan,
Bar koştarğa baş bulmağan
Samrau atlı atam var.⁶⁸*

Açıklaması: Daha yeryüzünde hiç kimsenin olmadığı zamanda, hiç kimsenin izi olmadığında, babam kendisine eş arar, yerde hiç kimseyi bulamaz ve kendisine eş aramak için semaya uçar. Güneş’i, ay’ı görüp, kendisine eş seçer ve ikisi ile de evlenir. O, tüm kuşların başıdır, babamın adı Simurg”dur.⁶⁹

Başkurt Türklerine ait yukarıda geçen destanda hem güneşin hem de ayın yaradılış unsuru olarak karşımıza çıktığı aşikârdır. Bu da güneşin ya da ayın kavimler farklı olsa da çok önemli bir yere sahip olduğunu gösteren önemli bir veridir.

Bundan başka Türkler güneş için bayram şenlikleri düzenlemişlerdir. Özellikle ilkbaharın ve sonbaharın gelişinde çeşitli kutlamalar ve saçılar yapmışlardır. Ayrıca doğan güneşe selam verirlerdi. Bu gelenek Hunlara kadar dayanmaktadır. Hun Hakanı

⁶⁴ Güç , a.g.e.,s.290.

⁶⁵ Güç , a.g.e.,s.290.

⁶⁶ Ögel, a.g.e., 1995, s.191.

⁶⁷ Nezaket Hüseyin Kızı, “Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnancın Destanlarda Tasviri”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002,Ankara, Cilt:3, s.338.

⁶⁸ Hüseyin Kızı, a.g.m., s.599-600.

⁶⁹ Hüseyin Kızı, a.g.m., s.600.

sabahları Güneşe, geceleri ise aya selam verip secde edermiş.⁷⁰ Hunlardan Cengiz Han'a kadar bu bir gelenek sayılmıştır. Cengiz Han'ın da güneşe üç kere selam verdiği kayıtlarda mevcuttur.⁷¹

Kötü olarak düşünülen bazı durumlarda vardı. Mesela güneşe karşı saç taramak kesinlikle kötü anlaşıldı. Bunun tanrıya saygısızlık olduğu düşünülürdü.⁷² O yüzden kesinlikle bu durum hoş karşılanmazdı.

3.2. Eski Türklerde Ay

Bütün dünya topluluklarında güneş ve ay kutsal sayılmıştır.⁷³ Güneş ile alakalı bilgileri yukarıda belirtmeye çalıştık. Şimdi “ay” ile alakalı bilgi vermeye çalışalım.

Türk mitolojisinde ay ve güneş birçok hallerde üretici bir güç olarak karşımıza çıkmaktalar. Her iki doğa unsuru da daha çok mitolojik anne ve baba olarak yansıtılır.⁷⁴ Genellikle güneş “ana”, ay ise “ata” olarak düşünülüyordu. Bazı kavimlerde tam tersi de olabiliyordu.⁷⁵ Aslında ay mitolojide bazen baba, bazen ise anne fonksiyonu taşımaktadır.⁷⁶ Aslında burada hangi kavimin ne olarak gördüğü mevzumuz değildir. Asıl olan ikisinin de çok kutsal kabul edilmesidir.

Saha Türklerine göre güneş ve ay iki kardeştir ve üstün özelliklere sahip nesnelerdir. Ay çoğu zaman ikinci planda olsa da ay'ın kutsiyeti de çok eski tarihlere dayanmaktadır. Gömeç, Çin kaynaklarında Hunların düşmanlarına dolunay vaktinde saldırdıklarını, ay küçülmeye başlayınca geri çekildiklerinin bilgisini vermektedir.⁷⁷ Bu elbette ki ay ışığında yararlanmak içindir. Ama “ata” olarak kabul edilen bir nesnenin ışığında savaşmayı daha kutlu sayıyor da olabilir. Ya da bu ışığında doğrultusunda kazanacaklarına inanıyorlar da olabilirlerdi.

Ay'ın Göktürklerde de çok önemli olduğunu bazı kaynaklardan anlayabiliyoruz. İlk olarak güneşe tanzim olayı bilinen bir şeydir. Ancak Göktürklerde hükümdar Tanhu, güneşe selam verminin yanı sıra geceleri de aya da selamda bulunmuş.⁷⁸ Ayrıca Göktürkler ayın ve yıldızların hareketlerini tıpkı Uygurlar gibi incelerlermiş.⁷⁹ Bundaki amacın iklim olaylarını ve tabiat olaylarını anlamak, zaman kavramını belirlemek ya da kâinatın sırrına ulaşmak olduğu söylenebilir. Ya da sadece kutsal kabul ediyorlardı ve bunu bir mecburiyet olarak yapıyorlardı.

Başkurt Türkleri içinde ay'ın önemli bir yere sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Burada yine Ural Batır Destanından bir kesitle bu bilgiyi doğrulamaya çalışacağız.

...Ayhılu tigen atım bar,
İlde totkan atam bar,
Kükten Ayiesem bar,

⁷⁰ Rövsan Alizade, “Astral Kültlerle Bağlı İnamlar”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 41, Erzurum, 2009, s.134.

⁷¹ Ögel, a.g.e., 1995, s.191.

⁷² Ögel, a.g.e., 1995, s.191.

⁷³ Saadetin Yağmur Gömeç ve Müslüme Melis Çelikaş, *Türkistan'dan Anadolu'ya Tarih'in İzinde*, Nobel Yayıncılık, (ed. Zeynep İskefiyeli ve Muhammet Bilal Çelik), cilt :1, 2020, s.463.

⁷⁴ Hüseyin Kızı, a.g.e., s.607.

⁷⁵ Gömeç ve Çelikaş, a.g.m., s.464.

⁷⁶ Hüseyin Kızı, a.g.e., s.607.

⁷⁷ Gömeç ve Çelikaş, a.g.e., s.465-466.

⁷⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s.90

⁷⁹ Kafesoğlu, a.g.e., s.91.

Harısay tigen atım bar.

*Açıklaması: Ayhulu deyilen ismim var; elin başı atam var, semada Ay annem var, Sarısay adlı atım var.*⁸⁰

Destanda yukarıda bahsettiğimiz gibi ay yaradılış unsurlarından biridir. Burada Ayahulu denilen ayın kızından bahsedilmiştir. Tabi ki destanda geçen bu unsurların sembolik olduğunu söylemeliyiz.⁸¹ Burada bizim için önemli olan ay ve güneş 'in Türklerde ne kadar kıymetli olduğu gerçeğidir.

Güneş ve ay ile alakalı inanışlar Anadolu'da da vardır. Örnek vermek gerekirse Kastamonu'da güneşe bakılamamasının ya da bakılmamasının sebebini farklı bir inanışa dayandırır. İnanışa göre güneş, dünyayı bekleyen bir kızmış ve sürekli nakış işlemiş ve kendisine bakanları cezalandırmak için gözlerine iğne batırmış. Bir başka inanışa ise Bolu'da Mudurnu'da inanılan bir inanıştır. Bu bölgede insanlar tanrının ayı erkek, güneşi de kız olarak yarattığına ve ayın geceleri gezmesini güneşin ise gündüzleri gezmesini emrettiğine inanırlar. Yine Mudurnu'daki insanlar güneşin yüzünü göstermekten utandığı için tanrının onun yüzüne iğne attığına ve güneşin yüzündeki lekelerin bu sebeple ortaya çıktığına inanmaktadırlar. Ayın yüzündeki lekelerin ise güneşin ekmek yoğururken ayın güneşle uğraşması sonucunda güneşin aya hamur atması sonucunda oluştuğuna inanılır.⁸²

3.3. Kutup Yıldızı

Eski Türklerde yıldızlarında önemli bir yeri vardı. Yıldızlar yön ve yol bulmada oldukça önemli bir yer sahiptiler. Özellikle savaşçı kavimler yıldızları yön ve yol bulmada çok kullanırlar ve çok da önem verirlerdi.⁸³ Yıldızlar arasında en önem verilen ve kutlu sayılan yıldız ise kutup yıldızıydı. Özellikle göç mevsimlerinde yön bulmada önemli bir yere sahiptir. Çünkü koyunların ekili arazilere zarar vermesin diye gece hareket edilirdi ve bu hareket de kutup yıldızı önemli ölçüde rol alıyordu.⁸⁴

Kutup Yıldızı, Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü eski Türklerde göğün direğinin kutup yıldızı olduğuna inanılırdı.⁸⁵ Bunun içinde kutup yıldızına "Demirkazık" veya "Altun kazık" demişlerdir.⁸⁶ Aynı zamanda Eski Türkler Kutup yıldızının, gökyüzünde hiç kımıldamadan durduğuna, bütün gezegenlerin ve yıldızların ise onun çevresinde olduğunu savunuyorlardı.⁸⁷ Yani aslında Türklere göre, Kutup Yıldızı, Tanrı'nın ışıklı ülkesi olarak adlandırılan gökyüzünün ve yeryüzünün bir arada

⁸⁰ Hüseyin Kızı, a.g.e., s.601.

⁸¹ Hüseyin Kızı, a.g.e., s.601

⁸² Fatma Ahsen Turan, Orta Asya'dan Anadolu'ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları, Milli Folklor, 2011, Sayı: 90, s.52.

⁸³ Abdulkadir Kıyak, İslam Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili inanışlar, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:2, 2010, s.192.

⁸⁴ Gömeç, a.g.e.,s.242.

⁸⁵ Çoruhlu, a.g.e.,s.26.

⁸⁶ Abdulkadir Kıyak, "Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar", Hikmet Yurdu Düşün-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, s.219, 2010, <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/116857/makaleler/3/6/arastirmax-turk-kulturunde-gok-ile-ilgili-inanislar.pdf>, 18.10.19, 00:17.

⁸⁷ Abdulkadir Kıyak, "Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar", Hikmet Yurdu Düşün-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, s.219, 2010, <https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/116857/makaleler/3/6/arastirmax-turk-kulturunde-gok-ile-ilgili-inanislar.pdf>, 18.10.19, 00:17.

olmasını sağlayan, kutlu bir kapı ya da bir geçitti. Bu kapı gökyüzü ile yeryüzünü, ruhlar âlemi ile madde dünyasını ve insanla tanrıyı birbirinden ayırıyordu.⁸⁸

Kutup Yıldızı ile birçok inanış vardır. Bunlardan bir tanesi de Altay Türklerinin göğe çıkma törenlerinde göğün yolunun kutup yıldızından geçtiğine inanmalarındır. Bu diğer Türk inanışlarıyla benzerliği vardır. Ancak buradaki göğe çıkma töreni şamanların ayinlerinden başka bir şey değildir. Şamanların davullarının üzerindeki yıldız motiflerinin de bu ayinlerle alakalıdır.⁸⁹

Türk mitolojisine göre tanrı, dünya ile gezegenleri, kutup yıldızına bağlamıştı. Bu inanıştan dolayı Türkler, kutup yıldızını bazı sembollerle canlı tutmak istemişlerdir. Kutup yıldızını göğe yükselen bir Bakır Dağ ya da Demir Ağaç olarak görmüşlerdir.⁹⁰

3.4. Eski Türklerde Yön

Yeryüzünde ki en geri kavimler bile, farklı yöntemlerle yönlerini tahin etmişlerdir. Doğal olarak yön konusunda, her kavmin kendine göre farklı yöntemleri vardır.⁹¹ Diğer milletler gibi Türk kültüründe de yönler ve dünyayı yönleme çok önemlidir. Bilhassa İslam öncesi dönemlerde dünyayı yatay olarak dört ana yöne ayırmanın yanı sıra dikey olarak da yönlenme sistemi vardır. Bu da Türklerin geleneksel dini inançlarının bir aksi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹² Bu sistemi Bahaeddin Ögel çok güzel bir şekilde aktarmıştır. Bizde onun yazdıklarını aynen aktarmakta fayda buluyoruz. Şöyle ki:

Dünya genelinde güneş yön belirleme sisteminin temel taşı olarak gösterilmektedir. Eski Türklerde güneşi yön belirleme sistemlerinin başında kullanmışlardır. Esas olarak güneşin doğduğu yan belirleyici unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır. Genellikle Türkler güneşin doğduğu tarafa doğru dönerek sağ, sol ve arka olarak yönlerini belirlemekteydiler. Güneşin doğduğu yönden tüm yönler belirlendiği için en önemli yön doğudur. Diğer yönlerin önem sırası ise güney, batı ve kuzey olarak bilinmektedir.⁹³

Bu bilgilerden başka olarak Türkler dünyayı dikey olarak da gök ve yer olarak ikiye ayırmışlardır. Yatay olarak dört yöne ayırmak diğer herkesle aynıdır. Ancak Türklerin dikey yönlemesi diğer toplum ve devletlerden ayrılmasını sağlamaktadır. Eski Türklerin bildiğimiz ilk inancı olan Gök Tanrı Dini gereği gökyüzünü kutsal kabul etiklerini yukarıda ifade etmiştik. İnandıkları ilahi güç, eski Türklerle göre gökyüzündedir ve her yeri kaplamaktadır. Yer ise Eski Türklerle göre bu ilahi yüceliğin alt sınırındır. Eski Türkler için yer, hayatını sürdürdüğü, suyunu ve yemeğini temin ettiği, hayvanlarını beslediği, ölüsünü defnettiği için önemli görülmekteydi.⁹⁴

Yukarıda verilen bilgiler eşliğinde görüyoruz ki Göktürk yazıtlarında da devletlerden bahsedildiğinde önce doğuda ki devletlerden bahsedilmiş, sonra güneydekilerden, sonra batıdakilerden, en sonda kuzeydeki devletlerden bahsedilmişti.

⁸⁸ Abdulkadir Kıyak, “Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar”, Hikmet Yurdu Düşün-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, s.219, 2010,

<https://arastirmax.com/tr/system/files/dergiler/116857/makaleler/3/6/arastirmax-turk-kulturunde-gok-ile-ilgili-inanislar.pdf>, 18.10.19, 00:17.

⁸⁹ Kıyak, a.g.m., 194.

⁹⁰ Ögel, a.g.e., 1995, s.183.

⁹¹ Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, Cilt:1,s.427.

⁹² Ali Rafet Özkan, Türk Kültüründe Yönler, *Türkler*, Cilt:3, s.427

⁹³ Ögel,a.g.e., 1991, s.427.

⁹⁴ Emrah Bozok, “Kök Türk Yazıtlarında Yön Kurgusu”, Tudok Bildiri Kitabı, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Cilt:1, s.5-6.

⁹⁵ Bu bize yönleme durumunun sadece yön bulmakta değil. Başka her şeyde de aynı önemde kullanıldığını gösterir.

Yön adlarının Kök Türkçedeki şekillerine bakıldığında günümüz Türk lehçelerinde kullanılan şekillerden oldukça farklıdır. Bunun sebebi yön bildiren kelimelerin coğrafi olarak herhangi bir yön belirtmemesinden kaynaklanmaktadır.⁹⁶

Güneşin Türk mitolojisindeki yerini yukarıda açıklamıştık bunula birlikte yön belirleme konusundaki yeri ve önemi olduğu için burada da kısa bir bilgi vermekte fayda vardır. Türk mitolojinin önemli bir konusu olan güneş M.S 763 yılında Uygurların maniheizm dinini kabul etmesinden sonra önemi birazda olsa yitirmiştir. Bununla birlikte ay maniheizim diniyle birlikte önem kazanmaya başlamıştır. Aslında ay, Büyük Hun Devletinden itibaren saygı gösterilen bir mitolojik unsurdur ve güneşe kurban verildiği gibi ayada kurbanlar kesildiği bilinen bir bilgidir. Bundan başka olarak da eski Türklerde güneş doğunun, ay batının sembolü olmuştur. Bu ebetteki evrenin sistemidir. Ancak bu bilgi Türklerin evren ve gökyüzü ile ne kadar yakından ilgilendiğinin bir kanıtı olarak görülebilmektedir.⁹⁷

Güneş ve ayın farklı Türk kabilelerinde yönlerde kullanımı bazı farklılıklar göstere bilmektedir. Bunun için en güzel örnek Teleüt Türkleridir. Teleüt Türkleri, ayı kuzeyin sembolü, güneşi ise güneyin sembolü olarak görmekteydiler. Bu yön belirleme sistemi Türk mitolojisinin önemli bir parçası olan Gök Kartalının duruşundan kaynaklanmaktadır. Anlatılan bilgilere göre Gök Kartalının sol kanadı ayı, sağ kanadı ise güneşi kapatıyordu ve Gök Kartalının başı doğuya bakıyordu. Bu bilginin ışığında ay karanlıkta kaldığı için kuzeyin, güneşte güneyin sembolü olarak görülüyordu. Teleüt Türkleri, bu efsaneyle hem farklı hem de Türk mitolojisinde önemli bir yön belirleme sistemi uygulamışlardır.⁹⁸

Eski Türklerde yön ve zaman bilgisi için önemli etkenlerden bir tanesi de yıldız bilgisidir. Aslında yıldızlar Türk mitolojisinde ve Türk Kültüründe her zaman önemli bir yere sahiptirler. Birçok kez söylendiği gibi bu göçebe hayatı yaşayan Türkler için anlaşılabilir bir sonuçtur. At sırtında geçen bir ömür yaşayan, sürekli savaş ve akınlar yapan bir kavim için hayati önem taşımaktadır. Çünkü akınlar kervanların ve sürülerin meraya ne zaman gidişi orda geçirilecek zaman ve nasıl bir yol izleneceği her zaman yıldızlara bakılarak ayarlanırdı. Yıldız bilgisi yakın zamanlara kadar Anadolu'da hala kullanılıyordu. Özellikle yaz aylarda şehirlere pazarlara giden köylüler yola çıkış zamanlarını Ülker Yıldızına bakarak ve onun durumunu inceleyerek belirliyorlardı. Bu da bizim Türklerin yön ve zaman konusunda yıldız bilgisine oldukça önem verdikleri sonucuna varmamızı sağlamaktadır.⁹⁹

Türk Mitolojisinde önemli olan beş unsur vardır. Bu unsurlar, toprak, su, ateş, maden ve ağaçtır. Bu beş unsorda yön konusunda önemlidir. Toprak unsuru merkezi temsil etmektedir. Su unsurunun temsil ettiği yön ise kuzeydir. Ateş unsuru güneyi

⁹⁵ Ögel,a.g.e., 1991, s.427.

⁹⁶ Mustafa TOKER, Göktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2013, sayı:34, s.2

⁹⁷ <https://docplayer.biz.tr/49822835-Turk-mitolojisi-turklere-gore-uzay-ve-insan-gunes-ay-ve-yildizlar.html>, 26.05.2020, 19:05

⁹⁸ <https://docplayer.biz.tr/49822835-Turk-mitolojisi-turklere-gore-uzay-ve-insan-gunes-ay-ve-yildizlar.html>, 26.05.2020, 19:05

⁹⁹ <https://docplayer.biz.tr/49822835-Turk-mitolojisi-turklere-gore-uzay-ve-insan-gunes-ay-ve-yildizlar.html> 26.05.2020, 19:09.

temsil etmektedir. Batıyı temsil eden unsur da maden unsurudur. Ağaç unsuru ise doğuyu, gün doğusunu temsil eder.¹⁰⁰

3.4.1. Doğu

Doğu güneşin doğduğu taraf olarak Türklerdeki en kutsal yön olarak bilinmektedir. Bu bilginin sebeplerini yukarıda belirtmiştik. Bunun dışında yön tayinleri çoğu Türk kaviminde güneşe bakılarak yapılmaktadır. Göktürkler de güneşe bakarak yönleme yaparlardı ve doğu 'ya ileri derlerdi yani ileriye doğru, sonsuzluğa kadar demektir.¹⁰¹ Uygurlar döneminde Ayın da bu konuda önem kazandığını yine belirttik. Doğu kelimesi, Türkçenin her devir ve sahasında sık sık kullanılmış olan “ileri” ve “öte” anlamına gelen “ilgerü” sözüyle ifade edilmiştir. -re, -ra, -rı, -rü, ekleri Eski Türkçe de yön gösteren eklerdi. Bu kelimenin normal şekli ilgerü > il-gerü'dür. Bu, “doğu” ve “ön” anlamına gelmektedir. Bu kelime zamanla fonetik değişiklikler göstermiştir. Bu değişiklikler: ilgerü> ülerü> ileri şeklinde tespit edilmiştir.¹⁰² Göktürk Yazıtların da ilgerü kelimesi doğu olarak geçmektedir. Muharrem Ergin'in Orhun Abideleri kitabında “*İlgerü kün toğsık[k/a]*” ifadesi yer almaktadır. Doğuda gün doğusuna anlamı taşıyan bu kelimeler açık bir yön belirtmektedir.¹⁰³ Bunun dışında doğu için “önre” kelimeside kullanılmaktadır.¹⁰⁴

Güneşin doğduğu yön olan Doğu aynı zamanda kutlu bir yöndü. Örneğin Yakut Türkleri gerçek cennetin güneşin doğduğu taraf olan doğu da olduğuna inanmaktaydılar. Bir başka örnek olarak Altay Yaradılış destanını verebiliriz. Bu destana göre tanrı Âdem'e kutsal ağacın doğuya bakan dallarındaki meyveleri yeme iznini vermişti.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere doğunun kutsiyetinin temelleri dini inanış ile yakından ilişkilidir.

Doğu'nun kutlu olması sebebiyle Türklerde çadırların kapısı genellikle doğuya yönelirdi. Bundan başka Altay dağlarında buluna mezarlarda dikkat çeken bazı unsurlarda vardır ki gömülen ölümler doğuya gömülmüş yüzleri de batıya yönlendirilmiştir.¹⁰⁶ Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu dini inanışla yakından alakalı bir durumdur.

3.4.2. Güney

Doğudan sonra gelen en önemli yön güneydir. Göktürk yazıtlarında “kün ortası” olarak geçen güney öğlen anlamına gelmekteydi.¹⁰⁷ Bunun sebebi şundan ötürü olabilir. Güneş doğduktan sonra bir yarım daire çizer ve ondan sonra batar. Güneş, bu yarım dairenin tam ortasına geldiği zaman vakit öğle çağına gelmiş demektir. Ama aynı zamanda, güneş tam bu sırada güneyde duruyor ve güneyi gösteriyordu.¹⁰⁸ Bu yüzden

¹⁰⁰ Somayeh Easy, İran ve Türk Mitolojisinde Ay ve Güneş İle İlgili Tasavvurlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, 2010, İzmir, s.116

¹⁰¹ Ögel, a.g.e., 1991, s.431.

¹⁰² Özkan, a.g.e., 1991, s.429.

¹⁰³ Muharrem Ergin, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, 2009, Ankara, s.2-3.

¹⁰⁴ Mustafa Toker, Göktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış, Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2013, sayı:34, s.2

¹⁰⁵ Özkan, a.g.e.,s.430.

¹⁰⁶ Özkan, a.g.e.,s.430.

¹⁰⁷ Ögel, a.g.e., 1991, s.436.

¹⁰⁸ Ögel, a.g.e., 1991, s.437.

güneyi bu şekilde belirlemişlerdir. Bundan başka güney için “biri” sözcüğü de kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Güney ile alakalı olarak Göktürk Yazıtlarının güney yüzünde “*birigerü kün ortusırigaru*” ifadeleri dikkat çekmektedir. “Güneyde gün ortasına” anlamı olan bu ifade de “birigerü” güney anlamında kullanılmıştır.¹¹⁰

Türk mitolojisinde güney tanrısı olarak Alğa Han olarak bilinmektedir. Aslında Alğa Han sadece Türk mitolojisinde değil, Altay ve Moğol mitolojisinde de doksan dokuz güney tanrısından biri olarak kabul edilmektedir.¹¹¹

3.4.3. Batı

Yön olarak batı “gün batısı” sözü ile anlatılmıştır. Bu söz hemen hemen bütün Türkler arasında kullanılmıştır. Ancak yazıtlarda veya belgelerde batı için kirü, kerü ifadeleri de karşımıza çıkmaktadır.¹¹² Bu kelime sadece Göktürk Yazıtlarında görülen batı, geri, geriye doğru manalarında kullanılmış olan bir sözdür.¹¹³ Uygurca yazılmış olan Oğuz Kağan Destanında batı için “Kün baduşı” ifadesi kullanılmıştır. Bu farklılık lehçe farklılığından kaynaklanmaktaydı. Türkler yüzlerini güneşe dönerek yönlerini belirlerlerdi. Ancak Büyük Hun Devleti zamanında yüz, güneye doğru dönülür ve yönler böyle belirlenirdi. Bu durum yönlerde bazı farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Böylelikle batı, Hun Türklerinin sağında kalır ve devlet teşkilatlanması bu düzene göre oluşturulurdu.¹¹⁴

3.4.4. Kuzey

Kuzey, Türklerde hem karanlığın hem de gecenin sembolü olmuştur. Güneyle kuzeyin birbirinden ayrılmasındaki en önemli öge güneş alıp almamasıdır. Güneşin düşmediği yerlere Türkler Kuzey demişlerdir. Kuzey kelimesine Çağatay lehçesinde çok kez görülür. Diğer Türklerde pek görülmez. Göktürkler ise, kuzeye “Tün ortası” yani “gece ortası” derlerdi. Bu demek oluyor şimdi gece yarısı anlamında kullanılan bu kelime eski Türklerde yönleme olarak da kullanılmaktaydı.¹¹⁵

3.5. Yön Belirlemede Renkler

Renkler dünya üzerinde yaşayan her toplumda farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Ancak renkler hemen hemen bütün toplumlar tarafından yön belirleme sisteminde de kullanılmıştır. Özellikle mitolojik ve kültürel değerler ön planda tutularak yönlerin renkleri belirlenmiştir. Buda farklı toplumlarda yönler için farklı renklerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Çünkü toplumlar veya devletler için renklerin ve yönlerin değeri farklılık gösterebilmektedir.

İlk olarak “ak” renginden bahsetmek gerekir. Çünkü Türk dininde ve mitolojisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Türklerde temizlik ve arınmışlık olarak kabul edilen *ak rengi* aynı zamanda Türk devletinin ululuğunun, gücünün, kudretinin ve

¹⁰⁹ Mustafa Toker, Göktürkçede Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış, Türkiye Araştırmaları Dergisi, 2013, sayı:34, s.2

¹¹⁰ Ergin, a.g.e., s.2-3.

¹¹¹ Deniz Karakurt, “Türk Mitolojisi Sözlüğü”, Ağustos 2011, Türkiye, s.70. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.04.2021.

¹¹² Ögel, a.g.e., 1991, s.433-434.

¹¹³ Özkan, a.g.m.,s.431

¹¹⁴ Ögel,a.g.e., 1991, s.434-435.

¹¹⁵ Ögel, a.g.e., 1991, s.441-442.

adaletinin sembolü olarak kabul edilmiştir.¹¹⁶ Yönlerin belirlenmesinde ise *ak rengi* Türklerde ve Çinlilerde batıyı temsil etmektedir. Ancak Hintlilerde doğuyu, eski ahitte* güneyi ve Mayalarda kuzeyi temsil etmektedir. Bunun sebebi açıkça tüm renklerin her milletçe farklı anlam ve farklı değer taşımasından kaynaklanmaktadır. Mesela *sarı rengi* Türkler tarafından pek sevilen bir renk değildir. Hastalık ve kötülüklerin sembolü olarak görülürdü. Ancak Çinliler tarafından imparatorluk rengi olarak görülmektedir. Hatta Çin’de *sarı rengini* sadece imparator giyebilirdi. Buda *sarı renginin* Çin’de ne kadar kutsal kabul edildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.¹¹⁷ Türkler ve Çinliler arasında bu kadar zıt anlamlar taşıyan *sarı rengi* düşmanlıktan kaynaklanan bir farklılık olduğu düşünülebilir.

Türklerin önem verdiği renklerin en önemlilerinden biri de *al rengidir*. Günümüzde kırmızı olarak adlandırılan bu renk 11. yüzyıl Türk kaynaklarında renk olarak değil bayrak olarak ön plandadır. Cengiz Han’ın “Türk’ün gözü aldadır” sözüne dikkat çekecek olursak buradaki *al rengini*, “bayrak” olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır.¹¹⁸ Bayrak, özürlüğü ve bağımsızlığın sembolü olduğundan *al renginin* bayrak olarak kaynaklara geçmesi tesadüf değildir.

Kızıl rengi günümüzde kırmızı rengi ile aynı renktir. Kan rengi olarak bilinen bu renk otağ rengi olarak veya bir bayrak rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümdar otağlarının renginin kırmızı olması bu rengin önemini göstermektedir. Ancak Reşat Genç, bu rengin bayraklarda da kullanıldığını ve Çin kaynaklarında Kırgız Hakanlarının otağlarında bulunan kızıl bir bayrağın olduğunu, herkesin de bu bayrağa saygı gösterdiğini ifade etmektedir.¹¹⁹

Kara, yani siyah renk Türklerde kuzeyin sembolüydü. Genellikle Türkler tarafından olumsuz anlam taşıyan *kara renginin* yıkıcı ve ürkütücü olduğu düşünülmektedir. Bunun sebebi kuzeyin güneşi çok az gören yön olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Türkler, kuzeyde kalan topraklara “karanlıklar ülkesi” demişlerdir.¹²⁰

Gök rengi olarak bilinen mavi, Türklerde en çok önem verilen renktir. Gök Tanrı dininde tanrının gökyüzünde olmasından dolayı tanrının rengi olarak kabul görmekteydi. Bu sebeple Türklerin kutsal olarak kabul ettikleri çoğu şeyde gök terimi kullanılmıştır. Buna en güzel örnek Gök Kurt verilebilir.¹²¹ Nitekim *gök renginin* kutsal olmasından kaynaklı olarak Uygurlar, doğunun sembolü olarak bu rengi kullanmışlardır.

Eski Türklerde ise eskiden beri renklerle yön belirleme sistemi mevcuttur. Ancak bunun en güzel örneği Hun Hakanı Mete Han tarafından Çin İmparatoruna karşı yapmış olduğu bir savaşta karşımıza çıkmaktadır. Mete Han yapmış olduğu kuşatmada her yön için belli bir at rengi belirlemiş ve o yöne sadece o renkteki atlı birlikleri yerleştirmiştir. Ögel, bu hikâyenin Çin yıllıklarında oldukça bilinmeyen ve farklı bir yöntem olarak anlatıldığını ifade etmektedir.¹²² Mete Hanın yapmış olduğu savaş

¹¹⁶ Bahaddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt:6, 1991, Ankara, s.377.

* Tevrat, Zebur.

¹¹⁷ Nuraniye Ekrem, "Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi", Nevruz ve Renkler (Türk Dünyası ve Nevruz 11. Bilgi Şöleni, Bildirileri), Haz: Sadık Tural- Elmas Kılıç, Ankara, AKM Yayınları, 1995, s. 85.

¹¹⁸ Ögel, a.g.e., Cilt:6, 1991, s.400-401.

¹¹⁹ Reşat Genç, “Türk İnanışları İle Millî Geleneklerinde Renkler Ve Sarı - Kırmızı – Yeşil”, 1997, Erdem Dergisi, sayı:27, s.1084.

¹²⁰ Hayrettin Rayman, “Nevrûz Ve Türk Kültüründe Renkler”, Milli Folklor, 2014, sayı:53, s.14.

¹²¹ Ögel, a.g.e., Cilt:6, 1991, s.457-459.

¹²² Bahaddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihî I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.411-412.

taktiğinden doğuya kır atları yerleştirildikleri anlaşılmaktadır. Doğuya kır atlar özellikle yerleştirilmiş olmalıdır. Çünkü kır atlar Türk dininde önemli bir yere sahiptir.¹²³

Yukarıda verilen bilgiler dışında, Kaşgarlı Mahmut'un Divanı-ı Lügatit Türk adlı eserinde yer alan bilgilere dayanarak Salim Küçük, Türk dünyası haritasında da devletlerin yerinin belirtilmesinde renklerin kullanıldığını belirtmektedir. Aynı zamanda Küçük, Kaşgarlı'nın Türk Dünyası Haritasında dağların kırmızıyla, denizlerin yeşille, ırmakların boz, yerleşim yerlerinin ise sarı renkle gösterildiğini ifade etmektedir.¹²⁴

Bu bilgilerden başka farklı devlet ve topluluklarda yön belirlemede hangi renklerin kullanıldığı aşağıdaki tablolarda gösterilmeye çalışılmıştır.

Çinlilerde ve İranlılarda yönlerin renkleri:

Batı	Doğu	Güney	Merkez
Mavi, Lacivert	Yeşil, Beyaz	Kırmızı	Sarı

Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği (Kononov, 2015: 185)

Amerikan Kızıl derililerinde yönlerin renkleri:

Doğu	Batı	Kuzey	Güney
Siyah	Sarı	Lacivert	Beyaz

Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği (Kononov, 2015: 186)

Kalmuklarda yönlerin renkleri :

Doğu	Batı	Kuzey	Güney
Beyaz(Gümüş Rengi)	Kırmızı	Sarı(altın rengi)	Lacivert

Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği (Kononov, 2015: 186)

Eski Ahitte yönlerin renkleri:

Doğu	Güney	Batı	Kuzey
Kızıl	Ak	Ala	Kara

Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi (Ekrem, 1995: 85)

Hun, Gök Türk ve Uygur Türklerinde yönlerin renkleri çok fazla farklılık göstermemekle birlikte aşağıda tabloda verilmiştir.

	Kuzey	Güney	Doğu	Batı
Hunlar	Kara	Al(kırmızı)	Kır(boz)	Ak(beyaz)
Gök Türkler	Yağız(konur)	Doru(koyu-boz)	Kır(boz)	Ak
Uygurlar	Kara	Kırmızı	Kök-Yeşil(mavi)	Ak

Selengeden Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar (Selçuk, 2019: 206)

¹²³ Salim Küçük, Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı, Bilig, 2010, sayı:54, s.195.

¹²⁴ Küçük, a.g.m., s.196.

3.5. Eski Türklerde Zaman

Zaman evrensel bir kavramdır. Bütün bir evreni ve içerisinde bulunan canlı cansız her şeyi ilgilendirir. Zaman kavramı, her toplum ve devlet tarafından farklı olarak gözlemlenmiş ve ana unsur olarak güneş ve ay ele alınmıştır. Özellikle takvim sistemlerinin oluşturulmasında güneş ve ayın önemli yeri bulunmaktadır.¹²⁵ Bu bilgilerden başka güneş ve ay bir gün içerisindeki zaman dilimlerini belirlemede de önemlidir. Ancak yıldız bilgisi de günlük vakitler konusunda oldukça önemlidir. Özellikle de sabaha yakın saatlerde yıldız bilgisi Türkler için oldukça önemlidir.¹²⁶

Destan ve Efsanelerde zamanla alakalı olarak maalesef çok fazla bilgi edinmek zordur. Çünkü tam bir zaman ifadesi kullanılmamakla birlikte zamanın geçtiğine dair bazı ifadeler kullanılmaktadır. Yukarıda verdiğimiz Oğuz Kağan Destanında da bu konu ile alakalı güzel izler görebilmekteyiz. Zamanın geçişi tam olarak belirtilmese geçen zamanla oluşan olaylar açık bir şekilde ifade edilmektedir. Bundan başka olarak Altay Yaradılış destanında zamanın ve evrenin yaradılışı konu edinilmiş ancak bir zaman ifadesi kullanılmamıştır. Bu tamamen incelendiğinde anlaşılan bir konu olarak bir tarihinin aşması gereken engeller arasındadır.

Türklerde zaman kontrolünü sağlayan bir tanrı inancı vardı. Kaşgarlı Mahmut bu tanrıdan Ödhlek olarak bahsetmiştir. Kutadgu Bilig’de de bu tanrının bir atı olduğunu düşündüren bir yer geçmektedir.¹²⁷ Bu Türk Mitolojisinin güzel bir örneğidir. Öd Tengri olarak bilinen bu tanrı için zamanın kontrolünü ve düzenini sağladığını düşünmek yanlış olamayacaktır. Aynı zamanda bu tanrının insan hayatındaki yeri de önemli olduğunu düşünebilmekteyiz. Çünkü Eski Türk mitolojisine göre insanoğlunun ölümlü yaratılması zaman tanrısının isteği üzerine olmuştur.¹²⁸

3.5.1. Eski Türkler ve Sabah Vakti

Türklerin zamanlarını yıldız bilgisi ile yaptığını yukarıda açıklamaya çalıştık. Bu hususta ilk olarak Türklerin bir günlük zamanlarını incelemek daha doğru olacaktır. Eski Türklerle göre gece ve gündüz birbirini takip eder ve gündüz her zaman geceyi aydınlatır. Eski Türkler geceye “Tün”, gündüze ise “Kün” derlerdi.¹²⁹ Bununla birlikte on iki hayvanlı Türk takvimine göre bir gün, çağ* ve kehlere oluşmaktaydı.¹³⁰ Bu

¹²⁵ Ünver GÜNAY, Türk Dünyasında Kronolojik Sistemler, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20 Yıl:2006/1, s.243.

¹²⁶ <https://docplayer.biz.tr/49822835-Turk-mitolojisi-turklere-gore-uzay-ve-insan-gunes-ay-ve-yildizlar.html>, 26.05.2020, 19:15.

¹²⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, Gençlik Spor Yayınları, Ankara, 2019, s.135. Mahmut, a.g.e. s.44-102-103-233-234.

¹²⁸ Deniz Karakurt, “Türk Mitolojisi Sözlüğü”, Ağustos 2011, Türkiye, turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.04.2021.

¹²⁹ Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lügat-it Türk, Tercümesi, çev: Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, Cilt:2, s.97. bknz: Ögel, a.g.e.,s.447.

* Eski Türkler bir günü 12 saatlik zaman dilimine ayırmışlardır ve her bir zaman dilimine çağ demişlerdir. Bknz., Kafesoğlu a.g.e., s.329. Kemal Göde, Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihî, Isparta, 1997, s.250.

* Eski Türkler bir günü 12 çağa ayırmaktaydılar. Her çağ 8 keh’e denk gelmektedir. Buradan yola çıkarak, dört keh bir saate, bir keh ise 15 dakikalık zaman dilimini meydana getirmektedir. Bknz., Özgün Güneş Yılmaz, İslam Öncesi Türklerde Kullanılan Astral Simgelerin Çağdaş Seramik Sanatında Yorumu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, Ankara, 2019, s.51.

¹³⁰ Şeref Boyraz, “ 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve Kehanet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı:3, s.114.

durumda bir keh, 15 dakikadan, bir çağ ise 2 saatten oluşmaktaydı. Bu takvim Göktürklerle kadar ay yılına dayanmakta olup Göktürklerle birlikte güneş yılına çevrilmiştir.¹³¹

Eski Türkler sabah için genellikle “erte, ırte, erde” kelimelerini kullanıyorlardı. Erte sözü genellikle ertelemek anlamındadır. Bu o kadar tuhaf değildir. Türkler gündüzün geceden sonra geldiğine inandıkları için geceden sonra gelen zamana “erte” kullanmaları normaldir.¹³²

Türkler sabahı dörde ayırmış ve farklı şekilde adlandırmışlardı. Bunlara geçmeden önce şafaktan bahsetmek gerekir. Türkler sabahın müjdesi olarak sabaha yakın zamana şafak demişlerdir. Şafaktan sonraki zamana “tan erte” demişlerdir. Şafaktan önceki zamana da “tan demeden” demişlerdir. Eski Türkçede ki “tang” yani “tan” şafak anlamında kullanılırdı. Güneşin doğması ise hemen hemen bütün Türklerde “doğmak” ve “çıkmaq” şeklinde ifade edilir. Güneşin doğmasından sonraki zamana da “kuşluk” vakti demişlerdir.¹³³ Kuşluk vaktinden sonra vakit öğlen olmuştur.¹³⁴

3.5.2. Eski Türkler ve Öğlen Vakti

Yukarıda da belirttiğimiz gibi sabah kuşluk vaktinden sonra öğlen vakti girer ve güneş tam tepede olduğundan “gün ortası” denmiştir.¹³⁵ Bu aynı zamanda yönleme de güney için kullanılan bir terimdir.

Öğlen vakti, güneşin doğduktan bir yay şekli çizer ve sonra batıya doğru hareket eder. Batıya doğru hareket etmesinden hemen önce güneş, gökyüzünde tam ortada durur ve Türkler bu duruşa “kün ortu” derdi. Bu kelime “gün ortası” ve “güneşin ortası” anlamlarına gelmektedir. Ögel bu “kün ortu” için hangi anlamın daha doğru olduğunu anlamının güç olduğunu vurgulamıştır. Göktürklerde güney yönü için kullanılan “kün ortu”, Uygurlarda sonuna “ödün” ya da “odun” kelimesi konularak sadece zaman manasına gelmesi sağlanmıştır.¹³⁶

3.5.3. Eski Türkler ve Akşam Vakti

Akşam sözü eski Türkçede yoktur. Dilimize Soğutlardan geçmiştir. Bunun başlıca sebebi çoğu yerde Türkerlerle yan yana yaşamasından kaynaklanmaktadır. Soğutçada “ahşap” olan kelime günümüze değişerek akşam olarak gelmiştir. Türkler akşamı “gün batışı” ile ilgili bir vakit olarak kabul ederlerdi. Akşam için kullanılan terimler de genellikle güneş ile alakalı olarak “gün indi” ya da “gün kavuştu” gibi ifadeler olmuştur.¹³⁷

Eski Türkçede yatma vakti için gece “keçe”, geceleme içinde “tünemek” filleri kullanılırdı. Bununla alakalı Bahaeddin Ögel’in Kutadgu-Bilig’den verdiği örneği aynen aktarmakta fayda vardır. Şöyle ki “*Keçe yattı, anda tünedi*” yani “*yatma vaktinde, orada yattı ve geceledi*”.¹³⁸ Açıkça görülüyor ki gece Türk halkı için yatma vaktidir. Ayrıca bir zaman ifadesidir.

¹³¹ Kafesoğlu, a.g.e., s.329.

¹³² Ögel, a.g.e., 1991, s.449.

¹³³ Ögel, a.g.e., 1991, s.451.

¹³⁴ Ögel, a.g.e., 1991, s.452.

¹³⁵ Ögel, a.g.e., 1991, s.436.

¹³⁶ Ögel, a.g.e., 1991, s.462-463.

¹³⁷ Ögel, a.g.e., 1991, s.456-457.

¹³⁸ Ögel, a.g.e., 1991, s.459.

3.6. Eski Türklerde Takvim

Zamanın, belli bir olay başlangıç alınarak sıralanmasına "takvim" denir.¹³⁹ Eski Türklerde zamanın hesaplaması işi de tabiatıyla Bozkır kültürünün izlerini taşımakta idi.¹⁴⁰ Ayrıca mitolojik unsurlarda taşıyan bir takvim düzeni vardı. Bahaeddin Ögel'e göre Türk mitolojisini oluşturan en önemli prensip takvim düzeniydi.¹⁴¹ Bunu aslında bir Türk efsanesine dayandırdığı için söylediği açıktır. Efsaneye göre *bir Türk atası olan İdi-Nisibu istediği zaman rüzgâr ve yağmur çıkartabiliyor. Bu Türk atasının iki karısı vardı. Bunlardan birisi yaz tanrısının kızı diğeri de kış tanrısının kızıdır. Bu gösteriyor ki bu Türk atası aynı zamanda mevsimleri de idare edecek bir güce sahipti.*¹⁴² Açıkça görülüyor ki Türkler dünya ve doğa ile alakalı elde ettikleri her şeyi mitolojik temellere oturtarak kendi kâinatlarını anlamayı kolaylaştırmaya çabalamışlardır. Bunu Bahaeddin Ögel Oğuz Kağan destanı ile alakalı yapmış olduğu şu yorumdan çıkarmak pek de zor değildir. *Oğuz Kağanın "gök" ve "yer" isimlerinde kadınlarla evlenip "gök, gün, ay, yıldız, dağ, deniz, dağ" adlar alan çocuklar doğmuştu. Oğuz hanın çocukları ile torunlarının sayıları takvim rakamlarından başka bir şey değildir. Oğuz Hanında Göktürklerin ilk ataları gibi dünya ile astronomik âlemi, kendisinde toplamaktan başka bir şey yapmıyordu. Şimdi Türk takvimi üzerinde bulduğumuz bilgileri paylaşalım.*

Eski Türk takvimi her biri bir hayvan adı ile anılan "12 yıllık" devre esasına dayanıyordu.¹⁴³ Yılların adları: Fare, Öküz, Pars, Tavşan, Ejder, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Domuz.¹⁴⁴

Gamirzan Davletşin bu konu ile alakalı şunları nakletmiştir. *"Eski Türkler varoluşlarını ve takvim sistemini, "dünyanın yaratıldığı" günden itibaren başlatmışlardı. Yüce bozkıra özgü doğa takvimi olmuştur. Göçebeler, bozkır doğası ve bozkır hayvanları ile ilgili zengin bilgilere sahiptiler."*¹⁴⁵ Bunu da takvim sisteminde görmekteyiz. Davlatşin aynı zamanda *" P. Melioranskiy, Kül Tiğin epigrafik yazıtını inceledikten sonra Eski Türklerin ilk yıllık takvimlerinin yalnızca on aydan oluştuğu ve adlarının sıra sayılarıyla birbirini tuttuğu sonucuna vardığını aktarmıştır".* Bu bilgiler ışığında görülüyor ki Türk takvimin ilk ayı Çin takviminin 3. Ayna denk geliyordu.¹⁴⁶

12 Hayvanlı bu takvim bazı araştırmacılara göre Çin takvimidir. Çoruhlu, W. Eberhand'ın Çin kaynaklarına dayanarak Büyük Hun İmparatorluğundaki ejder kültürünün Türklere has bir öge olduğunu söyleyerek bu konu hakkındaki delillere dikkat çekmiştir.¹⁴⁷

12 Hayvanlı Türk takvimiyle alakalı olarak Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügatit Türk eserinde vermiş olduğu bilgiler dikkat çekicidir. On ikili hayvanlı Türk takvimindeki aylardan biri olan parstan bahsederken Kaşgarlı Mahmut, aynı zamanda takvimle alakalı önemli bilgiler vermektedir. Kaşgarlının vermiş olduğu ön önemli bilgi

¹³⁹ Neşet Çağatay, "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü Ve Takvim". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: 22, 1978, s.106.

¹⁴⁰ Kafesoğlu, a.g.e., s.130.

¹⁴¹ Ögel, a.g.e., 1995, s.299-300.

¹⁴² Ögel, a.g.e., 1995, s.300.

¹⁴³ Kafesoğlu, a.g.e., s.328-329.

¹⁴⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s.329.

¹⁴⁵ Gamirzan Davletşin, Türk Tatar Kültür Tarihî, çev: Albina Tuzlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.123.

¹⁴⁶ Davletşin, a.g.e., s.124.

¹⁴⁷ Çoruhlu, a.g.e., s.169.

on iki hayvanlı Türk Takviminin nasıl ortaya çıktığına dair vermiş olduğu bir anekdottur.

Türk Hakanlarından birisi geçmişte olan bir savaş hakkında bilgi almak istemiş ve savaşın yılını belirlemek konusunda bazı sıkıntılar yaşamıştır. Hakanın yardımcıları ve devlet adamları da bu konu ile alakalı sorun yaşadığı için Türk Hakanı bu sorunu ileride de yaşamamak için ulusuna da danışarak bir takvim oluşturmuştur. Ancak Kaşgarlı Mahmut takvimin her bir yılına verilen isimin Türk Hakanının ava çıktığında sıkıştırdıkları hayvanlardan on ikisinin karşıya geçmesiyle ortaya çıktığını ifade etmektedir. Böylece Hakan ve ulusu göğün on iki burcu ve on iki aya suyu geçen hayvanların isimi vererek on iki hayvanlı Türk Takvimini oluşturmuştur.¹⁴⁸

Kaşgarlı Mahmut, on iki hayvanlı Türk Takvimi ile alakalı olarak farklı bilgiler de aktarmıştır. Vermiş olduğu bilgiler arasında her bir yılın bazı karakteristik özelliklere sahip olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Kaşgarlı, Öküz yılında savaşların çok olduğu ve bunun sebebinin öküzlerin birbirleriyle vuruşmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Bunun ile alakalı olarak bir başka örnek ise tavuk yılında insanların arasında bazı karışıklıkların yaşandığını ve bunun sebebinin tavuğun yem yerken ortalığı çok karıştırmışından kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu bililerden sonra Kaşgarlı Mahmut'un dikkat çekmek istediği, on iki hayvanlı takvimde her bir yıl kendisine adı verilmiş olan hayvanın karakteristik özelliğini taşıyor olması hususudur. Bu günümüzün burç yorumlarının ilk versiyonudur.¹⁴⁹ Burada görüldüğü üzere yıllara isimlerinin verildiği hayvanların karakteristik özellikleri aynı zamanda yıl içerisinde gerçekleşen olaylarla bağdaştırılmıştır. Bu bir çeşit fal niteliği taşımaktadır. Yaşar Çoruhlu'nun da belirttiği gibi bu bir mit ile alakalı olabilir.¹⁵⁰

Takvim ile alakalı söylenmesi gereken önemli bir bilgi ise takvimin Göktürklerle kadar Ay yılı esaslı olduğu, Göktürklerde güneş yılı esasına dayandığıdır.¹⁵¹

Türklerin takvimi güneşin 1 yıllık hareketinin sonucu oluşmuştur. Aslında bu sadece Türkler için değil dünyadaki birçok kavim ve topluluk içinde geçerlidir. Gökyüzünü en eski zamanlardan beri inceleyen kavimler güneşin ve ayın hareketlerinden takvimlerini oluşturmuşlardır.¹⁵² Bundan yola çıkarak şunu söylemek mümkündür ki insanın bilgiye açlığı ihtiyaçlar doğrultusunda yön bulmuş ve onu doğru bilgiye ulaştırmıştır.

Tuncer Baykara'nın ifadesi ile Güneş Yılı esaslı Türk takvimi halkın da anlayacağı esaslar üzerinde ayrılmıştır.¹⁵³ Bu ayrılma şöyledir:

1. Yılın ikiye ayrılması: 2
2. Yılın dörde ayrılması: 4
3. Yılın sekize ayrılması: 8
4. Yılın on ikiye ayrılması: 12¹⁵⁴

¹⁴⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divanı Lügati Türk*, Cilt:1, s.344-345

¹⁴⁹ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., 346-347.

¹⁵⁰ Çoruhlu, a.g.e.,s.170.

¹⁵¹ Çoruhlu, a.g.e.,s.171.

¹⁵² Çağatay, a.g.m.,s.107.

¹⁵³ Tuncer Baykara, “ Batı Türklüğünde Ay İsimlerinin Gelişimi”, *Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihinin Bilinmeyenleri Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, (Edi: Mualla Uydu Yücel- Aysel Dıngıl Ilgın, İstanbul), Ötüken Yayınları, 2017, s.105.

¹⁵⁴ Baykara, a.g.m., s.105.

Yılın ikiye ayrılması 360 gün kabul edilen yılın ikiye ayrılmasıdır. Batı Türklüğünün isimlendirmesiyle bu Kasım ve Hızır günleridir. Hızır günleri 6 Mayıs'ta başlar ve 6 Kasım'a kadar devam eder. Kasım günleri ise 7 Kasım'da başlar ve 5 Mayıs'a kadar devam eder.¹⁵⁵

Yılın dörde ayrılması, dört mevsim olarak orta kuşağın bir gerçeğidir. Ancak eski Türklerin yılı dörde ayırması yıldız veya burçların durumuna göre ayarlanır. Buda şimdiki ayların 21'i civarında olmalıdır. Dört ayırımın, günümüz ismiyle mevsimlerin isimleri, genellikle bütün Türk âleminde müşterektir. Kış, Yaz, Yay ve Güz. Burada yaz-bahar, yay ise yaz mevsimidir. Zamanla değişime uğramıştır. Yılın sekize ayrılması hem Türk âleminde hem de dünya da bilinmektedir. 19. Yüzyıl Salnamelerine yansıyan yaygın kanaate göre Kış 90, Yaz 92, Yay 92 ve Güzde 91 gündür. Yılın sekize bölünmesi ise dört mevsimin kendi içinde ikiye bölünmesiyle oluşmuştur. 8'li ayırım Tuncer Baykara'nın makalesinde şöyle nakledilmiştir.¹⁵⁶

(Asım Baykara)	M.Tuğrul	(Ali Rıza Yalın)
1. Zemheri:	21 XII Zemheri (22.12)	Zemherinin Kendisi
2. Hamsin:	5.II. Karakış (1.02)	Doksan Günü
3. Gece-Gündüz, Nevruz,	21.III Mart (22.03)	(Nevruz)
4. Hıdırellez,	6.V. Hıdırellez	Hıdırilyas
5. Gündönümü,	21,VI Gündönümü (22.06)	Gündönümü
6. Ağustos,	3.VIII Ağustos (18.08)	Temmuz
7. Mihrican,	23..IX Güz	Ağustos
8. Kasım.	8.XI Kasım(6.11)	Kasım ¹⁵⁷

Yılın 12'ye ayrılması tamamen aylarla alakalıdır. Ayların ayırımı güneş ve ay takvimine göre değişiklik göstermektedir. Çünkü güneş yılı 10-11 günlük bir fazlalık vardır. Baykara'nın aktardığı bilgilere göre aylar her mevsimin adına bağlı olarak oluşuyordu.¹⁵⁸

Yazın baş ayı:	21.03
Yazın orta ayı	
Yazın son ayı	
Yayın baş ayı	21.06
Yayın orta ayı	
Yayın son ayı	
Küzün baş ayı	21.09
Küzün orta ayı	
Küzün son ayı	
Kışın baş ayı	21.12
Kışın orta ayı	
Kışın son ayı. ...	¹⁵⁹

Davlatşin, Hazar-Bulgarlarında kendine özgü takvimleri olduğunu aktarmıştır. Bu takvimler, halk görüşleri ve dünya görüşleri ile yakından ilgiliydi. V. E. Flerevo'nun

¹⁵⁵ Baykara, a.g.m., s.105.

¹⁵⁶ Baykara, a.g.m., s.106.

¹⁵⁷ Baykara, a.g.m., s.107.

¹⁵⁸ Baykara, a.g.m., s.108.

¹⁵⁹ Baykara, a.g.m., s.108.

*düşüncesine göre, onların takvim sistemlerinden biri, aydınlık ve karanlığın kıyaslanması ve yılın eşit olarak, genelde dört kısma bölünmesi prensibine göre tanzim edilmiştir. Bu takvimlerdeki düşünceler, Hazar Kağanlığının ahalisi arasında çok yaygın olan ve kuş ile hayvanların başlarının resimlerini içeren ve dört eşit parçaya bölünmüş halka şeklindeki nazarlıklara yansıtılmıştır. Nazarlıkların çoğunda başlar sağa çevrilmiş, yani güneşin hareket istikametine doğru yerleştirilmişlerdir. Ters tarafa bakan başlarda rastlanmaktadır. Onlar “gece güneşin” hareketinin canlı timsalidir. Yani kuşların başları güneşin hareket istikametine göre çevrilmiştir.*¹⁶⁰

Davletşin’in Türk Takvimi ile alakalı vermiş olduğu bu bilgiler çok önemlidir. Bahsedilen nazarlığın yuvarlak olması güneşi temsil etmektedir. Nazarlığın dört parçaya ayrılması dört mevsimin yansımasıdır. Güneşin hareket sistemine göre kuşun başının hareket ettirilmesi de bahsi geçen nazarlığın bir takvim olduğunu düşündürmektedir.

Türklerin takvim ihtiyacı ekip biçme zamanını belirlemek; yazın yaylaya, kışın kışlağa geçme vaktini belirlemek istemelerinden kaynaklanmıştır.¹⁶¹ Bundan dolayı 12 Hayvanlı Türk takvimi oluşturulmuştur. Bu bütün Türk kavimleri tarafından kabul edilip kullanılmış bir takvimdir. Hala bazı Türk kavimleri tarafından kullanılmaktadır.¹⁶²

3.7. Eski Türklerde Tabiat Olayları

Eski Türkler de tabiat olayları da diğer her şey gibi tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak sonraları artık bu olayların tanrılar ile bir alakası olmadığını anlamışlardır. Bunun yerine doğa da gerçekleşen her şey farklı olarak algılanmıştır. İlk olarak bulutlar, yağmur ve kardan başlayacağız.

3.7.1. Bulutlar

Atmosferde oluşan su damlacıklarının ve buz kristallerinin bir araya gelmesiyle ve yoğunlaşmasıyla bulutlar meydana gelir. Bulut, su buharının gözle görünebilir hale gelmesidir.¹⁶³ Ancak Türkler bunu az çok bilseler de bulutları mistik bir hale getirerek onları konuşturmuşlardır. Bunun başlıca sebebi tabiattaki bütün varlıkları bir şiir perdesinin arkasından bakmak Türk mitolojisinin en önemli özelliğiydi.¹⁶⁴ Bu durumu bir şiirle açıklamak gerekirse Bahaeddin Ögel’in aktarımıyla şiir şöyledir:

*“Ağdı bulut kökyerü,
Yağmur tolı sekriyü,
Kalık anı ügriyü,
Kança barır belgüsüz.
Bulut kükreyip çıktı,
Yağmur, dolu seğırtti,
Gök de toplayıp, itti,
Nereye gider bilinmez.”*¹⁶⁵

¹⁶⁰ Devletşin, a.g.e., 124.

¹⁶¹ Nergis Biray, “12 Hayvanlı Türk Takvimi Zamana Ve İnsana Hükmetmek”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Taed* 39 Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı, Erzurum, 2009, s. 672.

¹⁶² Biray, a.g.m., s.672.

¹⁶³ Savaş Köksal Matematikçi, *Bulutlar, Meteoroloji Matbaası*, Ankara, 2007, s.1

¹⁶⁴ Ögel, a.g.e., 1995, s.267.

¹⁶⁵ Ögel, a.g.e., 1995, s.267.

Yağmurdan önceki ve sonraki hali anlatan bu Türk şiirinde, yağmur, dolu, bulutlar ile gök, tıpkı birer canlı kişilermiş gibi anlatılmışlardır. Burada gök gürlemeleri bulutların naraları ve kükremeleri olarak düşünülmüştür. Önceleri bu gürültüler kükreyen ejderhalar olarak düşünülse de Türklerin devlet kurup büyüdüklerinden sonra bu düşünce artık çok da görülmemiştir.¹⁶⁶ Ancak bulutlar kişileştirilmiş ve eski inanışların izleri devam etmiştir.¹⁶⁷

Eski Türkler bulutları dişi ve erkek olarak adlandırırlardı. Onlara göre yağmur taşıyan bulut dişi, taşımayan bulut ise erkekti. Altay Türkleri, yıldırım düşen yerde çok fazla bulut varsa yağmurun olduğunu ve bulutların dişi olduğundan sütlerin çok olacağına inanıyorlardı. Yıldırımın düşmediği yerde çok bulut varsa o bulutların erkek olduğuna ve avlanmanın çok olduğuna inanırlardı.¹⁶⁸

Bunun dışında gök gürlemesinde devletle de ilişkilendirirlerdi. Mesela hükümdarların nevbet davulları gök gürlemesine, bayrakları da şimşeklere benzetilirdi.¹⁶⁹ Bahaeddin Ögel'in bu konuda aktardığı şiiri aynen yazıyoruz:

*“Bulut kökredi, urdu nevbet tuğu,
Yaşın yaşnadı, tarttı Hakan tuğu.”
“Gökler gürler gibi, vurdu növbet davulu;
Şimşek çakar gibi çıktı, Hakanın tuğu.”*

3.7.2. Seller

Türlere göre dağlardan akan sellerinde bir kişiliği vardır. Eski Türkler de dağlardan akan suları böğüren bir boğaya benzetmişlerdi. Türklerin önüne kattığı her şeyi yıkıp geçen bu tabiat olayından bu şekilde boğa benzetmesi yapması normaldir. Bozkırda yaşayan Türklerin sele karşı bir tedbiri olmadığından ellerinden pek bir şey gelmemektedir. Ögel, seller için kullanılan fiilin mungreşü olmasına dikkat çekmektedir. Bu fiilin sadece öküzlerin ve boğaların böğürmesinde kullanıldığını belirtmektedir.¹⁷⁰

3.7.3. Yıldırımlar

Yıldırım ve şimşekler en korkutucu doğa olayları olarak görülmektedir. Ancak Bahaeddin Ögel'in aktardığı üzere yıldırım ve Şimşeklerin mitolojik kökeni Türkler tarafından unutulmuş ve tanrının isteği olarak görülmüştür. Türkler de diğer halklar gibi bu konu ile alakalı bazı batıl inançlara inanmaktaydılar. Mesela yanında değerli taş bulunduran insanlara yıldırımın çarpmayacağına inanıyorlardı. Bunun asıl sebebi değerli olarak altın ve gümüş elektriği Okolay geçirmemesidir.¹⁷¹ Bununla alakalı olarak Ögel, Kaşgarlı Mahmut'tan aldığı bilgileri şu şekilde ifade etmiştir:

“Kimin yanında kaş bulunursa ona Yıldırım dokunmaz denir. “Kaş”, içinde hiçbir leke bulunmayan, saf ve beyaz bir taştır. Yüzüklere konur. Böyle bir yüzüğü olan kimseye yıldırım dokunmaz. Çünkü kaşın, yaratılışı

¹⁶⁶ Ögel, a.g.e., 1995, s.267-268.

¹⁶⁷ Ögel, a.g.e., 1995, s.268.

¹⁶⁸ Ögel, a.g.e., 1995, s.269.

¹⁶⁹ Ögel, a.g.e., 1995, s.270.

¹⁷⁰ Ögel, a.g.e., 1995, s.271.

¹⁷¹ Ögel, a.g.e., 1995, s.279.

*böyledir. Kaş bir beze sarılır da ateşe atılacak olursa, ne sarıldığı bez ve nede kaş yanar. Bu çok sınanmıştır. Susayan kimseler, böyle bir kaşı ağzlarına alırsalar susuzlukları geçer”.*¹⁷²

Bunun dışında Yakut Türklerinin inancı biraz daha farklıdır. Onlar yıldırım düştüğünde ses çıkartıp gökyüzüne ak atarlarmış. Bunun tanrının mesajına karşılık olduğunu düşünürlerdi. Yakutların bu davranışını bazı etnograflar başka şekilde yorumlamışlardır. Onlara göre şimşek çaktığında yeryüzüne bazı kötü ruhlar iniyordu. Onlarda gürültü çıkartarak bu ruhları kaçırtıyorlardı.¹⁷³

Yıldırımdan korkan ve korkmayan kavimlerle alakalı Bahaeddin Ögel, Reşideddin’in aktarmış olduğu bilgileri Türk Mitolojisi kitabında aynen aktarmıştır. Çalışmamızda bu konu ile alakalı bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Ögel, Uryankat Kabilesi, Ergenekon’da Türklerle beraber olduklarını söyleyerek oradaki insanların yıldırım ve şimşek çakmalarından sonra kötü söz söylendiğini anlattıklarını ifade etmiştir. Ayrıca yıldırımın bir hayvanın üzerine düşmesi halinde o hayvanın Ergenekon’da yaşayan Türkler tarafından kesinlikle yenilmediği konusuna dikkat çekmektedir. Ögel, Moğollarda durumun tam tersi olduğunu ve Moğolların yıldırım düşen hayvanı kesip yediklerini belirtmektedir.¹⁷⁴ İki milletinde aynı olay karşısında verdikleri tepki farklıdır. Ancak Türklerin yıldırımdan veya şimşekten korkmadıkları birçok kaynakta açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Eski Türklerle göre yıldırımların ve şimşeklerin görülmesi yeni mevsimin gelişini gösteriyordu. Bu sebeple baharın gelişi olarak bir bayram havası ile kutlanırdı.¹⁷⁵ Baharın gelmesiyle sütler çoğalıyordu, bu sebeple süt saçları* yapılıyordu. Şimşekler çakmaya başladığında Altay dağlarına yakın yaşayan Kırgızlar, ellerine süt kapları alıp çadırlarının duvarlarına vururlardı. Bunu yaparken aynı zamanda, “eski yıl gitti yeni yıl geldi diye bağırırlardı”. Bu söylemlerinin asıl nedeni onlara göre yeni yıl baharın başlaması ile gelirdi. Bunun dışında Altay Türkleri yılın ilk zamanlarında toplanıp yüksek bir dağın başına çıkıp göğe süt saçarlardı.¹⁷⁶ Bunun yapılışının tek nedeni yıldırımın ateşini söndürecek tek şeyin süt olduğunu düşünmelerinden kaynaklıdır.¹⁷⁷

Altay Türklerinin bazı inanışlarına göre ise yıldırımlar iyi ve uğurlu sayılırdı. Bunun nedeni kötü ruhların yıldırımdan çok korkmasıdır. Yıldırım düşünce kötü ruhları ve şeytanları yok ederdi. Bazılarına göre ise yıldırım düşeceğini anlayan kötü ruhlar hemen sincap şekline girer ve ağaçlara saklanırlarmış. Bunun üzerine de yıldırımlar sincapların saklandığı ağaçları arar, bulur ve onların üzerine düşermiş. Bazılarına göre de sincaplar önceden gökte yaşamış. Bir gün tanrının küçük oğlunu öldürmüş ve yere

¹⁷² Ögel, a.g.e., 1995, s.280.

¹⁷³ Ögel, a.g.e., 1995, s.280.

¹⁷⁴ Ögel, a.g.e., 1995, s.281.

¹⁷⁵ Ögel, a.g.e., 1995, s.273.

* Moğollarda “saçu” şeklinde söylenen Türkçe kökenli bu kelime, Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde “sepmek”, Başkurt Türkçesinde “sasiv”; Kazak Türkçesinde “şaşuv”, Kırgız ve Tatar Türkçesinde “çaçu”, Özbek Türkçesinde “saçmak”, Uygur Türkçesinde “çamçak” şeklinde Türk topluluklarının kullandığı ortak bir terimdir. Saçılan nesneler, topluluğun değişik zamanlarda ürettiği ve kendileri için önemli olan ürünlerdir. Bunlar avcılık devrinde avın kanı, yağı ve eti; çobanlık devrinde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik devrinde darı, buğday, meyveler ve altın, para, mücevher gibi kıymetli şeylerdir: Orhan Kurtoğlu, “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”, *Millî Folklor*, 2009, Yıl 21, Sayı: 81, s.89-90.

¹⁷⁶ Ögel, a.g.e., 1995, s.273.

¹⁷⁷ Ögel, a.g.e., 1995, s.282.

inmiş. Tanrıda bunu unutmamış ve intikam almak için sincapların olduğu ağaçların üzerine yıldırım düşürürmüş.¹⁷⁸

Bu bilgilerden sonra söylememiz gereken en önemli şey Türkler tarafından yıldırımların uğurlu sayıldığı gerçeğidir. Onlara göre bu tanrının onlara yol gösterme şekillerinden biridir. Onlar aslında yıldırımın düşmesinden değil düşmemesinden korkarlardı.¹⁷⁹

Türkler yıldırımın düştüğü yerlerde törenler düzenlerdi. Bunun sebebi bir yere yıldırım düştüğünde yıldırımın çivisinin de yere saplandığına inanılmasıydı. Ayrıca yıldırım çivisiyle birlikte yere inen ruhlarda vardı. Türkler göğün çivisi ile birlikte bu ruhlarında göğe çıkıp yerini bulmasını isterlerdi. Bu yüzden 9 şamanla birlikte yıldırımın düştüğü yerde saç töreni yapılır ve göğe şarap saçarlardı.¹⁸⁰

Bunun dışında Volga Bulgarları ise o yere hiç yaklaşmaz, evin ve eşyaların yanına kimse yaklaşmazdı. Ve bu yer tanrının gazabına uğramış derlerdi.¹⁸¹

Türkler, bulutlarında bir sesi olduğuna inanmışlardır. Bu çıkan sese “ingraşmak” demişlerdir.¹⁸² Ingraşmak Türklerde “dişi develerin yavrularını çağırmak için çıkardıkları sese” denir. Bu durum Ögel’e göre mitolojik bir unsurdur. Aslında tabiat olaylarının hemen hepsi mitolojik unsurlar taşımaktadır. Bununla alakalı Ögel aşağıdaki efsaneye dikkat çekmektedir.

Uçan bir devenin üzerine binen üç delikanlı varmış. Bu delikanlılardan bir tanesi elinde davul tutuyormuş ve davulu çalmaya başladığında göğün gürlemesini sağlıyormuş. İkinci delikanlının elinde beyaz bir bez ya da mendil varmış. Delikanlı bu mendili her salladığında yıldırımlar ve şimşekler oluşuyormuş. Üçüncü delikanlının ise ayağında bir üzengi varmış. Delikanlı deveyi bu üzengi ile koşturuyormuş. Deve çok kızılı koştığında ağzından köpükler çıkıyor ve bu köpükler her yeri kaplıyormuş. Yağmurların oluşumu da bu şekilde meydana geliyormuş.

Bu efsanede Türk mitolojisinin güzel örneklerinden bir tanesidir. Türkler, yaşadıkları dünya üzerinde olan her olay için mutlaka bir açıklama yapmaya çalışmışlardır. Yıldırımlarla alakalı son vereceğimiz bilgi yıldırımlara canlı kurban verilmesidir.¹⁸³ Bu konu ile alakalı Bahaeddin Ögel bazı bilgiler sunmuştur.

Yakut Türkleri, çoğu zaman atlarını doğuya doğru sürerek onları azat etmektedirler. Bu Yakutların Tanrıya kurban verme yöntemlerindendir. Burada dikkat çeken olay atları doğuya doğru sürmeleridir. Doğunun Türkleri için önemli olduğunun açık bir kanıtı olarak gösterilebilmektedir. Aynı zamanda Atların doğuya sürülmesi mitolojik bir tören olarak görülebilmektedir. Ögel, Rus etnograflardan elde ettiği bilgilerden yıldırımlara sunulan kurbanlarla alakalı olarak iki bilgiye dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Minusinsk Tatarları hakkında vermiş olduğu ikincisi ise Buryatlar hakkında vermiş olduğu bilgilerdir.

Minusinsk Tatarları, yıldırımlar için tören düzenlediklerinde mutlaka sunak hazırlar ve sunağın etrafına toplanırlarmış. Herkesin toplanması halinde Şaman duaya ve törene başlamış. Daha sonra ise at sürülerine gidilerek beyaz bir at seçilmiş.

¹⁷⁸ Ögel, a.g.e., 1995, s.282.

¹⁷⁹ Ögel, a.g.e., 1995, s.284.

¹⁸⁰ Ögel, a.g.e., 1995, s.284-285.

¹⁸¹ Uraz, a.g.e., s.73.

¹⁸² Ögel, a.g.e., 1995, s.287.

¹⁸³ Ögel, a.g.e., 1995, s.286-287.

Seçilen at çeşitli yöntemlerle korkutularak kaçırılmış. Burada dikkat çekici husus atın özellikle beyaz renkte seçilmesidir. Ögel, kurban olarak sunulan atların her zaman beyaz olduğu bilgisini vermektedir.

Buryatlar, sürüden aldıkları atın üzerine süt koyarak atı dolaştırır bunu yaparken de atın üzerine süt saçarlarmış. Ata yapılan bu işlem aslında saç adetlerinden biridir. Ata saç yapıldıktan sonra göğün dört yanına da süt saçılır ve sonrada tütsüleme işlemi yaparlarmış. Daha sonrasında da atı serbest bırakırlarmış. Bu canlı kurbanların Türkler tarafından yılın hangi zamanlarında yapıldığına dair kesin bir bilgi yoktur.¹⁸⁴

3.7.4. Yağmurlar

Eski Türkler Yağmurların çok yağdığı bölgelere *yağmurçıl* derlerdi. Yağmurun dinmesine de *yağmur tındı* derlerdi.¹⁸⁵ Türk mitolojisinde yağmur yağdırdığına inanılan Abahan, Altayların koruyucu Hakanı olarak biliniyordu.¹⁸⁶

Yağmur Türklerin gözünde bütün tabiatı yeşerten bir tabiat olayıdır. Bu sebeple yağmurun gelişi önemli ve kutlu bir olay olarak görülmüştür. Çünkü aslında onlara göre yağmur tüm suların anasıdır. Toplanması da doğal olarak çok önemlidir.¹⁸⁷ Bunu Bahaeddin Ögel'in aktardığı şu Türk şiirinde görmek mümkündür:

*“Yağa tursun yağmur, yazılsu çiçek,
Kurumuş yığaçtan, salınsu küjek!
Yağa dursun yağmur, yayılsın çiçek,
Kurumuş ağaçtan salınsın çiçek!”¹⁸⁸*

Bunun dışında Türk mitolojisinde yağmur çok önemli bir motifti. Yağmur yağdırmak da bir o kadar önemli bir motifti.¹⁸⁹ Bunu da “yada” denilen taşlarla “yadaçılar” yapardı.¹⁹⁰ Bu taşın yağmur, dolu ve kar yağdırma özelliği vardır. Taşın rengi koyudur, boyutu da yumruk büyüklüğündedir. Üzerlerinde damar damar çizgileri vardır, sallayınca da içinden sesler geldiğine inanırlardı, bundan başka birkaç sene sonra taşın etkisi geçerdi. Ayrıca taş kullanılmadığı zamanlar da suyun içerisine konularak muhafaza edilirdi.¹⁹¹ Bunula alakalı olarak Yaşar Çoruhlu bir Türkün anlatımıyla bir efsaneyi bizlere aktarmıştır.

Atalarımın biri babasına karşı çıkmıştır. Ondan ayrılmış ve kendisine bağlı eşkıyalığı seven bazı kişiler yanına almış ve onlardan bir topluluk oluşturmuştur. Eşkıyalık yapan atam yağma olarak birçok yere gitmiş. Daha sonrada doğuya gitmiştir. O kadar çok yol giden atam yerlilerin daha uzakta başka bir yer olmadığını ve güneşin gösterdikleri dağın arkasından doğduğunu ve etrafındaki her şeyi yaktığını söylemeleri üzerine daha fazla ileriye gidememiştir. Atam orada yaşayan insan veya

¹⁸⁴ Ögel, a.g.e., 1995, s.286-287.

¹⁸⁵ Ögel, a.g.e., 1995, s.274.

¹⁸⁶ Deniz Karakurt, “Türk Mitolojisi Sözlüğü”, Ağustos 2011, Türkiye, s.20. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.05.2021.

¹⁸⁷ Ögel, a.g.e., 1995, s.274.

¹⁸⁸ Ögel, a.g.e., 1995, s.274.

¹⁸⁹ Ögel, a.g.e., 1995, s.274-275.

¹⁹⁰ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Tarihi, 1986, Ankara, s. 163.

¹⁹¹ Ögel, a.g.e., 1995, s.275.

hayvan olup olmadığını merak etmiş ve bunu yerli halka sormuş. Yerlilerde orada yaşıyan insanların güneş batıncaya kadar mağaralara girdiklerini, hayvanlarında taşların altına sığındıklarını söylemiş. Ayrıca yerliler hayvanların ağızlarına bir taş aldıklarını ve bu taş sayesinde güneş ve onların arasına bir bulutun girdiğini söylemişler. Atam, oraya gittiğinde yerlilerin anlattı her şeyin doğru doğru olduğunu görmüş ve adamlarıyla birlikte hayvanların kullandıkları taşlardan alabildikleri kadar almış. Geriye kendi ülkesine döndüklerinde yağmur yağdırmak istedikleri zaman bu taşları kullanmışlardır. Taş sadece yağmur yağdırmak için değil, dolu ve kar yağdırmakta da kullanılabilirdi. Bütün bu olaylar Tanrının bir lütfu ve onun mutlak kudretinin sonucudur.¹⁹²

Yukarıda verilen efsanede yada taşının nasıl bulunduğu ve Türkler tarafından nasıl kutsal kabul edildiğinden bahsedilmektedir. Türkler taşın tanrının bir lütfu olarak kabul etmiş ve taşı kullanmaktan korkmamışlardır.

3.7.5. Karlar

Kar Eski Türklerde saflığın ve temizliği göstermekteydi. Bu sebeple Türk edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Bununla alakalı Ögel bir atasözü aktarmıştır. “*Tezek karda yatmaz, edgü ısız katmaz*” yani “*karda tezek kalmaz, iyi kötüye karışmaz*”.¹⁹³ Bir başka örnek atasözü de “*kuzda kar eksümez, koyda yağ eksümez*”. Yani kuzeyde kar eksik olmaz, koyunda ise yağ eksik olmaz. Bununla beraber Türkler karın ortaya çıkardığı tipinin, yine karın kızgınlığı olarak düşünmektedirler.¹⁹⁴

3.7.6. Rüzgârlar

Türkler yağmur ve rüzgâr çıkarma olaylarını insan ve tanrı arasındaki bir ilişki olduğunu düşünmüşlerdi. Bu güce sahip olacak insanların da ataları olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre “yada” taşını kullanabilen ataları rüzgar çıkarabilmekteydi.¹⁹⁵ Bu mitolojik bir inanış tarzıdır. Çünkü “yada taşı” Türk mitolojisinde önemli bir yere sahiptir. Tabiat olaylarının meydana getirilmesinde kullanılabilen bu taş, efsanelerde de geçmekteydi.

*Eski Türk mitolojisinin karışmış prototipleri olan Güney Sibiryâ efsaneleri de bu konuda başlıca “iki mevsim” üzerine kurulmuşlardır. Buryatlara göre yağmur ve rüzgâr tanrıları iki mevsimde ortaya çıkardı. Bunlar, ilkbahar ve sonbahar rüzgârlarıdır. Onlara göre rüzgâr tanrısı “Zada” yağmur getiren rüzgârlarla alakalı bir ruhtur.*¹⁹⁶ Aslında bu Türklerde ki “Yada” ruhudur.

Türkler rüzgârların esme yönüne göre mevsimlerin değişeceğini anlar ve buna göre de av turnuvaları düzenlerlerdi. İlkbahar rüzgârı güneyden gelirdi (bu sebeple Türkler ilkbahar rüzgârına öngdin yeli demişlerdir), sonbahar rüzgârı da kuzeyden gelirdi. Bununla alakalı şu efsaneler vardır:

¹⁹² Çoruhlu, a.g.e. s.47.

¹⁹³ Ögel, a.g.e., 1995, s.275.

¹⁹⁴ Ögel, a.g.e., 1995, s.276.

¹⁹⁵ Ögel, a.g.e., 1995, s.299.

¹⁹⁶ Ögel, a.g.e., 1995, s.300.

Göktürk efsanesinde; Türklerin ecdatları bir zamanlar perişan ve aç bir halde dağların başında soğukta kalmışlardı. Fırtına çıkartan yağmur yağdırabilen biri ateşi buldu bu sayede Türkler hayatta kalabildiler.

Yakut efsanesine göre ise yüksek dağların başında fırtına çıkaran tanrı ve ruh yaşardı dağın başında uyur ve orada dolaşırdı. Islık çaldığı zamanlarda ısıklık sesi buzlara çarparak buzların üzerindeki soğuk havayı toplar ve rüzgârı oluştururdu.¹⁹⁷

Göktürk efsanesinde açıkça görülüyor ki bir Türk atası hem yağmuru hem de Rüzgârı kontrol edebiliyormuş. Bu Türk mitolojisinin bir parçasıdır.

Yakut efsanesinde ise rüzgârı bir tanrı veya ruh yaratıyormuş iki efsane arasında çok fark çoktur. İkisinde de mitolojik bir karakter tarafından rüzgâr idare edilmektedir. Ancak temel Türk inancına göre Tanrı kâinat üzerindeki her şey üzerin tasavvur sahibiydi ve rüzgârlarda onun elindeydi. Ancak rüzgârın oluşmasını sağlayan bir tanrıda vardı. Boran Han olarak bilinen bu tanrı aslında yağmur getiren rüzgârları sağladığı için rüzgâr tanrısı olarak söylenebilir.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Ögel,a.g.e., 1995, s.301.

¹⁹⁸ Karakurt, a.g.e., s.186. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.05.2021.

5. ESKİ TÜRK DEVLET YÖNETİMİNDE YÖNLEME GELENEĞİNİN MİTOLOJİK TEMELLERİ

Türkler tarihî başlangıcından beri yıkılsa bile hiç yılmadan devletlerini yeniden kuran, devlet bilinci en yüksek millettir. Dünya üzerinde devleti ve milleti için mücadele veren tek millet Türk milletidir. Peki, eski Türk milleti devlet yönetiminin neden ikili teşkilatlanma kullanmışlardır? Bunun Türk mitolojisiyle bir alakası var mıdır? Bu sorulara cevap vermeye elbette çalışacağız. Ancak bundan önce şuna açıklık getirmekte fayda vardır. Biz yukarıda Türk milletinin yönleri nasıl belirlediğine ve nasıl anlamlandırdığını, bunun mitolojik açıdan yerini gerektiği gibi açıkladık. Bu bölümde özellikle devlet yönetiminde bu yönlerin ne gibi etkisi olduğunu inceleyeceğiz. İlk olarak Türk devletinin yönetim yapısından biraz bahsetmekte fayda vardır.

5.1. Eski Türklerde Devlet Yönetimi ve Tanrı-Devlet, Tanrı-Hükümdar İlişkisi

Türk devlet anlayışı bütün Türk devletlerinde zaman ve mekân üzerine kurulmuştur. Biz burada ekseriyetle mekân bakımından devlet anlayışını inceleyeceğiz.

Mekân bakımından Türk devleti üç boyuttan incelenmektedir.

“1. Enlem: Doğu-Batı ekzeni.

2. Diklemi: Güney-Kuzey ekzeni.

3. Yüksekliği: Gökteki yüksekliği.”¹⁹⁹

Türkler binlerce yıl süren devletlerini muhteşem ve muazzam temellere oturtmuşlardır. Bu temelin başında cihan hâkimiyeti düşüncesi vardır. Vatan anlayışı her şeyden üstündür. Çünkü Türk düşünce tarihinde vatan hiçbir zaman sadece bir toprak parçası değildi. Üzerinde Türk halkının yaşamadığı bir toprak parçası da devlet yeri sayılmazdı. Çünkü halk (kün) devletin temel taşıydı.²⁰⁰ Devlet yönetiminde Hakan, Hatun ve devlet meclisi ön plandaydı.²⁰¹

Türk devletini yöneten kişi Han-Hakandı. Ancak Hakan Tanrı tarafından “kut” almış olması gerekiyordu. Kut ancak tanrının bahsettiği bir gücü ve bu güç lider olma vasıflarını taşıması gerekiyordu. Kutun en önemli tabiatı halka hizmet ve adaletli bir yönetimdir. Ayrıca hükümdarların iktidarlarının tanrının isteği ile olmaktadır. Tanrı tarafından verilen bu kut eğer Hakan görevlerini yerine getirmezse elinden alınır.²⁰² Hun hakanı Mete Han’ın unvanı “Gök-Tanrı’nın güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kut’u “Tanhu” olarak adlandırılmaktadır.²⁰³ Mete Han Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisini “*Ben Tanrı tarafından tahta çıkarılmış büyük Hun Hakanı*” diyerek tanıtmıştır.²⁰⁴

Saadettin Yağmur Gömeç, bu konu ile alakalı Türk Kültürünün Ana Hatları kitabında bazı bilgilere yer vermiştir. Gömeç, kut’un tanrı tarafından verilen bir güç olduğunu söylemiş ve eklemiştir “*Kut hükümdara veya bunu hak eden şahsa kut kuşu diyebileceğimiz bir hayvan tarafından herhalde sembolik olarak geliyordu*”.²⁰⁵ Ayrıca

¹⁹⁹ Ögel, a.g.e., 1993, s.277.

²⁰⁰ Gömeç, a.g.e., s.72.

²⁰¹ Kafesoğlu, a.g.e.,s.249-259.

²⁰² Hava Selçuk, Selenge’den Tuna’ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar, Kitap Arası, 2019, İstanbul, s.64.

²⁰³ Kafesoğlu, a.g.e.,s.239.

²⁰⁴ Selçuk, a.g.e.,s.64.

²⁰⁵ Saadettin Yağmur Gömeç, Türk Kültürünün Ana Hatları, Berikan Yayınları, Ankara, s.77.

Bilge Kağan'ın olduğu düşünülen tacın üzerinde değerli bir taşı tutan bir kuş motifi vardır.²⁰⁶ Bu iki olayın aynı temelden geldiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Hava Selçuk, konu ile ilgili yapmış olduğu çalışmada Türklerin Tanrı için “il veren tanrı” dediklerini ve devletlerin tanrının izni ile kurulduğuna dikkat çekmektedir. Aynı zamanda Tanrının kötü Hakan ve yoldan çıkmış milletlerden devletlerini aldığını vurgulayan Selçuk, Kağana Tanrının kuttan başka “yarlıg”, “kısmet”, vererek onu diğer insanlardan ayırdığını aktarmaktadır.²⁰⁷

Yukarıda Selçuk'un ifade ettiği bilgiler ışığında şunları söylemek gerekir. Tanrı Türk devleti ve Türk halkı üzerinde her şeyi kontrol eden tek güçtü. Her şey onun izni ve onun rızası ile oluyordu. Tanrı, Türk milletine layık olduğunu düşündüğü kişiyi Hakan yapabilirdi. Ancak bu hakanın belirli vasıflar olması gerekiyordu. Bu vasıfları Abdulkadir Donuk, “Türk Hükümdarı” adlı eserinde şu şekilde belirtmektedir; Donuk'a göre Türk hakanının bulundurması gereken vasıfların başında bilge olmak geliyordu. Bilge bir hükümdar bilgisini devletin ve milletin yararına bilgece kullanarak akıllı hareket etmelidir. Türk hükümdarı cesaretli ve kuvvetli olmalıdır. Cesaretini ve kuvvetini kahramanca kullanabilmelidir. Ayrıca asil soydan gelmelidir. Dürüst olmalı, her ne olursa olsun doğruluktan ayrılmamalı ve devletini yanlışlara sürüklememelidir. Fazilet sahibi olmalı, sözünde durmalı ve verdiği hiçbir sözden dönmemelidir. Bir hükümdar özellikle milletine karşı cimri olmamalı ve eli açık olmalıdır. Bir hükümdar milletine karşı yumuşak huylu olmalıdır, alçak gönüllü, yardım sever ve hayâ sahibi olmalıdır. Düşmanlarına karşı ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır. İhmalkâr olmamalı, acelesi davranmamalı, sabırlı olmalıdır. Düşmanlarını hafife almamalıdır. Ancak zalimde olmamalıdır. Düşmanı dahi olsa merhametli ve şefkatli olmalıdır. Yalancı olmamalı ve yalandan hoşlanmamalıdır. Siyaseti bilmeli ve devlet yönetiminde yetenekli olmalıdır. Suçluları cezalandırmayı ve affetmeyi bilmeli inatçı olmamalıdır. Temiz olmalı, takva sahibi olmalıdır. Tatlı dilli olmalı, böbürlenmemeli ve kibir sahibi olmamalıdır. Tok gözlü olmalıdır, harama el uzatmamalı, nefsine hâkim olmayı bilmelidir. Misafirperver olmalı ve onları hoş tutmayı bilmelidir. Tanrıya kulluk etmeli ve her daim ona ibadet etmelidir.²⁰⁸

Görülüyor ki hükümdar olacak kişi her açıdan iyi olmalıydı. Ancak burada şu notu düşmeden geçmek yanlış olur. Türk Hakanı olacak kişi asil soydan gelmeli maddesinde kastedilen şey aslında insanın şahsi asaletidir. Bu ifade sınıf ayrımı olarak düşünülmemelidir. Çünkü Türklerde halk sınıflandırmasının olmadığı tarihçiler tarafından bilinen bir gerçektir.

Sosyal sınıflandırmanın olmadığı bir yapıya sahip olan Türkler hakanlarını kendileri seçerdi. Ancak bu çokça belirttiğimiz üzere Tanrının isteğiyle oluyordu. Ancak Türk halkı bazen devletine karşı bazı yanlışlar yapabilmıştır. Bu hususu Özlem Bağdatlı yapmış olduğu yüksek lisans tezinde Göktürk Yazıtlarında Bilge Kağan yazıtından bir kesitle örneklemiştir:

Çinliler değerli madenleri ipekli kumaşları fazlasıyla verirlerdi. Çinlilerin dilleri tatlı ipekli kumaşları hafifti. Tatlı dilleriyle yumuşak ipekli kumaşlarıyla insanları kendilerine bağlarlardı. Bu halklar Çine bağlanıp yerleştikten sonra Çinliler kötülüklerini yaparlar esas niyetlerini ortaya çıkarırlarmış. Çinin tatlı diline ipeğine kanma Ey Türk haklı çok kez öldün. Türk halkı açlığı tokluğu düşünmezsin tok gözlüsün bu sebeple hanının sözünü dinlemedin her tarafa gittin. Gittiğin yerlerde perişan oldun bittin. Oralarda kalanlar tükenip bitap bir haldeydiniz. Tanrının lütfuyla

²⁰⁶ Gömeç, a.g.e., s.77.

²⁰⁷ Selçuk, a.g.e., s.64-65.

²⁰⁸ Abdülkadir Donuk, Türk Hükümdarı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990, İstanbul, s.4.

ve kendi şansla tahta çıktım. Yoksul halkı topladım. Aç milleti doyurdum fakiri zengin eyledim Ey Türk beyleri bu devirde bana tabi olarak yanılmadınız.²⁰⁹

Yukarıda verilmiş olan bilgilerden de görüldüğü ki Türk halkı Çinlilerin aldatmacasına kanmış ve devletsiz kalmışlardır. Bunun için Türklerin cezasının Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Ancak Tanrı, Türk halkının koruyucusudur ve yok olmaması için yetenekli yöneticiler göndererek Türk halkını bu zulümden kurtarmıştır. Burada görülmüyordu halkın devlete ve birbirlerine karşı bazı görevleri vardır. Çünkü Tanrı yapılan hatalarda hem bireyi hem de toplumu cezalandırmaktaydı.²¹⁰

5.2. Devlet Teşkilatında Yönler

Bahaeddin Ögel “ Uygur Yazısıyla yazılmış Oğuz Destanı’nda, Oğuz Kağan’ın kuracağı Dünya devleti idealinden söz edilirken, şöyle deniyordu: Güneş Tuğumuz (bayrağımız), gök de çadırımız olsun! Gök gerçekten bir çadır kubbesi gibidir. Bu durumda, Gök çadırının tabanı, bir tepsi gibi görülmüyordu”²¹¹ demiştir. Bu bilginin ışığında, Türk Devletinde mitolojik unsurların ne kadar ön planda tutulduğunu görebilmekteyiz. Güneşi tuğ seçen Türk halkı, Türk devlet sistemini, inandıkları kâinat düzenine göre şekillendirmişlerdir.

Türklerle göre dünya otağ gibidir. Otağın kubbesi gök, tabanı da yeryüzüdür. Otağın direği de göğün direği olarak görülür, bacası da Tanrıya açıklan bir kapı olarak düşünülmüyordu. Bu Türk mitolojisinin en güzel örneklerinden biridir. Burada göğün direği sanıyoruz ki kutup yıldızıdır. Kutup Yıldızının göğün direği sayıldığı bir gerçektir. Türklerle göre dünya, Türk devleti gibi dört köşedir. Anlaşıyor ki Türklerin dünya görüşü ile dini inanışları gerçekçi bir yolla aktarılmıyordu. Böylece devlet, halk ve şaman mistizmden kurtuluyordu. Bu çok gerekli bir şeydi, çünkü devlet idaresi için gerçekçi bir dünya görüşü gerekiyordu.²¹²

“Türklerde mekân, gök, yer ve dört cihetten(yön) oluşmaktadır. Devlet yeryüzündedir ve Gök Tanrı bu hâkimiyetin kaynağı ve sahibidir. Türklerde iktidar, gökten aşağı doğru inmektedir. Devlette de makam ve mevkiler yukarıdan aşağıya doğru inmekte ve daha sonrada sağa ve sola yayılır. Burada sağ taraf yön olarak doğuyu yani güneşi temsil etmektedir. Sol taraf ise batıyı yani ayı temsil etmektedir.”²¹³ Bu sistem ile devletin Hakani, hükümdar olarak güneşi temsil etmektedir. Güneşi temsil eden hükümdar, devletin ışığı olarak görüldüğü düşünülmektedir.

Dört yön ve gök, Türk devletinin mekânını meydana getiriyordu. Bu da esasen Türk dininden almış ve yankısını da Türk mitolojisinde göstermişti. Onlara göre devlet içindeki mevkiler, gökten itibaren sıralanıyor, yeryüzünde de, sağa ve sola doğru dağılıyordu.²¹⁴

Ögel, dört yönünde Türler için çok önemli olduğunu ancak devlet teşkilatlanmasında en az önem verilen yönlerin güney ve kuzey olduğuna dikkat çekmektedir.²¹⁵ Türk devletinde en çok önem verilen yön doğudur. Doğudan sonra da Batı diğer yönlerden daha önemlidir. Türk devlet teşkilatında doğu ve batıya her zaman

²⁰⁹ Özlem Bağdatlı, Kutadgu Bilig’de Devlet Ve Adalet İlişkisi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2007, s.23-24.

²¹⁰ Bağdatlı, a.g.e.,25.

²¹¹ Bahaeddin Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2017,s.49.

²¹² Ögel,a.g.e., 2017, s.49-50.

²¹³ Gökçe Emeç, Uygur Türklerinde Gök Ve Gök Cisimleri İle İlgili Efsanelerin İncelenmesi, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2019, sayı: 13, s.89.

²¹⁴ Ögel,a.g.e., 2017, s.277.

²¹⁵ Ögel,a.g.e., 1993, s.277.

önemli kişiler gönderilmiştir. Ancak güney-kuzey yönlerine gönderilen büyük devlet memurlarına rastlanmamaktadır.²¹⁶ Ögel, Türk kültüründe kullanılan iki yön belirleme sisteminin olduğunu ve bu sistemin devlet yönetiminde de kullanılmıştır.

Yön belirlemede yüz güneye doğru dönerek belirlemek Hun Devletinden başlayarak İslamiyet'ten sonraya kadar kullanılan bir yöntemdir. Diğer yön belirleme sistemi yüzü doğuya çevirerek belirlenen yöntemidir. Bu yöntem de Göktürkler tarafından kullanılmış ve Ögel'e göre orijinal olan yöntem Göktürklerin kullanıldığı yöntemdir. Çünkü Türklerin aile inancına göre Doğu, güneşin doğduğu yöndür ve Türkler için kutludur.²¹⁷

Türkler bu yönleme sistemini devlet yönetiminde de kullanmışlardır. Eski Türk devletleri yönetilirken sürekli iki parça halinde yönetilmiştir.²¹⁸ Ancak muhakkak bir tarafın üstünlüğü vardı. İbrahim Kafesoğlu bununla alakalı devletler hakkında şu bilgileri vermiştir:

“Doğu-batı (Asya ve Avrupa Hunlannda, Tabgaçlarda, Gök-Türklerde vb.)

Kuzey-güney (Asya Hunlannda, Ak-Hunlarda, Gök-Türklerde vb.),
(Cihetlere göre sağ kanat-sol kanat)

Büyük-küçük (Bulgarlarda, Macarlarda, Wu-sunlarda)

İç-dış (Oğuzlarda, Bulgarlarda, Karluklarda)

Bozok-Üçok (Oğuzlarda)

Ak Hun-Kara Hum

Ak (sarı) Ogur-Kara Bulgar

Ak Hazar-Kara Hazar

Ak Macar-Kara Macar

Ak Kuman-Kara Kuman

Sarı (Ak) Türgiş-Kara Türgiş

Kara Kıpçak-Ak Kıpçak

Sarı Uygur”²¹⁹

Yukarıda bir tarafın her zaman üstün olduğunu söylemiştik. Tek tek ele alırsak devlet doğu batı olarak ayrıldığında üstün olan tarafın yani kağanın doğuda hüküm sürdüğünü söylemek çok zor değildir. Çünkü doğu, güneşin doğduğu yöndür. Kuzey-Güney olarak ayrıldığında burada da üstün olan tarafın güney olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

Burada Ak-Kara ve Sarı renkler yönlerden başka bir şey değildir. Eski Türklerde yönlerin renlerle de ifade edildiği bilinen bir gerçektir. Bununla alakalı şu bilgileri burada vermek yerinde olacaktır.

“ Doğu; mavi,yeşil.

Batı; ak (beyaz)

Kuzey; kara (siyah)

Güney; kırmızı (al)

Merkez; sarı”²²⁰

²¹⁶ Ögel,a.g.e., 1993, s.278.

²¹⁷ Ögel,a.g.e., 2017, s.50.

²¹⁸ Kafesoğlu, a.g.e., s.261.

²¹⁹ Kafesoğlu, a.g.e., s.261.

²²⁰ Özkan,a.g.e.,s.429.

Burada Ak Hun ve Kara Hun ya da Ak Hazar veya Kara Hazar olarak belirlenen Türk halkları aslında renklerle yönlerini tain etmiş olabilirler. Ak olarak bilinen aslında Batıyı, Kara olarak bilinen ise Kuzeyi ifade edebilir. Bizim için burada önemli olan devlet yönetiminde yönlerin önemli olduğu gerçeğidir.

5.3. Türk Ordu Sisteminde Yönler

Ordu bir devletin temel güç kaynağıydı. Devletin ne kadar temeli sağlam olursa olsun ordusuz bir devlet ne kendini ne de halkını koruyabilirdi. Türk milletinin tarihinde ilk sistemli ordu Büyük Hun Hakanı Mete Han tarafından kurulmuştur. Ancak Hava Selçuk bu konuda farklı olarak bunun ilk olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre, Türklerin Mete Han'dan önce de sistemli bir ordu gücü vardı. M.Ö. 3000'lerden itibaren askeri birliklere sahip olan Türklerin, bu güçleri sayesinde sürekli Çin sınırına taarruzları Çin yıllıklarında bahsedilmektedir.²²¹

İlk olarak Türk ordu sisteminden bahsetmek daha faydalı olacaktır. Türk ordusu ücretli değildi. Askerler para için değil, vatan ve millet için mücadele ediyorlardı. Ayrıca Türk ordusu daimi idi. Ordu sadece erkeklerden oluşmuyordu. Kadınlarda orduda yer alabiliyordu. Bu Bozkır yaşamının bir gerçeğidir. Zaten Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askeri egzersizler niteliğindedir.²²² Türk ordusunun en önemli özelliği temelde süvari birliklerinden oluşmasıydı.²²³ Çünkü Türklerin tek çatı altında toplanması, düşmana tek bir elden karşı koyabilmesi hızlı hareketlerine bağlıdır. Bu da atlar sayesinde mümkün olmuştur. Atlar sadece günlük hayatta değil, orduda da kullanılıyordu. Özellikle Hun imparatorunun ordu içerisinde düzenleme yaptığından bu atlardan birlikler tek bir düzen içerisindeydi.

Hunlarda ordu sisteminde atlar renklerine göre dizilir ve bu renkler yönler göre sıralanırdı.²²⁴ Doğuda boz atlar, batıda kır atlılar, kuzeyde yağız atlılar, güneyde doru atlılar yer almaktaydı.²²⁵ Kanaatimizce bu atlar ordu için özellikle yetiştiriliyordu.

Yukarıda bahsettiğimiz renklerine göre atların düzenlenmesi Mete Han'ın Çin İmparatoru Kao-yu karşı başlattığı savaşta görmekteyiz.²²⁶ Olay Bahaeddin Ögel'in Büyük Hun İmparatorluğu tarihî adlı eserin ilk cildinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Çin' de ünlü Han sülalesini kuran İmparator Kao, askerlik bilgisi bakımından çok geri, daha doğrusu Mete ile karşılaştırdığımız zaman, Mete'ye göre çok geri olduğunu anlıyoruz. Daha önce imparatora isyan eden Çin beylerinin yanına on bin atlı bir Hun öncü ordusu katan Mete, imparatoru yormuş ve güçten düşürmüştü. Gerçi Çin tarihleri imparatorun, bu Hun tümenine karşı elde ettiği büyük başarılarından söz açıyorlardı. Ancak sonradan Mete'nin ana birlikleri ile pusu kurmuş olduğu duyulmuştu. Bundan da anlaşılıyor ki Mete, düşmanı yorma taktiği kullanıyordu... bu öncü tümeninin başına, Bunların sağ ve sol kanat ordularının başkomutanları sayılan, Bunların Sağ ve Sol Bilge Prenslерinin atanması da, bu oyalama savaşlarına Mete'nin verdiği değeri gösteriyordu. İmparatorun bu ön savaşlarda elde ettiği tek başarı, T'ai-yüan eyaletini elde

²²¹ Selçuk, a.g.e.,s.291.

²²² Kafesoğlu, a.g.e.,s.270.

²²³ Kafesoğlu, a.g.e.,s.271.

²²⁴ Doğan, a.g.e., s.80.

²²⁵ Doğan, a.g.e.s.80.

²²⁶ Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, s.285.

etmiş olması idi. imparator, Mete'nin savaşı planladığı P'ing kentine, kendi ordusunun ana ve yaya birliklerinden önce gelmişti. Böylece Mete'nin tuzağına düşmüştü. Hemen kuşatılmıştı. Kaynağımızdan da anlaşılacağı üzere, Çin ordusunun büyük bir kesimi yaya idi. Bunun için de imparatora yetişememişlerdi. Çin imparatoru kuzeyde, Mete'ye doğru ilerlediği zaman, 320.000 askeri vardı. Yaya askerler imparatora yetişememişlerdi. Mete'nin ise 300.000 kişilik ordusunun çoğu veya belki de hepsi atlı idi. Mete'nin yenilir gibi yapıp, düşmanı yanıltması bütün Çin kaynaklarında söylenmektedir. Biraz karanlık konuşuyor. Fakat bunu açık olarak söylüyor. Mete'nin ana birliklerini gizleyip güçsüz birliklerini gösterdiği de kaynaklarda açık olarak anlatılmaktadır: Çin ordusu, 320.000 kişi idi. Mete'nin ordusu ise, ilk ve ana kaynağımız olan SC, 100'a göre, 400.000 adıdır. Bunu, 300.000 atlı olarak düzeltmişti. Kuşatmanın nasıl başladığı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Kaynaklar yalnızca Mete, Çin imparatoru Kao-yu yedi gün kuşattı, diye söze başlıyorlardı. Kuşatmadan sonra da, Hunların at renklerine göre dağın çevresini nasıl sardıkları, anlatılıyordu. Bu yedi günlük kuşatma sırasında Çin imparatoru, ne içten ve ne de dıştan, yiyecek elde edememişti.

Hun atlı birlikleri, (Çin ordusunun çevresinde, şöyle düzenlenerek, yer) almışlardı: Beyaz atların hepsi, batı yönünde yer almışlardı. Mavi, (yani kır) atların hepsi, doğuda; bütün siyah atlar, kuzeyde; Kırmızı, (yani doru) atların hepsi de, güneyde yer almışlardı. ²²⁷

Kaynaklarımız, Mete'nin Çin imparatorunu kuşatmasına, birdenbire giriyorlar. Kuşatmayı olup, bitiriyorlar. Bundan sonra da Mete'nin at renklerine göre ordusunu nasıl düzenlediğini ve kuşatmayı nasıl tamamladığını anlatmaya başlıyorlar. Sanki gece başlayıp, gece bitmiş bir kuşatma gibi. Kuşatmayı anlatırken, doğuda kır, güneyde doru, batıda ak ve kuzeyde yağız adar yer almışlardı. Çin'in bu felaketli günlerinde sanki en önde gelen şey bu imiş gibi, uzun uzun atları anlatıyorlardı. Demek ki bu, Çin için değişik bir gelenektir. Bu bilgi, yalnızca SC. 110' da bulunur. Fakat metinlere konan sonraki Çin notlarında, bu renkler üzerinde uzun uzun durulmuştur. Ancak bir gerçek varsa, Mete'nin bu akıl almaz ve üstün ordu taktığının, Çinlileri de şaşırtmış bulunduğu ve bunun Çinliler için de yeni bir şey olduğu idi.

Anlaşıldığına göre, Mete'nin atlı birlikleri, at renklerine göre düzenlenmişlerdi. M.S. 983-985 yıllarında Uygur başkentine giden Çin elçisi Wang Yent'e de bunu görmüştü. Uygurlarda mülkiyet, at renklerine göre düzenlenmişti. Herkesin at sürüsünün rengi ayrı idi. Sosyal ve ekonomik hayattan gelen bu gelenek, Mete'nin ordusunda da görünüyordu. Akkoyunlu, Karakoyunlu da, belki bu eski geleneğin, başka bir görüntüsü olabilirdi.

De Groot da bunu, eski Çin gelenekleri ile karşılaştırmıştır. Ona göre, Mete'nin at renkleri ile bu atların dizildikleri yönler, en eski Çin düşüncesine de uygundu. Çin' de dünyanın yönleri, renklerle gösterilmişti. De Groot'a göre Hunlar da, Çinliler gibi dünyaya uyup, yerleşerek, kendi savaş hareketlerinde başanya kavuşmak istiyorlardı. Büyük ve ünlü bir Sinolog olan De Groot, bir Çinli gibi düşünmektedir.

²²⁷ Ögel, a.g.e., 2015, s.284-286.

Hun ve daha sonraki Orta Asya orduları, Orta Asya'nın çeşitli halk kesimlerinden gelen, birliklerden meydana gelirdi. Bu kadar çeşitli birliklere ve onların başındakilere, Çin düşüncesinin aşılması olabileceğini düşünmek çok çok zordur. Bunu, daha çok atlı kavimlerin pratik gelenekleri ile açıklamak gereklidir. Çince metinde adı geçen at renkleri de, Çin'de pek alışılmış sözler değildir. Bunun için eski Çin notları, bu renkleri çeşitli ve ayrı olarak açıklarlar. Bu notların da metnini, dipnotlarımızda sunduk. Örnek olarak, bazı renklerin açıklamalarını, notu yazarların adları ile birlikte sunalım:

1. Doğuda: -(a) Mavi at rengi -(b). Karışık renkli, düz olmayan renk . -(c). Yüzü ve başı beyaz, başı beyaz siyah at, mavi at, (2). Kuzeyde . a. Siyah at. (-b. Derin siyah (3). Güneyde Sarı kırmızı ..²²⁸

Bunun dışında Hun ordusu ile alakalı olarak Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı adlı kitabında şu bilgileri de görüyoruz:

*“Hunlarda devletin ve ordunun sol kanadını, yani Doğu bölgesini, Hun İmparatorunun büyük oğlu temsil ediyordu. Sağ kanat, yani devletin Batı bölgesi ile ordularını da Hun İmparatorunun kardeşleri ile yakın akrabaları idare ediyorlardı”.*²²⁹

Burada dikkatimizi şu husus çekmektedir. İmparatorun ilk oğlu doğu da orduyu yönetiyordu. Görülüyor ki devlet savaşa gittiğinde ordunun doğu kanadı yani güneşin doğduğu yönü temsil etmek Hükümdar veya onun veliahdınca kontrol ediliyordu. Bunun başlıca sebebi elbette ki daha önce belirttiğimiz üzere doğunun kutsiyeti ile alakalıdır.

5.4. Türklerde Sosyal Hayatta Yönler

5.4.1. Ölü Gömme Adetlerinde Yönler

Türkler, değişik zaman ve coğrafyada değişik ölüm anlayışlarına sahip olmuşlardır, ancak bunların temelini Tengricilik veya Tengrizm ya da Geleneksel Türk dini şekillendirmiştir.²³⁰ Türklerin ölü gömme adetleri sıralanmak gerekirse;

- Ölüler için yapılan yas töreni “yoğ”
- Ölüyü gömmek,
- Birden fazla ölüyü gömmek
- Mezarların başına balbal dikmek
- Mezarların içine at gömmek²³¹

Ölülerin arkasından yapılan yas törenine “yoğ” denmektedir. Bu tören Türk gelenek ve göreneklerinde önemli bir yere sahiptir ve oldukça eski bir gelenektir. Hunlardan itibaren her Türk boyunda ya da devletinde gömülmüştür. Bu törende çeşitli yemekler yapılır ve hem dirilere hem de ölümlere ikram edilirdi.²³²

²²⁸ Ögel, a.g.e., 2015, s.290.

²²⁹ Ögel, a.g.e., 2017, s.315.

²³⁰ Ruhi Ersoy, Türklerde Ölüm Ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller, Milli Folklor,2002, Cilt:7, Sayı: 54, s.86-87.

²³¹ Alım Karamürsel, Türklerde Mezar Geleneği, Türkler, 2002, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, s.76

²³² Karamürsel, a.g.m., s.77

Türklerin ölülerini gömme adetlerinden en ilginçlerinden birisi ölülerini gömdükten sonra mezarlarının başına heykel dikme gelenekleridir. Bu heykeller ölülerin hayatta iken öldürdükleri kişileri temsil etmek ve ölünün hatırası olarak mezarların başına konulmuştur ancak zamanla farklılık gösterebilmiştir. Göktürk Yazıtlarının keşfinden sonra ölülerin mezarlarına dikilen bu heykellerin isimlerinin “balbal” olduğu ortaya çıkmıştır. Barthold’a göre “balbal” kelimesi Türkçe bir kelime olarak kabul görmemiş, Çince açıklanmak istenmiştir. Barthold, bu fikre sıcak bakmamakla birlikte “balbal” kelimesinin yenisey yazıtlarında da geçtiğini söylemiştir ancak balballardan “taşnine” ve “kamennaya babı/baba” olarak bahsetmiştir.²³³

Barthold, Rubruk seyahatnamesinde geçen Kıpçak mezarlarından bazı bilgiler vermektedir. Bunların başında mezarların üzerine yapılan höyüklerden gelmektedir. Bu höyüklerle “kurgan” denmektedir. Ayrıca Barthold, Rubruk seyahatnamesinde geçen ve bizce en önemli konu kurganların başına ölülerin şerefine dikilen heykellerin doğuya bakması hususudur. Bundan başka olarak Barthold, Rubruk seyahatnamesinde Kıpçak mezarlarında dört yöne dikilen sııklardan ve bu sııklara asılan at derilerinden bilgi vermektedir. Kıpçak mezarlarındaki sııkların her birine dört tane olmak üzere toplam on altı deri asıldığı belirtilmektedir.²³⁴ Burada ölülerin başına dikilen heykellerin doğuya bakması Gök Tanrı dininin bir parçasıdır. Bunun dışında doğunun Türklerin için öneminin bir başka yansımasıdır. Ayrıca ölünün başına dört yönü temsilen dikilen sııklara dörder at derisi asılması Türklerde her yönün kutsal olduğunu göstermektedir. Özellikle at derisi asılması ise farklı anlamlara gelebilmektedir. Ancak atın Türkler için çok kutsal olduğu yukarıda çok kez açıklanmış olduğundan ölülerin başına dikilen sııklara at derisi asılması hususu oldukça isabetli bir davranış şeklidir.

“Hunlarda ölü gömme geleneklerine ait en önemli bilgiler, Altaylardaki Pazırık Kurganlarından gelmektedir. Söz konusu kurganlarda cesetlerin başlarının doğuya dönük olarak yerleştirildiği, yüzlerinin ise daima batıya bakar şekilde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu dinsel uygulamanın sebebinin, ölümden sonraki hayatın batıda tekrar yaşanacağına duyulan inanıştan kaynaklandığı düşünülmektedir.”²³⁵

Burada Türklerin dini inanışları doğrultusunda ölülerini bile inandıkları yönlerle çevirdikleri görülüyor. Türk dini Türk mitolojisiyle ilişkilidir. Bunda mitolojik anlamda çıkarmak yanlış olmayacaktır. Türkler inandıkları evren tasarısı üzerine ölülerini gömmeyi de uyarlamışlardır. Yaşar Çoruhlu ölü gömme adetleri ile önemli bilgiler vermektedir.

Çoruhlu, Türk mezarlarının inceleyerek Türklerin her zaman eşyalarıyla ve atlarıyla birlikte gömüldüğünü ve bu mezarlara “kurgan” denildiğini söylemektedir.²³⁶ Ayrıca Çoruhlu, atların diğer haytalarında hizmet etmeleri için gömüldüğünü ve atların kuyruklarının yas amaçlı olarak kesildiğini ya da bağlandığını vurgulamaktadır.²³⁷

²³³ William Barthold, Türklerde ve Moğollarda Ölü Gömme Adetleri, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Çev: Abdulkadir İnan, 1947, cilt: 11, sayı:43, s.515-516.

²³⁴ Barthold, a.g.m., s.517.

²³⁵ Ebru Oral, Hunlarda Din Anlayışı Ve Ölü Gömme Gelenekleri, SSSJournal, 2018, Cilt:4, Sayı:20, 3038.

²³⁶ Yaşar Çoruhlu, “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömme Geleneği” Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihî Bildiriler Volume I Ankara, s.1051-1071.

²³⁷ Çoruhlu, a.g.e., s.141.

Özellikle savaşçıların ve hükümdarların için başka atlarda katılabiliyordu. Bu atlarında dizilişi belirli bir düzende idi.²³⁸ Yukarıda bahsedilen Pazırık kurganları hakkında Yaşar Çoruhlu birçok bilgi vermektedir. Bunlar hakkında detaylı bilgi aktaralım. Çoruhlu Pazırık kurganlarındaki atlar hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir.

Yaşar Çoruhlu, Pazırık kurganlarında Rudenko'nun atların belirli bir düzen içerisinde gömüldüğünü fark ettiğini söylemiştir. Ayrıca Rudenko bütün mezarlar için aynı düzenin söz konusu olmadığını, at sayılarının da düzen konusunda farklılıklara yol açtığını belirttiğini vurgulamıştır. Atların sayısındaki değişikliği Çoruhlu toplumsal statüyle ilişkilendirse de Türk milletinde sınıf farklılığının çok fazla görülmediğini belirtmekte fayda vardır.²³⁹

Çoruhlu Pazırık kurganlarından beşinci olanında atların dört yöne de eşit bir şekilde dağıtıldığını ve kurganda dokuz at olduğu bilgisini vermiştir. Genellikle de atların başları batıya yönelik konulduğu ifade edilmektedir. Buradaki dokuz sayısı çalışmamızda daha önce belirttiğimiz üzere göğün dokuz katıyla ilişkili olması kuvvetle muhtemeldir.²⁴⁰ Bu bilgiler ışığında kurganların düzeninde mitolojik düşünce olduğunu savunmak yanlış olmaz. Genellikle başlar batıya çevrilmiş batıda hayat öldükten sonra hayat olduğuna inanıldığından olabilir. Belki güneşin battığı yön olduğundan ölen kişinin bu dünyadaki güneşi battığından dolayı da böyle düşünülebilir. Bu yüzden atların da yönleri sahipleri gibi batıya çevrilmiş olabilir.

Bununla alakalı olarak Kırgızların da bazı adetleri vardı. Ölen kişi yaşadığı veya hayatını geçirdiği çadırında sol tarafına çevrilirmiş.²⁴¹ Sol taraf batıyı ya da kuzeyi temsil etmektedir. Ancak ikisi de aynı anlamı taşıyor olabilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi batı, güneşin battığı yer olduğundan hayatında bittiği yön olarak görülebilir. Kuzey ise güneşin en az görüldüğü yön olduğundan ve genellikle soğuk olarak düşünüldüğünden ölümden sonra bedenin soğumasıyla kuzeye çevrilmiş olabilir. İki düşüncede tamamen bizim tasarrufumuz olup bir düşünceden ibarettir.

5.4.2. Eski Türk Mitolojisinde Yol Gösteren Unsurlar

Türk Mitolojisinde yön-zaman ve tabiat olaylarının öneminde bahsettikten sonra Türk mitolojisinde yol gösteren bazı mitolojik unsurlardan bahsetmekte fayda vardır. Bahsedeceğimiz mitolojik unsurlar eski Türk sosyal hayatında önemli mitolojik bulgular barındırdığından bir sakıncası yoktur.

Eski Türk inanışına göre yolların ve yolcuların birçok koruyucusu vardır. Bunlardan bir tanesi Belen Hanımdır. Pelen Hanım olarak da bilinen bir tanrıçadır. Yola çıkılacağı zaman saçılar yapılır ve bez bağlanarak yolculuğun iyi geçmesi temennisinde bulunulur.²⁴² Ancak yukarıda birçok kez dile getirdiğimiz gibi bu tanrıça koruyucu bir ruh ya da bir ata olarak kabul edilmelidir.

Jean Paul Roux'un bu konu ile alakalı olarak vermiş oldu bilgiye göre Irk Bitig'de* iki yerde geçen bir yol tanrısı söylemi vardır. Ancak bununla alakalı olarak

²³⁸ Çoruhlu, a.g.m., s.1055.

²³⁹ Çoruhlu, a.g.m., s.1055.

²⁴⁰ Çoruhlu, a.g.m., s.1057.

²⁴¹ Acike Cumagulov, Zavallı Sevgili Kan Kardeşim, Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi, Aktaran: Yıldız Kocasavaş, 1997, s.141.

²⁴² Karakurt, a.g.e., s.176. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 25.06.2021.

* Irk Bitig, Taygüntan manastırında genç bir mürit tarafından ağabeyi Sangun İtaçuk için "Pars yılının ikinci ayının on beşinci gününde (9. yy)" yazılmış bir fal kitabıdır. Runik harflerle kitap hâlinde yazıldığı bilinen Irk Bitig, Doğu Türkistan'da "Bin Buda Mağara"larında bulunmuştur. Bugün Irk Bitig'in tek

bir şüphenin olduğunu özellikle belirten Roux kelime anlamı dolayısıyla bahsedilen tanrının “mutluluk tanrısı” olabileceğine de dikkat çekmiştir. Yine Roux tarafından verilen bilgiler ışığında “Ben alaca at üstündeki Yol Tanrısıyım, sabah akşam at sürerim” cümlesinden bu tanrının yollarda olduğu dikkat çekmektedir. Kuvvetle muhtemel olarak da yolların koruyucusudur.²⁴³

yazma nüshası Londra British Museumda, el yazmaları bölümünde 8212 numara ile kayıt altındadır. Mani muhitinde yazılmış bu önemli metnin içinde dinî unsurlar bulunmakla beraber İrk Bitig, dinî bir eser değildir. Bknz., Kuban Seçkin, “İrk Bitig: Toplumsal İyi Ve Toplumsal Kötünün İnşasında İdeolojik Bir Fal Kitabı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/4 2015 s. 1433,

²⁴³ Jean Paul Roux, *Eski Türk Mitolojisi* Çev: Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2011, s.146.

6. SONUÇ

Çalışmamızda elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda Türk mitolojisinde araştırılmaya değer kısmı olarak görülen yön-zaman ve tabiat olayları Türklerin hem devlet yaşantısında, hem de sosyal yaşantısında önemli bir yere sahiptir.

Türkler, Gök Tanrı Dini ile mitolojik düşüncelerini birbirleriyle ilişkilendirmişlerdir. Ancak dini inanışlarını mit ve mitolojilerinin tamamını kapsamamaktadır. Bir milletin mit ve mitolojilerini sadece dini inanışlarından ibaret olduğunu düşünmenin yanlış olduğu düşünülür. Bunun yanı sıra Türk mitolojisiyle Gök Tanrı Dininin birbirleri ile oldukça ilişkili olduğu kaynaklardan görülebilir. Mesela Gök Tanrı Dininde bazı maddi unsurlar kutsaldır. Bu maddi unsurlar arasında konumuzla alakalı olan güneş, ay ve yıldızlar kutlu bazı varlıklardır. Doğal olarak da bu maddi unsurlar hem yön hem de zaman kavramlarında en önemli unsurlar olmuşlardır.

Türk mitolojisinde Gök Tanrı Dininden başka kullanılan motifler de vardı. Bu motifler Türk destan ve efsanelerinde önemli unsurlardı. Başlıca önemli olan bu motifler kurt, ok, yay, ağaç, orman, dağ, mağara, geyik ve atır. Saydığımız bu unsurlar Türk mitolojilerinin en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Mesela Türkler gömüldüklerinde atları da kendileriyle birlikte gömülür ve ölünün başı gibi atlarında başı batıya doğru yönlendirilirdi. Ölümünden sonra yaşamın olduğuna inan Türkler ölünün diğer hayatına giden yolda yaya olmaması için bunu yapmış olmalarıdır.

Türkler dünyayı yatay olarak yönlerken diğer milletler gibi dört yönde ayırmışlardır. Ancak diğer milletlerden ayrı olarak dikey bir şekilde gök ve yer olarak dünyayı ikiye ayırmışlardır. Gökyüzünü kutsal kabul ettiklerinden ve yeryüzünde yaşantılarını sürdürdüklerinden dolayı Türkler bu yönlemeyi dini olarak yapmışlardır.

Yatay olarak yön belirlemelerinde ilk olarak güneşi doğu, ayı ise batı olarak adlandırmışlardır. Bundan başka yüzlerini güneşe dönerek de yön belirlemeye çalışmışlardır. Bununla alakalı hem Göktürk Yazıtlarında hem de Çin kaynaklarındaki bazı bilgiler konuya ışık tutmaktadır. Yönlerin de kendi aralarında önem sırası vardır.

İlk olarak doğu, en kutsal yöndür. Güneşin doğduğu yön olarak diğerlerinden ayrılır. Bu sebeple de devlet yönetiminde ikili teşkilat sistemi uygulanırken en önemli yöneticiler kağan veya kağanın kardeşleri doğuyu yönetirdi.

İkinci olarak değerli olan yön güneydi. Güneşin gökyüzündeki hareketi doğrultusunda belirlenirdi. Güneyi anlatırlarken de “günün düştüğü yan” derlerdi.²⁴⁴ Aslında bu zaman olarak öğlen vakti demekti. Ancak görülüyor ki Türkler öğlen vaktini ve yönlerden güneyi adlandırdıkları gibi adlandırırlardı.

Batı da Türkler için önemli bir yere sahiptir. Güneşin battığı yön olduğundan “gün batısı” şeklinde de ifade edilebiliyordu.²⁴⁵ Genellikle sosyal yaşantısında özellikle de ölü gömme törenlerinde dikkat çekeceğimiz bu yönün Türklerin ölünce gidecekleri yönü gösterdiğine inanılırdı. Türkler ölümlerini gömerken genellikle ölünün başını batıya doğru çevirirlerdi. Onunla birlikte gömülen atı veya atları içinde aynı şey geçerli olup yönleri batıya doğru çevrilirdi. Bunun dışında Türkler devlet teşkilatında Kağanın ikinci derece yakınlarına devletin batısının yönetimlerini de verirlerdi. Doğuya birinci derecede akrabalar gönderilirdi. Aslında bu doğunun kutsallığının bir başka göstergesidir.

Türkler için önem sırasının sonunda olan yön kuzeydir. Kuzey Türklerde hem karanlığın hem de gecenin sembolüydü. Güneş ışınlarının düştüğü yerlere güney dendiği gibi güneş ışınlarının düşmediği yerlere kuzey denmiştir.²⁴⁶ Kuzey için “tün

²⁴⁴ Ögel, a.g.e., 439.

²⁴⁵ Ögel, a.g.e., 434.

²⁴⁶ Ögel, a.g.e., 441.

ortası” söylemi de kullanılırdı. Bu aslında eski Türklerde gece yarısı anlamına da gelmekteydi.²⁴⁷ Yukarıda da belirttiğimiz üzere Türkler için önem sırasının sonunda yer alan Kuzey güneşin değmediği her yer için kullanılıyordu.

Zaman konusunda ise Türkler yine gökyüzüne bakarak hareket etmişlerdir. Güneşin gün içerisindeki hareketleri takip edilerek günlük zaman dilimlerini belirleyen Türkler, güneşin yıllık hareketini inceleyerek de bir yıllık zamanlarını belirlemişlerdir. Bunu yaparken dönemlik olarak meydana gelen doğa olaylarının yılın hangi zamanlarında ortaya çıktıklarından faydalanmış olabilirler. Mesela karın yağmasıyla kış mevsimini, yıldırımların ve yağmurların yağmasıyla da ilkbahar ve sonbaharı belirlemiş olabilirler. Bunun dışında Türkler yılı on iki aya ayırmış ve on iki yıllık bir takvim olan on iki hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. Bu konuyla alakalı en önemli detay ise Türklerin Göktürklerle kadar aslında takvim sistemlerini aya bakarak belirledikleridir. Göktürklerden sonra güneş yılı esasına dayalı takvim sistemi benimsenmiştir. Türk mitolojisinin önemli iki unsuru olan güneş ve aya dayalı zaman hesaplamaları, Türklerin hayatlarının her parçasında olduğu gibi zaman konusunu da kendi dini temellerine dayandırmaları oldukça normaldir.

Türkler, Tabiatın bir kuvveti olduğuna inanmış ve bu kuvvetlere saygı duymuşlardır. Saygı duydukları tabiat kuvvetlerinin sebep oldukları tabiat olaylarından ise bazen korkmuş bazen de sevinçle karşılaşmışlardır. Özellikle yıldırımlardan ve gök gürültüsünden korkan Türkler, gök gürültüsü meydana geldiğinde Tanrının kendilerine kızmış olduklarını düşünmüşlerdir. Yıldırımlarda ise yeryüzüne şeytanların indiğine inanan Türkler, şeytanları kaçırmak için çeşitli aktivitelerde bulunmuşlardır. Yağmurlar ise Türkler için her zaman kutlu sayılmış ve yağmur yağmadığı zamanlarda Kam, “Yada taşını” kullanarak yağmur yağdırmıştır. Görülüyor ki Türklerde tabiat olayları da mitoloji ile iç içe ve bağlantılıdır.

Türk kültüründe önemli konular olan yön-zaman ve tabiat olaylarının, Türk mitolojisinde önemli yerleri vardır. Türkler, kâinatı yönetmeye ve zamanı hesaplamaya çalışırken aynı zamanda mitolojik temellere dayandırmıştır. Tabiat olaylarında ise Gök Tanrı Dini ile ilişkilendirmiştir. Gök Tanrı Dininin Türk mitolojisinin temellini oluşturduğu bir gerçektir. Bu yüzden Türklerin Tabiat olaylarını da mitolojik temellere dayandırdığını söylemek gerekir.

Eski Türk mitolojisinde Yön-Zaman ve Tabiat olaylarının yeri ve önemi üzerine yapmaya çalıştığımız bu çalışma Türk destan ve efsanelerinden ayrıca Türk mitolojisi üzerine çalışma yapanların verdikleri bilgiler ışığında yön bulmuş ve sonuçlandırılmaya çalışılmıştır. Türkler hayatlarının her yerinde kullandıkları mitolojik düşünce tarzlarını dini inançlarını ön planda tutmuşlardır. Bütün bunların ışığında bozkırdaki yaşam tarzlarını belirlemişlerdir ve hayatlarını bu şekilde düzene koymuşlardır. Bu da onların tarih boyunca önemli ve kuvvetli devletler kurmasında en önemli etkenleri oluşturmuştur. Böylece Türk devletleri ve Türk toplulukları diğer devlet ve toplulukları da etkileyen bir millet olarak tarih yazıcılığındaki yerini almıştır.

²⁴⁷ Ögel,a.g.e.,442.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- BAYAT, F., 2007. Mitolojiye Giriş, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- BEYDİLLİ, C., 2003. Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Yurt-Kitap Yayıncılık, Ankara.
- ÇORUHLU, Y., 2000. Türk Mitolojisinin Anahtarı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- DAVLETŞİN, G., 2013. Türk Tatar Kültür Tarihî, çev: Albina Tuzlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- DONUK, A., 1990. Türk Hükümdarı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ERGİN, M., 1969. Dede Korkut Kitabı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- _____, 1988. Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ESİN, E., 2001. Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınları İstanbul.
- GÖDE, K., 1997. Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihî, Yaykur Yayını, Isparta.
- _____, 1976. Türk Töresi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, 1981. Türk Devletin Tekâmülü (Haz: Yaşar Koprman), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÖMEÇ, S., 2014. Türk Kültürünün Ana Hatları, Berikan Yayınları, Ankara.
- İNAN, A., 1986. Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Tarihî, Ankara.
- KAFESOĞLU, İ., Eski Türk Dini, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, 1986. Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- _____, 1987. Türk Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- KAŞGARLI M., 1986. Divanı Lügati-Türk, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara.
- MATEMATİKÇİ, S.K., 2007. Bulutlar, Meteoroloji Matbaası, Ankara.
- MİRCEA, E., 1993. Mitlerin Özellikleri (Çev: Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul.
- ÖGEL, B., 1971. Türk Mitolojisi II Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- _____, 1971. Türk Mitolojisi I.Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- _____, 1991. Türk Kültürüne Giriş, Cilt:1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, 1991. Türk Kültürüne Giriş, Cilt:6, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, 2015. Büyük Hun İmparatorluğu I.Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- _____, 2015. Büyük Hun İmparatorluğu II.Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- _____, 2017. Türklerde Devlet anlayışı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- RASONYİ, L., 1988. Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- ROUX, J.P., 1994. Türklerin ve Moğolların Eski Dini (çev: Aykut Kazancıgil), İşaret Yayınları, İstanbul.
- _____, 2011. Eski Türk Mitolojisi, (Çev: Musa Yaşar Sağlam), Bilgesu Yayınları, Ankara.
- SELÇUK, H. 2019. Türk Kültür Tarihine Dair Notlar, Kitap Arası Yayınları, İstanbul.
- TANYU, H., 1980. İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- TURAN, O., 2000. Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihî, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, s.48.
- URAZ, M., 1994. Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.
- ZEREN, M.E., 2017. “İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Tasvir Yasağı”. Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihinin Bilinmeyenleri, Ed: Mualla Uydu Yücelve Aysel Dıngıl Ilgın, İslamiyet Öncesi Türk Kültüründe Tasvir Yasağı, Ötüken Yayınları, İstanbul, s.113-140.

Makaleler:

- ALİZADE, R., 2009. “Astral Kültlerle Bağlı İnamlar”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 41, s.131-143. Retrieved from
- ALTUN, Z., 2019. Türk Kültüründe “Kurt Kavramı” Üzerine Bir İnceleme . 21. Yüzyılda Eğitim Ve Toplum Eğitim Bilimleri Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi , 8 (22) , 91-108
- BAYKARA, T., “ Batı Türklüğünde Ay İsimlerinin Gelişimi”, *Geçmişten Günümüze Türkistan Tarihînin Bilinmeyenleri Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, (Edi: Mualla Uydu Yücel- Aysel Dıngıl Ilgın, İstanbul), Ötüken Yayınları, 2017, s.105.
- BARS, M.E., 2018. “Maaday-Kara Destanı’nda Şamanist Dünya Tasarımı”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:22,s. 317-336.
- BARTHOLD, W., 1947, Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair, Belleten, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Cilt:11, Sayı:43, s.515-539.
- BATUK, Cengiz 2009. Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar, Milet ve Nihal, Cilt:6, Sayı:1, 27-53.
- BEYOĞLU A. ve ŞEN H., 2018. “Eski Türk Dininin Kozmolojisi Ve Kozmogonisi”, Türk Dünyası Araştırmaları, Mayıs -Haziran, Cilt: 119 sayı: 234 Sayfa: 45-74.
- BİRAY, N. 2010. 12 HAYVANLI TÜRK TAKVİMİ -ZAMANA VE İNSANA HÜKMETMEK- . Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 15(39),671-682.
- CAFEROĞLU, A. 2012. “Türk Onomastiğinde Ay Ve Güneş Unsurları”; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi:13 s.19-28.
- ÇAĞATAY, N . 1978. "Eski Çağlardan Bu Yana Zaman Ölçümü Ve Takvim". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22: 105-138.
- ÇORUHLU, Y., “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde Mezarlara At Gömmeye Geleniği” Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Ve Medeniyetler Tarihî Bildiriler Volume I Ankara, s.1051-1071.
- EKREM, N., 1995. "Hunlarda Renk ve Yön Bilgisi", Nevruz ve Renkler (Türk Dünyası ve Nevruz 11. Bilgi Şöleni, Bildirileri), Haz: Sadık Tural- Elmas Kılıç, Ankara, AKM Yayınları, s. 85-90
- EMEÇ, G., 2019. “Uygur Türklerinde Gök ve Gök Cisimleriyle İlgili Efsanelerin İncelenmesi”, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 2019/13, s. 87-100.
- ERSOY, R., 2002. Türklerde Ölüm Ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller, Milli Folklor, Cilt:7, Sayı: 54, s.86-101.
- SEYİDOV, M, Gömeç, S. (1996). Eski Türk Kitabelerindeki Yer-Sub Meselesi. Tarih Araştırmaları Dergisi, 18 (29) , 259-265.
- GENÇ, R . 1997. Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil .Erdem, Sayı:27, s.1075-1110 .
- GÖMEÇ, S., 2003. “Eski Türk İnanıcı Üzerine Bir Özet”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı:33,cilt 21,s.79-104.
- GÖMEÇ ve ÇELİKTAŞ,1996. Türkistan’dan Anadolu’ya Tarihî İzinde, Nobel Yayıncılık, (ed. Zeynep İskefiyeli ve Muhammet Bilal Çelik), cilt :1, 2020, s.463.
- GÜÇ, A., “Güneş”, DİA, İstanbul, TDV, Cilt:14, s.288-291.

- GÜLŞEN, H., 2013. “Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 39, 1-11.
- GÜNAY, Ü., 2016. Türk Dünyasında Kronolojik Sistemler, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 20, s. 239-272.
- HÜSEYN KIZI, N., “Eski Türklerde Tabiat Kuvvetlerine İnancın Destanlarda Tasviri”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, Cilt:3, s.388-344.
- KALAFAT, Y., 2006. Türk Halklarında Kurt Ağzı Bağlama İnancı . Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1 (20) , 273-280
- KARAMÜRSEL, A., 2002. Türklerde Mezar Geleneği, Türkler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, S. 76-79.
- KIYAK, A. 2010. “Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar”, Hikmet Yurdu dergisi, C:3, S: 6, s. 211 – 222
- _____, 2010. İslamiyet’ten Önce Türklerde Güneş Ve Ay İle İlgili İnanışlar. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi , (6) , 133-143.
- _____, 2010. İslam Öncesi Türk Kültüründe Yıldızlarla İlgili inanışlar, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:2, s.189-197.
- KOCASAVAŞ, A. 1997. Zavallı Sevgili Kan Kardeşim. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi,(4),.
- KONONOV, A.N., 2015. “Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği”, (Çev. Reshida Adzhumerova- Emine Atmaca) Gazi Türkiyat, Güz /17, s. 185-204.
- KURTOĞLU, O., “Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği”, *Millî Folklor*, 2009, Yıl 21, Sayı: 81, s.89-99.
- KÜÇÜK, M. 2013. “Geleneksel Türk Dini’ndeki ‘Ana / Dişil Ruhlar’a Mitolojik Açıdan Bakış”, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Sayı 1, s.105-135.
- KÜÇÜK, S., 2010. “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, Biliş Dergisi, Sayı:54, S.185-210.
- ORAL, E., 2018. Hunlarda Din Anlayışı Ve Ölü Gömme Gelenekleri, SSSjournal, Cilt:4, Sayı:20, 3037-3040.
- ÖZKAN, A.R., 2002. “Türk Kültüründe Yönler”, Türkler, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt:3, s.427-433.
- RAYMAN, H.,2014. “Nevrûz Ve Türk Kültüründe Renkler”, Milli Folklor, sayı:53, s.14.
- SEÇKİN, K., 2015. “İrk Bitig: Toplumsal İyi Ve Toplumsal Kötünün İnşasında İdeolojik Bir Fal Kitabı”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/4, s. 1433,
- TAŞ, İ., 2000. "Mit ve Mitik Düşüncenin Yapısı". Dini Araştırmalar Cilt:3, Sayı:8. S. 57-72.
- TOKER, M., 2013. Köktürkçe’de Yön Bildiren Kelimeler ve Bunların Okunuşuna Farklı Bir Bakış, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:34, s.1-10.
- Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 50,2, S.93-112
- TURAN, F.A., 2011. Orta Asya’dan Anadolu’ya Mitik Yolculukta Tabiat Olayları, Milli Folklor, Sayı: 90, s.49-59.

Tezler

- BAŞAR, L. K., 2015. Altay Destanlarında Mitolojik Unsurlar, Samsun, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- BAĞDATLI, Ö., 2007. Kutadgu Bilig’de Devlet Ve Adalet İlişkisi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- EASY, S., 2010. İran Ve Türk Mitolojisinde Ay Ve Güneş İle İlgili Tasavvurlar, İzmir, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- FİDAN, A., 2019. İslamiyet Öncesi Türk Destanları Ve Kutsal Unsurları, Denizli, Pamuk Kale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- DÖNMEZ, P., 2001. Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYDIN, E., 2019. Süreli Yayınlardaki Türk Mitolojisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DOĞAN, O., 2006. Bozkır Kavimlerinin Kültür Ve Mitolojilerinde At, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihî Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YILMAZ, Ö.G. 2019. İslam Öncesi Türklerde Kullanılan Astral Simgelerin Çağdaş Seramik Sanatında Yorumu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, Ankara.

İnternet Kaynakları

1. <https://web.itu.edu.tr/~yayla/turkmit.pdf>, 25.05.2020, 11:21.
2. <https://docplayer.biz.tr/49822835-Turk-mitolojisi-turklere-gore-uzay-ve-insan-gunes-ay-ve-yildizlar.html>, 26.05.2020, 19:05
3. turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, 13.06.2021, 22:22.

